

1992
2.º semestre

Cadernos de lingua
6

Real Academia Galega

R(057)/3

1992
2.º semestre

Cadernos de lingua
6

Real Academia Galega

Colaboracións e correspondencia:

Orixinais para publicación e correspondencia en xeral enviaranse ó coordinador:

Xosé Luis Regueira Fernández
Instituto da Lingua Galega
Praza da Universidade, 4
15703 Santiago de Compostela

Subscrición e intercambio: Dirixirse a

Real Academia Galega
R/ Tabernas, 11
15001 A Coruña

Director: Constantino García
Vicedirector: Manuel González González
Coordinador: Xosé Luis Regueira

Coordinadores de área:
Carlos Díaz Abraira
Xermán García Cancela
Antón López Dobao
Miguel Pérez Pereira
Modesto A. Rodríguez Neira

© Real Academia Galega
A Coruña 1990

Edita: Real Academia Galega
R/ Tabernas, 11
15001 A Coruña

ISSN - 1130-5924

Título clave: Cadernos de lingua
Título abreviado: Cad. ling.

Depósito Legal: C-1.642-92

Imprime: "Velograf, S.A."
Milladoiro
Santiago

Esta publicación é posible gracias á colaboración económica da Consellería de Cultura da Xunta de Galicia.

ÍNDICE

ARTIGOS

J. KABATEK, O príncipe Louis Lucien Bonaparte, precursor da lingüística galega.....	5
X. VARELA, Estudio dalgúns valores do pronome <i>un</i>	27
D. GARCÍA REPRESAS, A afirmación.....	47
X. A. FERNÁNDEZ SALGADO, Actos de reformulación conversacional: a corrección.....	65
A. PALACIO, <i>Espinela e xerigónza: pedras de precio</i> no teatro de Cunqueiro.....	77
X. H. COSTAS GONZÁLEZ, Breve caracterización das falas (fundamentalmente galegas) do Val do Río das Ellas.....	85
M ^a L. ALONSO ESCONTELA, Modificación de actitudes lingüísticas diglósicas: Proposta dun programa de intervención educativa.....	109
B. SILVA-VALDIVIA, Sociolingüística e didáctica da lingua en Galicia. Aproximación ó pensamento dos futuros profesores de lingua.....	125
X. M. PÉREZ, A normalización lingüística na radio e a televisión de Galicia. Propostas dun xornalista.....	137
H. VILLAR JANEIRO - X. RÁBADE PAREDES, Medidas previas á posta en marcha dun plan de normalización docente.....	143

RECENSIONÍS

<i>As linguaxes dos medios de comunicación escritos en Galicia</i> , G. ROJO - F. FERNÁNDEZ REI, R. MARTÍNEZ e F. CAMPOS (A. González Montañés).....	149
<i>A l'entorn de la gramàtica textual</i> , R. ARTIGAS (coord.) (X. C. Sousa).....	153

O PRÍNCIPE LOUIS LUCIEN BONAPARTE, PRECURSOR DA LINGÜÍSTICA GALEGA

JOHANNES KABATEK

Universidade de Tübingen

José Antonio Arana-rentzat

mila esker, biotzez.

1. Na segunda metade do século XIX, nos albores do rexurdimento galego e cando aínda a penas se contaba con estudos serios sobre a lingua, moi lonxe de Galicia, un filólogo ocupábase da lingua galega, interesábase por moitas cuestións relativas a ela -algunhas de entre elas aínda de interese considerable hoxe en día-, publicou o primeiro libro do século escrito enteiramente en galego e intentaba conseguir, se ben non estivera en Galicia, o máximo posible de información sobre a lingua galega, sen que en Galicia se soubese da súa actividade. Trátase do príncipe Louis Lucien Bonaparte, sobriño do Emperador Napoleón, personaxe interesantísimo no relativo á historia da lingua galega e a penas estudiado en Galicia¹. O presente estudio quere dar unha visión de conxunto dos esforzos do príncipe para conseguir unha imaxe clara do panorama lingüístico galego, esforzos que comezan nos anos cincuenta e que non deixan de ocupalo ata pouco antes do seu falecemento en Fano (Italia) en 1891.

¹ De feito, o único que se ocupou en Galicia da obra de Bonaparte foi o profesor Xesús Alonso Montero, quen nos anos 60 publicou uns artigos sobre o tema e quen deste xeito deu a coñece-la obra do príncipe, no primeiro lugar a tradución do evanxeo de San Mateo, obra, segundo as propias palabras de Alonso Montero, "ignorada [...] totalmente, por la erudición gallega" (Alonso Montero 1957-58, p.1). Moitos dos aspectos ós que facemos referencia no presente estudio xa os contara Alonso Montero nos mencionados artigos. Sendo aqueles artigos de difícil acceso para os lectores actuais e existindo novos traballos sobre Bonaparte, á parte de ser interesante unha exposición nova, máis ampla e desde outros puntos de vista, achamos útil reproducir algúns datos xa publicados por Alonso, a quen temos que agradecer-lo seu descubrimento, que nos posibilitou os primeiros coñecementos sobre o tema.

1.2. Nace o príncipe Louis Lucien Bonaparte Bleschamp en Thorngrove (Worcestershire) o 4 de xaneiro de 1813,² de pai corso, irmán do Emperador, e de nai francesa, aprendendo así desde pequeno francés e inglés, linguas ás que cómpre suma-lo italiano, como "linguas naturais", como di nunha carta escrita cando tiña 71 anos:

[le] toscan, qui avec le dialecte romain, l'italien en général et le français, est ma langue naturelle

En 1815, a familia trasládase a Italia, onde o príncipe estudia a partir de 1824, seguindo despois dos estudos básicos cos de química e de mineraloxía, materias sobre as cales publica varios traballos de investigación ata 1843. Segundo José Antonio Arana, "fue justamente en 1839 cuando se empezó a interesar por los estudios lingüísticos."³ O seu primeiro estudio lingüístico publícase no ano 1847 e xa indica o camiño polo que vai segui-lo interese do príncipe: o estudio comparativo das linguas europeas, cunha inclinación dialectolóxica, centrado sobre todo no estudio da fonética, campo de onde saen os mellores resultados da obra do príncipe, como puxo de manifesto A. R. Gonçalves Vianna despois da morte de Bonaparte:

O Príncipe [...] ocupou-se com muito proveito em comparações fonológicas entre aquelas diversas linguas e dialectos [i.e. o vasconço, as linguas eslavónicas, as linguas célticas, uralo-altaicas, o albanés, os dialectos románicos de Italia, o portugués, os dialectos da Hispanha, etc.]. A éste aspecto os seus traballos despertarán sempre a curiosidade dos entendidos, e serán em todo o tempo lidos com utilidade, pe'los factos bem averiguados e preciosos que conteem. [Gonçalves Vianna 1890-92: p. 352]

Nos anos 50, á parte dunha certa actividade política,⁴ comeza a estudia-lo euskera, lingua sobre a que, ó longo da súa vida, realizará unha serie importante de estudos, moi ben editados hai pouco pola Real Academia Vasca con ocasión do centenario da morte do príncipe.⁵

A partir de 1852, despois dunha estancia en París, instálase en Londres. Alí desenvolve unha actividade filolóxica intensa e comeza a se ocupar tamén do galego. Segundo José Antonio Arana, o interese

² Seguimos aquí as informacións dadas por José Antonio Arana Martija no seu prólogo ó catálogo das obras do príncipe (González Echegaray 1989: pp. 7-26), onde hai máis datos e informacións.

³ en: González Echegaray 1989: p. 12.

⁴ Na súa necroloxía do príncipe, Gonçalves Vianna di ó respecto: "Tomou parte deminutíssima na política, porque o estudio lhe absorveu todas as faculdades." (Gonçalves Vianna 1890-92: p. 351).

⁵ Véxase Louis Lucien Bonaparte, *Opera omnia vasconice*, ed. facsímil a cargo de José Antonio Arana Martija, 3 vols., Bilbao 1991.

dos primeiros anos da súa actividade filolóxica concéntrase sobre todo no estudio da lingua vasca, pero despois

Bonaparte salíu de su marco casi exclusivamente vasco y comenzó a partir de 1858 a publicar traducciones bíblicas, los mismos textos que ya había publicado en euskera, al corso, sardo, ruso, bretón, escocés y a diversos dialectos italianos e ingleses [en: González Echegaray, 1989: 16].

Falta na lista o galego, lingua da que comeza a ocuparse na mesma época.⁶ De feito, a lingua sobre a que máis traballa durante toda a súa vida é a vasca, á cal dedica 68 das súas 219 publicacións lingüísticas, e visita o País Vasco en repetidas ocasións ó longo da súa vida. Non teño noticia de se o príncipe realizou unha viaxe a Galicia, pero paréceme que non, sendo a súa información toda chegada a través dos seus intermediarios vascos ou a través de galegos que vivían en Londres. Sen embargo, nos últimos anos da súa vida, na época xa de madurez e cando máis informacións acumulara sobre o galego, tiña intención de realizar unha viaxe a Galicia xunto co dialectólogo portugués Gonçalves Vianna para estudar algúns trazos dialectais do galego, pero a súa saúde non llo permitiu, como escribe nunha carta a Gonçalves Vianna que data do 26 de Outubro de 1884:

Mes 71 ans accomplis, et encore plus ma santé, ne me permettent pas de vous accompagner en Galice! [*Correspondance*, p. 31]

De tódolos xeitos era -mesmo se considerámo-lo problema metodolóxico que tiña por non estar no sitio e por non poder facer estudos de campo- o príncipe un dialectólogo serio cunhas ideas moi claras que é necesario ter en conta ó estudiámo-la historia do galego do século XIX.

1.3. Examinaremos agora a obra que o príncipe compuxo ou mandou compor sobre o galego, da cal se conservan as seguintes publicacións, cartas e manuscritos:

- Unhas cartas sobre problemas da lingua galega, de finais dos anos 50
- Unha traducción do evanxeo de San Mateo, escrita no ano 1860, en manuscrito, por Vicente de Turnes, de Santiago
- Outra traducción da mesma obra, feita na mesma época, por José Sánchez de Santamaría, tamén de Compostela, en manuscrito,

⁶ Nunha colección de traducións da oración dominical compilada polo príncipe nesa época atópase tamén unha versión galega: "en la última hoja en blanco, anotó de su puño y letra un <Pai nosso> en gallego que tomó de boca de <Don Ramón de Vivero y Auge, Oficial primero del Cuerpo Administrativo del Ejército>", (Arana Martija, "Prólogo" en: González Echegaray 1989: pp. 15-16).

coas correccións ortográficas e morfolóxicas do príncipe, e en versión impresa e publicada en Londres no ano 1861 cun prólogo do príncipe sobre "observaciones comparativas sobre la pronunciación gallega, asturiana, castellana y portuguesa"

- A correspondencia que sobre o galego tiveron o príncipe Luís Luciano Bonaparte e mailo dialectólogo portugués Gonçalves Vianna⁷

2. O primeiro paso: O contacto con Vicente de Turnes

No ano 1859 o príncipe comeza a buscar unha traducción galega do evanxeo de San Mateo, con fins exclusivamente filolóxicos: sobre todo para ter unha base de comparación entre o galego e os dialectos veciños (na mesma época, a través duns amigos de Oviedo, procura conseguir unha traducción asturiana do evanxeo). Non sabemos canto sabía o príncipe sobre o galego nin tampouco de onde conseguira a súa información; é probable que fosen os seus amigos vascos os primeiros en informalo sobre as variedades lingüísticas do noroeste peninsular posto que toda a correspondencia para conseguila traducción galega se fai a través deles. De intermediario principal serve don Antonio de Aspiaz, de Vitoria, quen, ás veces directamente, outras veces pasando polo seu amigo Calisto Vázquez, tamén vasco, se encarga de mante-lo contacto co príncipe, facéndose entón longo o camiño que vai desde Galicia a Vázquez, desde Vázquez a Aspiaz, de Aspiaz a Bonaparte e ó revés. Mesmo así, os resultados son dunha exactitude ás veces sorprendente e o fluxo de información funciona bastante ben.⁸

No mes de setembro do 1859 establécense os primeiros contactos. Antonio de Aspiaz diríxese o 27 de Agosto a Andrés Jacinto Suárez, "Regente de la Escuela Práctica Normal de Santiago", pedíndolle a traducción do evanxeo; a esta demanda Suárez contesta explicando a súa "poca suficiencia para tamaño empresa", e propón que a realice "mi especial amigo, el distinguido literato D. José López de la Vega, natural del Ferrol." Este escribe a Aspiaz que sabe "el gallego y lo escribo, aunque no tenemos gramática ni diccionarios" e asína como "doctor en medicina y escritor público." Pero parece que López de la Vega se quere aproveitar demasiado do contacto: pide que o príncipe

⁷ Cf. a lista de Alonso Montero 1962: p. 3-4.

⁸ Desta correspondencia consérvanse 14 cartas, con 7 páxinas de notas, na biblioteca da Real Academia Vasca, arquivadas baixo o número 467 no catálogo de González Echegaray (1989, p. 138). Faltan as cartas do príncipe: o conservado é só a correspondencia entre os intermediarios e os tradutores galegos.

Ile pague unha viaxe a Londres, ten un afán -para o príncipe- demasiado teolóxico (unha das súas razóns para traduci-lo evanxeo é a loita contra os protestantes, que "no perderán medio para conseguir sus fines"). Ademais, a suma de 300 Francos que lle ofrece o príncipe parécelle "mesquiña". O primeiro contacto bonapartiano con Galicia resulta, pois, un fracaso.

O segundo intento faino Calisto Vázquez dirixíndose o ano seguinte á Secretaría Arzobispal de Santiago, de onde recibe unha carta datada do 4 de Abril de 1860, na que se lle propón que faga a traducción o doctor Vicente de Turnes, "sujeto muy acreditado en la versión", pola que quere que se lle paguen catro onzas de ouro. Aspiazu envía o 13 de Abril unha carta a Bonaparte na que di que Turnes podería face-la traducción, manifestando que "como es doctor, supongo que trabajará bien." Segundo Alonso Montero, "dada la humildad de la literatura vernácula en 1860 hay que decir que la elección fue acertada."⁹ No mesmo mes o príncipe pide -a través de Aspiazu- unhas informacións sobre cuestións lingüísticas concretas. O 25 de abril Turnes contesta cunha carta na que se explican os trazos principais do galego, carta valiosísima e interesante para toda a historia das ideas que posteriormente desenvolverá o príncipe Bonaparte sobre o galego, e que reproducimos no Apéndice I. As principais informacións contidas nesta carta son as seguintes:

- o galego é un "dialecto" xeralmente uniforme, que se fala con algunha variedade nas distintas zonas do seu territorio, variedade que afecta sobre todo ó vocalismo e mailo léxico

- existe seseo (e non só implosivo), con distintas variantes, predorso-dental ("francesa") e apical ("castellana")

- non hai vocais nasais en galego

- hai zonas de dialectos de transición cara ó portugués e ó asturiano

- hai confusión entre *b* e *v*

- non existe o sonido da *jota* castelá [x] en galego, no seu lugar pronúnciase [ʃ], ou sexa, un *s* palatal

- o ditongo *ou* pronúnciase sempre [ow], sen a vacilación *ou/oi* do portugués

- o *n* final pronúnciase igual do que no castelán

- hai continuidade do galego antigo ó moderno

- hai diferenca grande entre os falares da xente do campo e o galego "culto y pulido" das "villas y ciudades civilizadas"

⁹ Alonso Montero (1962), p. 5.

- respecto á ortografía, proponse o grafema <xs> para o s palatal [ʃ] para evita-la confusión co castelán

Moitas das afirmacións feitas por Turnes son acertadas, aínda á luz das investigacións posteriores, outras menos. O dito respecto ó seseo é certo, aínda que non se precisen os límites exactos. O que di respecto ó *n* final é certo desde o seu punto de vista: como no castelán de Galicia o *n* final é velar (como en galego), para Turnes, soa "como acción en castellano", á parte de non ser velar a pronuncia normal do castelán fóra de Galicia.¹⁰ É interesante o que di sobre o que el chama "gallego culto y pulido": parécelle -como a moita xente da súa época e ata hoxe en día- mellor o galego castelanizado de cidade; cheo de elementos "cultos", que en realidade son os elementos onde o galego coincide co castelán ou mesmo puros castelanismos; rexeita o que ten de "tosco y rudo" o galego, non sabendo que desta maneira rexeita elementos que son autenticamente galegos.

Vicente de Turnes comeza pronto a traballar e pode envia-lo primeiro capítulo do evanxeo xa no mes de abril; o que segue despois é unha longa serie de cartas sobre cuestións lingüísticas concretas. É difícil ás veces saber se é o príncipe Bonaparte desde Londres quen pon as preguntas ou se é máis ben o seu colaborador Aspiazu; ás veces encóntranse a pé de páxina notas de Aspiazu comentando o dito por Vicente de Turnes. De tódalas maneiras é difícil saber canta precisión de informacións tivera o príncipe, xa que soamente témo-la metade da correspondencia e temos entón que adiviñar a través dela o que estaría na outra.

Máis cuestións concretas trátanse nunha carta de Turnes a Calisto Vázquez que data do 27 de Maio de 1860. Nun ton ben rosaliano, Turnes explica que

como carecemos de gramática y diccionario del dialecto gallego, no podemos dar reglas fijas en la materia, ni tampoco apelar á lo que se usa por haber muy poco escrito en gallego

Confirma o antedito sobre a pronunciación do *n* velar castelán o feito que Turnes escribe "la palabra: unha necesita la h, para distinguirla de la castellana: una" -Hai que distingui-la grafía do *n* por pronunciarse doutra maneira có *n* castelán intervocálico da palabra *una*,

¹⁰ Cómpre sinalar que o *n* final velar dentro do territorio de fala castelá é xeograficamente maioritario, posto que é a pronuncia normal da case todo o español de América, de Canarias, de Galicia e de Andalucía, pero na norma do castelán, que é unha norma do centro-norte do español peninsular ou tamén a norma da fala culta madrileña, o *n* é alveolar. Mesmo así, é un trazo que pouco chama a atención dos falantes e que por iso non se rexeita da mesma maneira que outros trazos dialectais, considerados "vulgares" por moitos falantes, como a *gheada* p.e.

que tamén no castelán de Galicia se pronuncia alveolar. Interrogado sobre o seseo, Turnes contesta nesa carta que a distinción de *s* e *z* non se dá só na provincia de Lugo. Discútese outros problemas de ortografía, tal por exemplo a cuestión do *y*, que na opinión de Turnes non debe usarse en galego. Sobre o *o* final, Turnes opina que "se pronuncia como en castellano"; hai que recordar que o príncipe se interesaba tamén polo asturiano e polo portugués, linguas nas que o *o* final se pronuncia moi pechado, coma *u*, pronuncia que se dá tamén en Galicia, pero que non existe p.e. no galego de Lugo nin tampouco na fala "culto" de Santiago, de Vicente de Turnes.

Nas cartas seguintes fálase doutros capítulos enviados; a traducción remátase en poucos meses ata que, o 11 de Agosto de 1860, Turnes comeza a falar de "los infundados reparos que se hacen a mi traducción". O príncipe non está de acordo coa versión; quere cambiala ortografía e tamén algunhas formas morfolóxicas e lexicais. Turnes, dependendo economicamente da paga do príncipe, non se opón, pero quéixase: "No me opongo a las adiciones en el [el impreso enviado anteriormente] [h]echas,¹¹ aunque considere innecesarias la mayor parte de ellas, pero noto que algunas no están en gallego", escribe nunha carta do 20 de Agosto de 1860. Así critica, p.e. a forma "dolores agudos" e propón "doores fortes". En repetidas ocasións Turnes insiste sobre o feito de que hai que escribir "bo galego", que non é, na súa opinión, o galego rústico senón a fala dos "cultos"; dos exemplos que dá podemos derivar que este "galego culto" é, outra vez, o galego castelanizado de cidade:

Tal es mi opinión; fundada en el dialecto que se usa en los pueblos cultos mas no en el de los campesinos, segun el cual puede decirse : estrela por estrella; ceo por ciclo, pra por para [...]

O príncipe mándalle a través de Vázquez e de Aspiazu listas con casos nos que ten dúbidas e das que se conservan dúas coas respectivas respostas de Turnes (véxase a primeira, de Outubro 1860 no Apéndice II; a segunda data do 31 Outubro coas respostas do 6 de Novembro). Turnes contesta proponendo ás veces varias posibilidades (p.e. *agua/auga*, *algús/alguns*, *moi/mui*) outras veces só unha forma correcta (*hirmans*, *mans*) sendo a forma proposta en varias ocasións prestada do castelán (*incienso*, *pueblo*, *cielo*, *Xseneración*, *Iglesia*). Propón tamén unha regra de acentuación ("todas las vocales sueltas

¹¹ Nos escritos de Turnes nótase que a penas tiña coñecementos lingüísticos. Tamén no seu castelán hai moitos casos onde se nota que non coñece ben as regras de ortografía; á parte de moitos casos de confusión *b/v* (*livertad*) hai tamén casos de omisión do *h* (*echas*) e de seseo e ceceo (*fraces*, *sinco*, *pasífico* etc.).

deben tener acento") e dá, sobre todo na carta do 6 de Novembro de 1860, varios comentarios respecto ó léxico, con opinións que a Calisto Vázquez, colaborador de Bonaparte, lle parecen pouco cribles. Segundo Turnes, "hacia ela" é "galego usado" -cousa da que dubida Vázquez: evidentemente, é unha verba que Turnes no seu galego de cidade usaría, sen embargo non é galega. Noutros casos, Turnes tende á ultracorrección: hai palabras das que cre que son castelanismos só porque probablemente nunca as oíra en galego, como *lirio*, para a que propón *caravel*, ou *perlas*, para a que propón *pedras de grande valor*. Outras veces confunde o nivel popular co que é autenticamente galego, así di que "en gallego se puede usar charco en lugar de lago", palabra que non é "máis galega" senón doutro rexistro. Aspiazu dubida desde Vitoria que sexa a verba correcta: "hay duda si se puede usar charco por lago, como p.e. el lago de Ginebra, que en Gallego se supone que será como en castellano *lago* de Ginebra y no *charco*", ó que Turnes contesta que "en gallego se puede usar charco en lugar de lago." A resposta de Turnes envíalla Aspiazu a Bonaparte cunha nota a pé de páxina: "Con charco de la 23 no sé si estará acertado."¹² Sobre outro caso hai unha particular discusión: Turnes escribe *Xsalilea*, có grafema <xs> [ʃ]. Noutro lugar, Turnes dixo que a <j> castelá pronunciada [x] en galego facíase [ʃ]. ¿Trátase, pois, dunha ultracorrección dada polo feito de que Turnes coñece a pronuncia de *Galilea* con gheada [alilea], a cal confunde coa pronuncia castelá, facéndoa entón *Xsalilea* en galego? Non é moi satisfactoria esta explicación, xa que Turnes traduce do castelán, da Biblia de Torres Amat, onde *Galilea* aparece, naturalmente, con esta grafía. Na correspondencia parece que Aspiazu xa sospeita que existe algo como o fenómeno da gheada (véxase o N° 22 do apéndice II). Non se contenta coa resposta de Turnes, xa que escribe o 31 de Outubro:

Por último, *Galilea* que en castellano suena gutural suave, dudo á pesar delo q. en su anterior decia, pueda pronunciarse como fuerte, esto es, como *x* en gallego, si bien me conformo en las sílabas fuertes ge, gi ó sea je ji, y tam.^{en} por ja, jo ju; mas no en ga, go, gu, y cuando esté gue, gui

Cun ton case enfadado Turnes contesta o 6 de Novembro: "tengo dicho, que en gallego para nada se usa la j, y repito que Uds. pueden reprimir, ó añadir á mi traducción lo que les parezca". Aspiazu comenta nunha nota a Bonaparte: "con el sonido suave de la g de

¹² O fenómeno da confusión *nivel popular/galego enxebre* é coñecido na época: no diccionario de Rodríguez, de 1863, aparecen como galegas palabras castelás coma *cositas*, *currutaco*, *chiquilicuatro espumilla*, *mingamona* por non se encontraren no diccionario da Real Academia Española, palabras da moda da fala urbana da época, véxase Pensado 1976: p. 367).

Galilea no creo lo esté [i.e. acertado], cuando lo considera como la j con su sonido fuerte." Como veremos máis adiante, o príncipe tardará aínda vinte anos máis ata ter coñecemento da existencia da gheada no galego.

3. O segundo paso: a publicación do evanxeo e os criterios de corrección idiomática

A traducción de Turnes non chegou a se publicar. Como non temos ningunha noticia posterior ó mes de novembro de 1860, só é posible adiviña-las razóns: xa nos reparos que se fan na correspondencia da que dispoñemos é evidente que Turnes prefere moitas veces solucións "cultas", do galego urbano castellanizado, cousa que non parece interesa-lo príncipe, como dixo Xesús Alonso Montero:

Probablemente L.L. Bonaparte deseaba un texto en gallego no castellanizado, inconseguible dadas las preferencias de Turnes. [Alonso Montero 1963: p. 5]

Bonaparte publica no ano 1861 outra versión do evanxeo de San Mateo, da que se fai unha tirada de 250 exemplares.¹³ Desta versión témo-la versión publicada e mailo manuscrito coas correccións do príncipe gracias ó que -xunto á versión de Turnes- podemos coñecer-los criterios que tiña o príncipe para a ortografía galega e coñecer-lo que para el era galego correcto. Podemos estar seguros de que tiña criterios moi claros: as longas discusións sobre detalles lingüísticos -tamén ortográficos- confirman: despois de *A gaita galega* de Pintos, obra que tamén se ocupa de cuestións lingüísticas, temos na obra do príncipe o primeiro intento de creación dun galego escrito e unificado, neste caso dun lingüísta de formación moito máis ampla cá

¹³ *El evangelio de San Mateo traducido al dialecto gallego de la version castellana de Don Felix Torres Amat, por Don José Sánchez de Santa María. Precedido de algunas observaciones comparativas sobre la pronunciación gallega, asturiana, castellana y portuguesa por el Príncipe Luís Luciano Bonaparte. Londres 1861.* Na solapa interior lemos: "We certify that only 250 copies of this work have been printed, of which one is on thick paper." Alonso Montero supón que á parte da versión de Turnes e da publicada hai outra, xa que nun catálogo de manuscritos do príncipe hai noticia dunha traducción "al dialecto gallego que se habla al norte de Santiago de Compostela" (Alonso Montero, 1963, p. 5). Esta traducción (co número 465 no actual catálogo de manuscritos do príncipe na biblioteca de Euskaltzaindia, en Bilbao) é evidentemente o manuscrito de Turnes: se comparámo-la discusión na correspondencia coas solucións do manuscrito vemos que tódalas propostas de Turnes (tamén as que chaman a atención, como p.e. a gafía <xs> para o s palatal) tamén se encontran neste manuscrito; así que non hai tres versións do evanxeo, como supón Alonso Montero, senón dúas.

de Pintos.¹⁴ O feito de que tiña criterios de normatividade vémolos tamén nas *Observaciones comparativas sobre la pronunciación gallega, asturiana, castellana y portuguesa* que preceden o evanxeo (Apéndice III): nelas -aínda que sexan moi breves- atópanse ideas non soamente descritivas, senón normativas e que propoñen unha selección dentro da variedade dialectal: Sobre a distinción entre [θ] e [s], Bonaparte di que "es menester guardar la pronunciación castellana" -e o príncipe ben sabe que hai seseo en partes de Galicia.

Se comparámo-lo texto publicado e as observacións do príncipe cos manuscritos das dúas traducións, podemos extrae-los seguintes criterios:

- na **ortografía** adóptase un criterio máis ou menos foneticista, cun só grafema para o [ʃ] palatal, <x> (a cambio de Turnes, quen empregaba <xs>); mantemento das grafías /<v>, do <h>; grafema <nh> para o [ɲ] velar intervocálico. Probablemente adaptando o criterio do portugués, cámbianse tódolos <y> por <i> (p.e. *rey* por *rei*, *foy* por *foi*, con inconsecuencias ou erratas como p.e. *mayor*, *mayores*). Unifícase a terminación en consoante nasal e só se adopta o -n na grafía, pronunciado velar, como o explica o príncipe na introducción (hai algunha errata ou falta de consecuencia, como no verso 8 do capítulo 2, onde atopámo-la grafía *Belem*, pero normalmente encontramos *Belen*). Nótase a clara intervención do príncipe nas grafías dos nomes gregos (corríxese *Thamar*, *Pharés*, *Ezechias*, por *Tamar*, *Farés*, *Ezequías* respectivamente) que adapta á grafía galega, e nos acentos, conformes ó uso castelán da época e, ademáis, usados no primeiro elemento dos ditongos decrecentes *ou*, *eu*, *oi* (p.e. *chegóu*, *despóis*, *prendéu*). Tamén é o príncipe quen muda as combinacións de preposición e artigo como *por o* ou *a o*, e preposición e demostrativo como *en esta*, *en aquel*, solucións todas dos manuscritos de Turnes e de Santamaría, por *pol o*, *ao* e *'naquel*, *'nesta* etc. Ás veces muda a vocal átona *e* por *i*, en harmonía co portugués (*direito* en lugar de *dereito*).

- sobre a **fonética** temos información en primeiro lugar a través da introducción do príncipe (véxase apéndice), onde non se acepta a pronunciación relaxada das vocais átonas, rexéitase o seseo, non se

¹⁴ Na enorme biblioteca do príncipe (iuns 24.000 vols.) encóntrase un exemplar do libro de Pintos, entre outros 30 libros galegos (!), algúns deles tan importantes para un lingüista como a gramática de Saco y Arce, a de Mirás, os dicionarios de Valladares e de Rodríguez e o libro de Cuveiro Piñol, pero non sabemos se o príncipe xa tiña o seu exemplar da *Gaita* na época da publicación do evanxeo (véxase Collins, 1984: pp. 341-343).

menciona a gheada¹⁵, distínguese o *n* velar cun grafema propio, dise que o *b* e mailo *v* non se distinguen, négase a existencia de sibilantes sonoras, polo menos no galego culto, e anótase que os artigos *o*, *os* coa preposición *a* se pronuncian [ɔ] e [ɔs] respectivamente, aínda que na graffía se adapten as formas *ao*, *aos*, por harmonía co portugués, que se menciona como xustificante desta solución.

- na morfología nótase, á parte de castelanismos evidentes, sobre todo na morfología verbal (p.e. formas compostas como *habe-mos chegado*, *ten habido*, *habedes oído* etc.) unha tendencia a escolle-las solucións do galego central, o cal non extraña se consideramos que Santamaría era de Compostela e que o príncipe case non intervéñen nas solucións del.

Hai numerosos casos de uso do subxuntivo de futuro, o cal non indica que se usase no galego falado da época: emprégase sempre que aparece no orixinal castelán de Torres Amat, e podemos atribuílo ó intento de escribir nun estilo solemne.¹⁶ Non se usa o infinitivo conxugado. As formas compostas encóntranse con máis frecuencia na versión de Turnes ca na de Santamaría e son todas aceptadas na versión publicada. Parece que o príncipe, quen fixo unha clasificación do verbo vasco aínda hoxe de gran valor lingüístico,¹⁷ non daba moita importancia ó sistema verbal galego, ou que supoñía a identidade deste co sistema castelán.

Fóra do sistema verbal, mencionamos só uns exemplos de solucións morfolóxicas: no caso das terminacións en *-ade*, *-ude* (*cidade*, *multitude*), o príncipe sempre emprega as formas que hoxe en día se consideran vulgares (*ciudad*, *multitud*), aínda que Santamaría emprega tamén as formas da normativa actual (harmónicas, ademais, co portugués).

Nas terminacións procedentes do latín *-ANU*, empréganse xeralmente as solucións do galego occidental (*hirman/hirmans*), aínda que ó mesmo tempo se empregue *mau/maus*.¹⁸ Desde unha perspec-

¹⁵ Á parte do caso enriba mencionado de *Xalilea*, que pode ser unha mostra de falsa analogía a base da pronunciación galega con gheada, atopamos no evanxeo outro caso explicable da mesma maneira, a palabra *sinagoxa*, que debería ser *sinagoga*, como no galego actual e nas linguas veciñas.

¹⁶ Na versión de Turnes hai un caso onde muda o subxuntivo de futuro do orixinal en presente de subxuntivo; só despois dunha pregunta na correspondencia con Aspiazú acepta tamén o futuro: indicación de que o futuro de subxuntivo lle parecía estrano ó galego.

¹⁷ El mesmo falaba do seu "asunto favorito, el verbo vasco", cf. Arana Martija 1989, p. 19.

¹⁸ Turnes escribía *man/mans*; Santamaría escribe *mau/maus*, aínda que no manuscrito é moi difícil distingui-lo *u* do *n*.

tiva dialectolóxica actual, as dúas solucións son explicables, encontrándose a cidade de Santiago xustamente no límite entre as isoglosas *an/au*.¹⁹

No caso da redución do nexo KWA > KA, o príncipe xeneraliza a solución maioritaria do galego (p.e. *cando*, *cal* etc.), mesmo que Turnes nunca a emprega e Santamaría vacila entre as dúas solucións, probablemente por influencia do castelán. Posiblemente tamén por influxo do castelán Santamaría adopta *mui/muito*, en contra da solución máis divulgada *moi/moito*, que encontramos en Turnes; a aceptación da primeira no impreso pódese atribuír ó criterio de harmonía co portugués.

- no léxico hai moitos castelanismos, sobre todo no léxico relacionado co mundo relixioso, como *dios*, *diablo*, *demonio*, *estrella*, *ánxel*, o cal non estraña, tratándose dun campo semántico castelanizado desde a idade media; mesmo así, non se adopta a forma *cielo*, aínda que Turnes nunha carta a defende como pertencente ó "galego culto", senón que se prefere a solución *ceu*, de Santamaría. Á parte diso, hai moitos castelanismos, pero son en xeral os que ata hoxe en día son bastante comúns en todo o país e que son un dos grandes problemas da planificación lingüística actual, que intenta resucitalas formas enxebres. No evanxeo encontramos, entre outras, *ciudad*, *árbol*, *pueblo*, *hasta*, *salir*, *fruto* etc. Tamén hai formas semanticamente castelanizadas, como *nosoutros/vosoutros*, que se empregan como exclusivas, e non a carón de *nós/vós*, con diferenciación semántica (inclusión/exclusión)²⁰, ou *fogo*, que se emprega por *lume* (se ben no manuscrito de Turnes alteran *lume* e *lar* polo castelán *fuego*).

Resumindo podemos dicir que Bonaparte aplica varios criterios para a súa publicación do evanxeo: o primeiro de todos é a homoxeneidade: onde hai vacilación nos manuscritos, intervén e corrixe ata chegar a unha única solución. Ás veces o príncipe muda tamén as formas dos dous manuscritos porque lle parecen inadecuadas (como o castelanismo *meter na cárcel*, de ámbolos manuscritos, que cambia en *meter na cadea*), ás veces con solucións inexistentes, como o relativo *quens*, onde temos *os que* en Turnes e *os cales* en Santamaría. Moitas veces prefere as solucións de Turnes, sobre todo cando este na correspondencia as defendeu, así p.e. *dores*, e non *dolores*, como en Santamaría, *uns* e non *unhos*, *nai/pai* e non *nay/pay* como tamén noutros casos de ortografía, etc. O portugués, do que o príncipe sabe que é

¹⁹ Véxase Fernández Rei, 1990: pp. 59-64.

²⁰ Cf. Álvarez Blanco 1980: pp. 19ss.

máis parecido ó galego ca ó castelán, serve moitas veces como pauta de corrección. Pero sempre se busca a solución máis galega, non hai lusitanismos. Tendo en conta todo eso, case non podemos xa falar do evanxeo traducido por Santamaría, quen ademais tiña probablemente como modelo a versión de Turnes (como se nota nalgunhas solucións que chaman a atención pero que se repiten); sería mellor falar dunha edición do evanxeo feita por Bonaparte a base das dúas versións.

4. A madurez: a correspondencia con Gonçalves Viana

Despois da publicación do evanxeo, Bonaparte segue interesándose polo galego. Sen embargo, o seu interese principal concéntrase no Euskera. Tardará máis de vinte anos ata volver a se ocupar do galego, ocupación á que chega a través do contacto con dous dos mellores filólogos portugueses da época: José Leite de Vasconcellos e A.R. Gonçalves Vianna. O que lle interesa é, no principio, a pronunciación exacta das vogais portuguesas, das que publica a súa clasificación, cunha distinción de 29 vogais, en 1883.²¹ Pero a correspondencia con Gonçalves Viana, publicada en 1899, non demorará moito ata toca-lo tema do seu maior interese: o galego, como escribe Bonaparte nunha carta do 29 de Setembro de 1884:

[...] le galicien, ses sous-dialectes, ses variétés, comme distincts du portugais, non pas géographiquement, mais linguistiquement (surtout la nasalité vocale), voilà la grande affaire [*Correspondance*, p. 29]

Esta correspondencia ten lugar xa en pleno rexurdimento galego e conta xa coa base de obras lingüísticas tan importantes como, p.e., a gramática de Saco y Arce. É un documento valiosísimo que, cunha visión filolóxica impresionante, afronta o estudo de moitos problemas da lingua galega, dos cales só podemos aquí resumi-las principais:

-a gheada. O príncipe non sabía nada da existencia deste fenómeno ata coñecelo a través de Gonçalves Viana. A cuestión principal na correspondencia é a de delimita-las fronteiras da gheada e o timbre da súa pronunciación. Os dous chegan á solución que se pronuncia como o *h* polaco, menos forte có *ch* alemán [seguido de *a*, *u*, *o*] e moi parecido á *jota* castelá. Non distinguen distintas pronunciacións da gheada. En canto á extensión, pensan que a *gheada* é un fenómeno xeral en

²¹ Bonaparte, 1882-84.

todo galego, pero que é un son estigmatizado con baixísimo prestixio entre os falantes:²²

Il paraît que la prononciation galicienne du *χ* fricatif pour *g* explosif est générale en Galice, mais excommuniée par tous les Galiciens qui, à tort ou à raison, prétendent bien prononcer leur dialecte. [*Correspondance*, p. 37]

- **o límite entre galego e portugués.** Na opinión de Gonçalves Vianna, o único trazo distintivo entre os dialectos a ámbolos lados do Miño é a existencia/non existencia de sibilantes sonoras. O príncipe dubida:

J'ai toujours [...] l'idée que les variétés portugaises pourraient entrer en Galice, ou bien que les variétés galiciennes le pourraient en Portugal. [*Correspondance*, p. 26]

Cre que, ó mellor, os únicos límites son o da gheada e o da existencia de vocais nasais, que non hai en Galicia.²³

- **pronunciación do -o final.** Para o príncipe, quen sabe que no "galego culto" o o átono se pronuncia como en castelán, esta pronunciación é propia das cidades, xa que fala das

personnes sans instruction, qui prononcent u final e non pas o, comme dans les villes. [*Correspondance*, p. 37]

A pronunciación do o átono coma no castelán explícaa como "castillanismo". Despois de consultar dez libros sobre a lingua galega, anota que

Quant à o final, ou même atone en général, personne n'en parle dans les dix ouvrages, mais il faut bien admettre qu'en dehors des villes ou villages castillanisés ce son existe. [*Correspondance*, p. 41]²⁴

- **importancia da cidade de Santiago.** Para o príncipe, o dialecto de Compostela é de altísimo interese, como xa puxo de manifesto Alonso Montero:

²² Cf. Fernández Rei 1990: pp. 177ss.

²³ Na perspectiva da dialectoloxía actual, os tres trazos -sonoridade das sibilantes, gheada e nasalidade- separan o galego meridional do portugués setentrional, cf. Fernández Rei 1990: p. 29.

²⁴ Equivócase o príncipe: nun dos libros citados, na *Gaita galega* de Pintos (1853), atópase o verso "Os que dicen que o o de foliada/Debe ser u fundándose no vento/[...] Suplícólles e rógolles que agarden/E queiran dar vagar e tempo ó tempo" (Pintos Villar 1853: p. 24). Bonaparte fala só do libro de Varnhagen, *Trovas e cantares*, Madrid 1849, onde atopa a frase "Toquen us galegus, e canten us cregus." [*Correspondance*, p. 42] É sabido que na literatura española do Século de Ouro, os galegos se imitaban con este trazo, véxase p. e. na *Mojiganga de las visiones de la muerte* de Calderón de la Barca: "Gallegos: < Ay por aquí, Duminga, ay por aquí, Lurenzo. >" cf. A. de la Granja, *Entremeses y mojigangas de Calderón para sus Autos sacramentales*, Granada 1981.

Al príncipe le interesaba de un modo especial porque lo consideraba el meollo de la "coíné" gallega. [Alonso Montero, 1962, p. 5]

O príncipe sabía moi ben polo coñecemento da historia doutras linguas da importancia dunha sociedade urbana para a creación dunha lingua común:

il ne faut pas oublier que "compostellan" pour "galicien" est à peu près, ou peu s'en faut, comme "toscan" et "castillan" pour "italien" et "espagnol", ou comme portugais méridional et surtout "lisbonnien" pour "portugais" [Correspondance, p. 16].

A distinción entre fala "rústica" e fala urbana, faina repetidamente, p.e. cando lle pide a Gonçalves Vianna

autant de détails sur le gallego en général et surtout sur celui de Compostella, soit de la ville elle-même, soit sur la variété rustique des gens de la campagne des environs de Santiago [Correspondance, p. 19]

5. O príncipe Bonaparte: precursor

Entre os lingüistas do século XIX, o papel de Louis Lucien Bonaparte é sobranceiro: fóra de Galicia, sen nunca pisar terras galegas, adquire uns coñecementos extraordinariamente interesantes e -sobre todo en relación co que se sabía na época- bastante completos. É unha pena que unha persoa de semellante afán filolóxico nunca viaxase a Galicia e que nunca investigase a realidade lingüística *in situ*. Resumámo-las ideas principais do príncipe sobre a lingua galega:

- merece a súa atención xa por se-lo primeiro en publicar un libro enteiramente escrito en galego no século XIX

- os coñecementos dialectolóxicos son testemuños importantes para o estudio da historia da lingua

- para o príncipe, o galego é -lingüísticamente- un *co-dialecto* do portugués, parte dunha unidade lingüística do occidente peninsular, cunha evolución propia a earón da portuguesa²⁵

- o príncipe xa tiña unha idea moi clara do que podería se-lo galego escrito. Os seus criterios de ortografía -e de corrección idiomática en xeral- sorprenden á vista dos criterios actuais, semellantes en moitos puntos, e á vista das posteriores polémicas.²⁶ Bonaparte buscaba unha koiné literaria dun galego culto, pensando sobre todo na

²⁵ "Je considère comme appartenant au groupe portugais, non seulement 1.) le portugais de Portugal et d'Olivénça, qui était naguère une ville portugaise, -mais aussi comme dialectes distincts 2.) le gallego de Galice, et 3.) le mirandez." (en: Vasconcellos 1890-92: p. 344).

²⁶ Véxase p.e. Hermida, 1987.

importancia da cidade de Compostela como centro de gravitación lingüística en Galicia.²⁷ Sería tarefa dun estudio máis amplo investiga-las orixes das ideas e dos criterios bonapartianos en detalle, quedando aínda moito na escuridade da historia: ¿Ata que punto a ortografía e os criterios de Bonaparte corresponden a unha tradición, ata que punto son invento seu? ¿Xa tiñan os galegos de mediados do século XIX criterios de distinción entre diferentes variedades diafásicas do galego? ¿Ata que punto Compostela xa se consideraba como centro lingüístico?

O profesor Alonso Montero descubriu nos anos 60 a obra sobre lingua galega do príncipe. Volvemos a descubri-lo neste artigo, xa noutra época, cando a historia deu outro rexurdimento á lingua galega. Agora sería un desexo para a investigación da historia da lingua galega edita-la obra completa aquí bosquexada nunha monografía, para que Bonaparte chegue a coñecerse -e a recoñecerse- como o que é na realidade: un verdadeiro precursor da lingüística galega.

Bibliografía

- Alonso Montero, Jesús (1962): "El Príncipe Luis Luciano Bonaparte en la lingüística gallega", *BCPMHAL* 7, 57/58, pp. 1-5.
- (1963): "El Evangelio de San Mateo. Estudio lingüístico de la traducción gallega de José Sánchez Santamaría (1861)", *BCPMHAL* 7, 59/60, pp. 210-214.
- Álvarez Blanco, Rosario (1980): *O pronomine persoal en galego*, Tese. Santiago.
- Arana Martija, José Antonio (1990): *Bibliografía bonapartiana*, Bilbao.
- Bonaparte, Louis-Lucien (1882-84): "Portuguese Vowels, According to Mr. R. G. Vianna, Mr. H. Sweet, and Myself", *Transactions of the Philological Society*, pp. 404-408.
- Bonaparte, Louis Lucien (1991): *Opera omnia vasconice*, ed. facsímil a cargo de José Antonio Arana Martija, 3 vols., Bilbao.
- Bonaparte, Louis Lucien e Vianna, A. R. Gonçalves (1899): "Correspondance philologique", en *Revue Hispanique* 6, pp. 5-51.
- Bonaparte, Luis Luciano (ed.) (1861): *El evangelio de San Mateo traducido al dialecto gallego de la versión castellana de don Felix*

²⁷ Hoxe en día, a historia xustifica a idea do príncipe: como centro administrativo, universitario e -sobre todo- como sede dos medios de comunicación, polo seu prestixio e pola súa situación xeográfica, Santiago é evidentemente o centro máis importante de irradiación da lingua galega.

Torres Amat, por don José Sánchez de Santa María precedido de algunas observaciones comparativas sobre la pronunciación gallega, asturiana, castellana y portuguesa, por el príncipe Luís Luciano Bonaparte, London.

Collins, Victor (1894): *Attempt at a Catalogue of the Library of the late Prince Louis-Lucien Bonaparte*, London.

Fernández Rei, Francisco (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*, Vigo.

González Echegaray, Carlos (1989): *Catálogo de los manuscritos reunidos por el príncipe Luís Luciano Bonaparte*, 2ª ed. corr. e aum. por José Antonio Arana Martija, Bilbao.

Hermida, Carme (1987): "A polémica ortográfica a finais do século XIX (1888)", *Grial* 97, pp. 299-316.

Pensado Tomé, José Luís (1976): *Contribución a la crítica de la lexicografía gallega, I.: El diccionario gallego-castellano de F.J. Rodríguez y su repercusión en la lexicografía gallega*, Salamanca.

Pintos Villar, Xoan Manuel (1853): *A gaita gallega tocada polo gaiteiro, ou sea carta de Cristus para ir dependendo a ler, escribir e falar ben a lingua gallega, e ainda mais*, Pontevedra.

Vasconcellos, José Leite de (ed.) (1890-92): "L.-Lucien Bonaparte: Notas sobre classificação de alguns dialectos românicos", en: *Revista Lusitana*, Vol. II, pp. 344-346.

Vianna, A. R. Gonçalves (1890-92): "Luís Luciano Bonaparte", en: *Revista Lusitana*, Vol. II, pp. 351-352.

Apéndices

Criterios da edición: mantense a grafía e maila puntuación orixinal. O subliñado do orixinal aparece en cursiva. As erratas evidentes do orixinal sublíñanse. Comentarios nosos aparecen entre corchetes.

Apéndice I:

[Anexo a unha carta de Vicente de Turnes a Calisto Vázquez que data do 25 de Abril de 1860:]

Contestación á las preguntas de la carta fecha quince de Marzo ultimo

En las cuatro provincias, en que hoy está dividido el antiguo reino de Galicia, se habla el dialecto gallego con variedad en algunas palabras y frases, peculiares de cada una de aquellas. Igual diversidad se nota de pueblo á pueblo, dentro de una misma provincia; así es que la z, castellana se usa en algunos pueblos, especialm^{te} de la prov.^a de Lugo: al mismo tiempo, que en otros por un vicio de pronunciacion local se sustituye la z, con la s, lo mismo que la c; así vemos en algunos escritos gallegos: pas, en lugar de paz, y servio, en lugar de servicio: el sonido de esta s, varia de la s castellana de la francesa entre dos vocales, segun las localidades. En el dialecto gallego no se conocen los sonidos nasales. Verdad es, que en algunos parajes fronterizos á Portugal, y Asturias, se usan voces de estas prov.^{as}, mas no por eso varia el dialecto en lo esencial.

El sonido de la V, y dela B, se confunden en el gallego hablado, lo mismo que en el castellano. La J, no se conoce en el gallego, y no se puede tampoco asegurar que la S, reemplace a la J, por que su sonido se acerca mas a la ch, francesa y portuguesa, que á la S.

La pronunciacion del diptongo ou, es igual en gallego al portugues amou, sin las variaciones, que este idioma reconoce; por ejemplo en ouro.

Bon, se pronuncia como accion en castellano. El dialecto de que se trata, aunque es uno mismo en toda Galicia, hay sin embargo gran diferencia en las localidades, respecto á la pronunciacion de las vocales abiertas, ó cerradas en los nombres de diferentes cosas, terminacion de adverbios, preposiciones etc.

Entre el dialecto gallego, antiguo y moderno no hay diferencia alguna, pues siempre fué uno mismo: la única que existe es, entre el gallego tosco y rudo q.^e hablan las gentes del campo, y el culto y pulido, q.^e se habla en las Villas y ciudades civilizadas.

Las palabras mas frecuentes, y menos fáciles de pronunciar con exactitud, álos que no son gallegos, son las de xsa, xse, xsi, xso. Algunos escriben xa, xe, xi, xo, en lo cual otros no convienen, siendo yo uno de ellos: la razon es por que la x, es letra del alfabeto castellano, y su pronunciacion mui parecida á la de la J; así es que los castellanos, andaluzes, etc. pronuncian xa, y no xsa; lo que fácilment^{te} se corrige intercalando la s entre la x, y la a, y así en las demas palabras de igual pronunciacion, segun lo hé visto en algunos impresos gallegos.

Es cuanto mis escasos conocim.^{tos} en la materia permiten contestar á las indicadas preguntas.

Vicente de Turnes

Apéndice II: Cuestións lingüísticas

[Carta de Antonio de Aspiazu a Vicente de Turnes, coas respostas de Vicente de Turnes, do mes de Outubro 1860]

Preguntas feitas por Antonio de Aspiazu

Respostas de Turnes.i.;

[as primeiras 17 preguntas non se conservan; intentamos, sen embargo, reconstruí-las]

[1. *Daví* ó *Daví*, sin acento

2.

3. Hirman ó hirmau

4. Plural de hirmán

5. Despois ó depois

6. Xeracion ó xeneracion

7. Respecto á los plurales de las palabras masculinas, hay alguna duda,

ya que no se ponen de manera coherente: Xeneracions ó xeneraciós, bons ó bos, uns ó unos, alguns ó algus.

8. Leccios ó leccions

9. Nacimento ó nacemento

10. Recibir ó recibir

11. Virxen ó virxe

12.

13. Recibeu ó ricibeu

14. Puxolle ó puxolles

15. Estrela ó estrela

16.

17. [...] de la vulgata; y creo que reservadam.^{te} ó con reserva, aun en gallego, debe tener distinto significado; y como es menester expresar la *diligencia* con que Herodes preguntó y no la *reserva*, parece verosímil ó propio cuidadosam.^{te}, á menos q. en gallego no se use este adverbio. Pero que signifique con *cuidado* y no con *reserva*, que en romance tiene diferente acepcion; y de todos modos fijarse en *coidado* ó *cuidado*.

18. *Para* ó *pra*

19. Incienso ó incenso. Tenía entendido que los diptongos ie, ue fuesen contrarios al dialecto gallego: lo que *que* se prueba en *mandamento* en vez de *mandamiento*, si bien una vez se encuentra esta, y las otras aquella voz; pero aunque se ha usado ó adoptado *mandamento* para todas, respecto de incienso se duda y pregunta. Acerca de *pueblo* hay la misma duda, por cuanto los portugueses escriben también *pobo*; y se ruega su decision, conforme á la generalidad del uso, ó al mejor dialecto gallego:

20. como asibien sobre *cielo* ó *ceu*

21. Cap.^o 2.º, vers.^o 18, pone *es* Raquel, lo mismo que Amat, y la 3.a persona de singular del presente de indicativo en gallego es *é*; y se supone será equivocacion involuntaria del amanuense.

22. Xalilea ó Galilea. Mientras no asegure de un modo positivo que los gallegos dan el sonido fuerte de la j á las sílabas ga, go, gu, se conserva la duda, máxime en los nombres propios como este, el que se pronuncie fuerte; porq. aunque lo es con e, i igualm.^{te} que en castellano, en Galilea se resiste. No obstante, se advierte.

Daví con acento

idem

Hirmán

Hirmans

Xseneracion

Xseneracios,

bo fruto, bos,

uns, algús

leccios

Nacimiento

Recibir

Virxen

Despertou

Recibeu

Puxolle

Estrella

Cuidadosamente

idem

Para

Incienso

pueblo

Cielo

E Raquel

Xsalilea (no hay J en gallego)

23. Ciudad ó ciuda, sin acento.

24. *Ciudad* ó *vila*. La palabra ciudad del Amat se halla traducida casi siempre *vila* en el Evangelio y parece conforme; mas una ó dos veces está ciudad, y choca.

25. Se halla una vez ciuades y, en el singular *ciudad* y no *ciudá*. ¿Es equivocacion, ó en el plural desaparece la d y se dice *ciuades* en lugar de *ciudades*?

26. Penitencia, ó pñitencia.

27. Recibian ó rñcibian

28. Mesmas ó mñmas

29. Agua ó auga

30. Levartle ó levaille, por *levar á él*.

31. Man ó ma

32. Man ó mau. Mans ó mas.

33. Levóu ó deserto, ó o levóu á ó deserto. Cast.^{no}: *le llevó al desierto*.

34. Pans ó pás.

35. Pan ó pá.

36. Demo ó diablo; pues menos una vez siempre se encuentra *demo*; y acaso sea equivocacion.

37. Iglesia ó irexa.

38. Moi ó mui.

39. Cap.^o 4.º, Vers.^o 13, se lee: "Caforaum ciudad de mar, términos de Zabulon." Quizás no será "Caforaum vila de mar, nos términos de Zabulon." Nos términos, en lugar de *términos*. ¿Será mejor ó no?

40. Seguideme ó siguideme.

41. Enseñalle ó enseñalles. Aunque sin certeza, parece mejor *enseñalles* refiriéndose á muchos. Cap.^o 5.º, Vers.^o 2 dice *los adoctrinaba*.

42. En el cap.^o 5.º, vers.^o 11, pone: "Bienaventurados os que *perseguidos* por á xusticia", y se ha sustituido con "os que son *perseguidos*": ¿es mejor ó no?

43. Cap.^o y vers.^o id.: "Cando os homes os *maldixeren é persigan*." Esto es un verbo en futuro y el otro en presente de subjuntivo y en el original pone ambos en futuro; y se supone que en gallego estará admitido así.

44. Cap.^o 5.º, vers.^o 19, dice el castellano "El que violare" y el gallego "ó que falte". También se supone que estará bien en presente aunque el otro en futuro.

45. Cap.^o 5.º, Vers.^o 20, dice el manuscrito: "si á vosa xusticia non é mais chea ct que á dos fariseos non *entrará* no reino dos cielos" y se ha puesto *entraredes* porque dice así Amat y también el *texto* latino. ¿Es fundado?

46. Ali, ó alí con acento.

47. Ahi ó ahí id.

48. Maravedí ó maravedí id.

49. Porque ó porqué id.

50. Por los acentos es difícil entender cual es el sistema seguido, ya que las mismas palabras vienen unas veces con él y otras sin él. A pesar de esto se infiere que deben llevarlo todas las vocales sueltas como á, é, ó, según la regla castellana, y se observa que el gallego la usa generalm.^{te}, mas por la omision de algunos deja duda ó confusion; y es menester aclarar este punto y fijarse en una regla segura.[...]

Ciudad (co acento)
Puede usarse vila, por que no choque

Ciudades
Penitencia
Recibian
Mesmas
Agua augua
Levar
Man
Man
A ó deserto

Pans
Pan
Demo

Iglesia
Moi mui
Terminos de Zabulon

Seguideme
Enseñalles

Os que son perseguidos

E perseguiren (futuro)

O que faltare

Non entraredes

Alí (con acento)
Ahi (idem)
Maravedí (idem)
Porqué (idem)
Todas las vocales sueltas deben tener acento

Apéndice III.

[p.v] Observaciones sobre la pronunciación del dialecto gallego

1. La *x* se pronuncia como la *ch* francesa en la palabra *chat* (*gato*), ó sea como la *x* y *ch*²⁸, en las voces portuguesas *deixar* (*dejar*), *chapeo* (*sombrero*); como *sh* inglesa en *fish* (*pez*); como *sch* alemana en *Schatz* (*tesoro*), y algo menos fuerte que *sc* y *sci*, en las palabras italianas *pasce* (*apacienta*), *lascia* (*deja*). Esta regla se aplica también a asturiano y á la lengua catalana, que, como el gallego, carecen del sonido gutural de la *j*. El castellano, por el contrario, no conoce el de la *x* gallega, asturiana, portuguesa y catalana.

El sonido de la *j* portuguesa, idéntico al de la *j* francesa y de la *s* inglesa en la voz *pleasure* (*placer*), es igualmente desconocido en castellano, gallego y asturiano.

2. A la *v* tanto en gallego como en asturiano, y comun-[p.vi]mente en castellano, se le da el sonido de la *b*; y bien que los catalanes y portugueses hagan en general la debida distinción entre los sonidos de estas dos letras, no pocos de los primeros, y los de la provincia Entre-Duero y Miño entre los segundos, suelen también confundirlos.

3. *Nh* en la palabra *unha* (*una*), y sus derivados, se pronuncian como la *n* de la palabra castellana *vengo*, y como *ng* en la voz inglesa *strong* (*fuerte*), ó en la alemana *fangen* (*tomar*), esto es, sin usar de la punta de la lengua, y no como en las voces castellanas *mano*, *luna*, *una*. La *n* en fin de dicción ó seguida inmediatamente de la *s*, como en los plurales *bons* (*buenos*), *uns* (*unos*), recibe las mas de las veces el sonido de *nh*.

4. La *z* en todos los casos, y la *c* en las sílabas *ce*, *ci*, se confunden en algunas partes de Galicia con la *s*; pero es menester guardar la pronunciación castellana, y nunca dar á la *z* el sonido de la *s* y *z* francesas en las voces *rose* (*rosa*), *zone* (*zona*), como se hace en portugués cuando la *z* no es final, y cuando la *s* se halla entre dos vocales. Este último sonido no es propio del gallego, aunque se encuentra en algunas partes de Galicia. [p.vii]

5. La *o*, 1º cuando es final, 2º en los monosílabos *o* (*el*), *do* (*del*), *no* (*en el*), *os* (*los*), *dos* (*de los*), *nos* (*en los*), 3º en las terminaciones plurales en *os*, y también algunas veces cuando no recae sobre ella el acento tónico, en muchas partes de Galicia, aunque no en los pueblos cultos, se pronuncia casi como la *u*. Lo mismo sucede en portugués; y en asturiano la conversión de la *o* en *u* es completa en las terminaciones masculinas del singular de los nombres, los cuales por esto se escriben con esta última vocal, como en las voces *güeyu* (*ojo*), *bonu* (*bueno*), á diferencia del neutro y del plural *bono*, *bonos*, que se pronuncian y escriben con *o* como en castellano.

6. La sinalefa es muy comun en gallego, y por esto en lugar de *de este*, *en este*, *a aquel* se pronuncia *deste*, *neste*, *aquel*. Se ha adoptado el apóstrofo en las preposiciones *de* y *en*, seguidas de las voces *el*, *este*, *ese*, *aquel*, *un*, aunque, á imitación de la lengua portuguesa, no se haya usado de él con las demás partículas y otras voces, para no desfigurar demasiado el impreso.

Los artículos *o*, *os*, unidos á la preposición *a*, á pesar de que se hallen escritos *ao*, *aos*, se pronuncian casi siempre como *o*, *os*, en castellano. Los portugueses también escriben *ao*, *aos*, y pronuncian generalmente *o*, *os*, dando á la *o* el sonido que sus gramáticos llaman abierto. [p.viii]

Se llama la atención de los filólogos sobre las propiedades gramaticales de este hermoso dialecto, y no se duda que su estudio concurra á confirmar la opinión de que el gallego, al contrario del asturiano, tiene menos afinidad con el castellano, que con el portugués, del cual no difiere mas de lo que suelen diferir dos dialectos de una misma lengua, como esperamos aclararlo mejor en un ensayo gramatical comparativo, seguido de un diccio-

^{28*} Los portugueses de la provincia de tra-los-Montes dan á la *ch* el mismo sonido que los castellanos y gallegos.

^{29*} También en Galicia hay diferencia, según las localidades, respecto de las vocales abiertas ó cerradas.

nario de todas las voces gallegas de la presente traduccion, con sus correspondientes en castellano y en portugués.

ESTUDIO DALGÚNS VALORES DO PRONOME *UN*

XAVIER VARELA

Universidade de Santiago

0. Introducción

Nestas páxinas ofrecemos unha aproximación a distintos aspectos da sistemática do pronome *Un*. Tomando como referencia a polémica que suscitou entre os estudiosos do castelán a natureza de *Un*, estudiamos dous tipos de feitos que axudan ou poden axudar a defende-lo valor de artigo para *Un*. A continuación afondamos na estrutura semántica do valor de indeterminación desde a óptica da relación de *Un* co número gramatical. Tamén nos ocupamos do estudio da posibilidade de defensa do carácter de distintividade para o valor de existencia. Para iso atendemos ás similitudes e diferencias que *Un* mantén con *Algún*, pronome que garda unha relación moi directa co valor de existencia. Finalmente, abordámo-la semántica das series *Un* ... (*o*) *outro*, dominada polos valores de complementariedade e de alteridade.

1. Algúns apuntamentos acerca do valor de artigo

Evitaremos facer da polémica en torno á natureza articular de *Un* un asunto capital na composición temática deste traballo, aínda que a fixación da nosa atención nun conxunto de feitos gramaticais que caen dentro dos límites do valor de artigo esixe unha mínima xustificación da nosa postura.

Considerando o plano do contido, o sistema do artigo gravita sobre a tensión coñecido/descoñecido no sentido común dos termos. Non se pode nega-la evidencia da pertenza de *O* e *Un* a esta órbita. Calquera dos valores de contido utilizados na abundante bibliografía que xalona a historia do estudio gramatical, sexa este o de definición, o de determinación, o de especificidade, o de unicidade ou outro cal-

quera que se considere, representan un punto nesa órbita de gravitación. Segundo isto, se *O* é artigo, diferenciado de (posesivos), demostrativos e cuantificadores, tamén o é *Un*, igualmente diferenciado de todos eles. Ningunha das supostas probas semánticas en contra da natureza articular de *Un* aducidas polos lingüistas que forman o grupo de detractores¹ soporta a verificación no marco do coñecemento, coas diferentes perspectivas -de orde textual, cotextual e contextual- que acolle.

É no plano da expresión onde se illaron dous trazos de realización para *Un* que poden ter certa consistencia. Débese ter moito en conta que as explicacións antiarticulares ás que facemos mención tomaron como lingua de análise o castelán e que, polo tanto, as súas explicacións deben ser contrastadas cos datos do castelán na verificación á que dá lugar o seu cotexo. En tal sentido, o castelán é coñecedor dunha situación combinatoria no espazo frástico do Determinante que non pasou desapercibida e que serviu de sustento á liña argumentativa favorable ó carácter articular á que facemos mención. Tal feito é a combinabilidade de *El* e de *Un* na mesma frase:

(1) *El uno que sí, el otro que no, y los demás esperando*

A. Alonso, a quen se lle debe a formulación deste principio argumentativo, asocia o feito de combinatoria coa correlación *Un* ... *Outro*:

«*Un* es un correlativo de *otro* con significación distributiva: "un hijo le ha salido listo y *otro* tonto". Y aun admite artículo, cosa imposible si *un* ya lo fuera. La frase anterior se puede repetir en conversación así: "¿Qué dice?" - "Que los dos hijos de Fulano. *el uno* es tonto y *el otro* listo".»²

Non pon énfase A. Alonso no sinalamento da circunstancia de circunscripción da combinatoria exclusivamente a esta correlación. Si o fai, sen embargo, M. A. Álvarez Martínez, o cal non lle impide seguir mantendo opinión desfavorable ó valor articular:

«*Ely Un* son igualmente incompatibles entre sí, no porque sean ambos artículos -como quiere demostrar R. Lapesa-, sino porque sus contenidos se contraponen. Si *el* no puede combinarse con *algún* o *ningún*, tampoco lo puede hacer con *un*, puesto que los tres últimos poseen significados intimamente rela-

¹ Entre os máis significativos de entre os hispanistas cóntanse A. Alonso, E. Alarcos Llorach e F. Lázaro Carreter. Centrándonos nos estudiosos do galego, C. Hermida defende este mesma postura ("Contribución ó estudio do artigo. A súa función", en *Verba*, XVI, 1989, pp. 117-134), en tanto que na *Gramática galega* de Álvarez-Regueira-Monteagudo (Vigo: Galaxia, 1986) deféndese o carácter de artigo para *Un*.

² A. Alonso: "Estilística y gramática del artículo en español", en *Estudios lingüísticos. Temas españoles*. Madrid: Gredos, 1982³, p. 152.

cionados. Ello lleva a afirmar que *un* es asimismo un indefinido. *El* sólo puede mostrarse con *un* en correlaciones: *los unos y los otros han llegado ya* (y si pertenecieran al mismo paradigma esto no podría ser así).»³

É evidente que a consideración deste feito entendido de dúas formas diametralmente opostas -é relevante para A. Alonso e irrelevante para M. A. Álvarez- ó amparo que ofrece unha mesma teoría sobre a natureza de *Un* non se pode interpretar máis que como probatoria da inconsistencia da mesma. Se caben nela, como parece se-lo caso, valores contradictorios empena a teoría e cae ó chan a súa credibilidade. A postura que se debe adoptar é a de sometemento dos elementos á proba da conmutación, que no caso que nos ocupa, vista a excepción da combinatoria de *El* e de *Un*, mostra a pertenza destes dous pronomes á mesma clase de conmutación. Como xa indicaba R. Lapesa⁴, a incompatibilidade vén determinada polo compartimento da mesma natureza conmutatoria de ámbolos elementos. Pero o que nos induce a afirma-la equivalencia entre *El* e *Un* non é o posicionamento no carácter excepcional da combinatoria mencionada. Tamén leva a posturas contrarias á negación da equivalencia a perspectiva da non excepción da mesma. Postos nela, observamos que de tódolos cuantificadores, dos que presuntamente forma parte *Un*, só el usa de integración nuclear con *El*, igualándose no comportamento cos adxectivos, con certos "indefinidos"⁵ como *Mismo*, *Propio*, *Otro* e cos numerais -ordinais e cardinais-. De ser verdadeira a obxección considerada non se sabería a que sistema remitir con certeza a *Un*. Por outra parte, cando a frase está integrada tamén por un substantivo non é gramatical a coexistencia de *El* e *Un*:

(2) **El un hijo que sí, el otro hijo que no, y los demás esperando*

o que demostra que se non é claro o valor articular moito menos o é calquera outro para o castelán.

De ser verdadeira a obxección presentada por A. Alonso, non se sabería a que sistema en particular remitir con certeza a *Un*, se ó dos adxectivos, se ó dos numerais, se ó dos identificadores, pois con eles forma clase de conmutación. Con quen non forma clase de xeito ningún é cos "indefinidos". Somos conscientes de que o que facemos

³ M.A. Álvarez Martínez: *El artículo como entidad funcional en el español de hoy*. Madrid: Gredos, 1986, pp. 34-45.

⁴ R. Lapesa: "*Un*, una como artículo indefinido en español", en *Dos estudios sobre la actualización del sustantivo en español*. Madrid, 1975, pp. 3-13. Véxase especialmente p. 8.

⁵ Faise referencia á etiqueta tradicional, na que cabían todos aqueles elementos que non pertencían a ningunha das clases pronominais ben definidas.

non é resolver positivamente o problema de análise que representa este feito, pero cremos demostra-la inconsistencia de argumentación sustentada polos feitos de combinatoriedade de *El* e *Un* en castelán. Seguramente axude a resolver-lo problema un mellor coñecemento dos feitos de contido relativos ó pronome en xeral e ós mal chamados "indefinidos" en particular. Estamos convencidos de que a pouco que se avance neste terreo iluminarase clarificadoramente o espacio hoxe sombrío do artigo.

Ben distinto é o caso do galego, lingua na que en ningunha circunstancia son compatibles na mesma frase *O* e *Un*:

(3) **O un aprobou; o outro tamén*

(4) **Os uns paxaros aniñan no alto; os outros na terra*

co que unha proba non claramente refutable que se podía aducir queda esluída "per se". Nada impide, polo tanto, incluír este uso de *Un* entre os propios do valor recto, o articular.

A segunda das probas que na nosa opinión teñen un certo peso na argumentación presentada por A. Alonso refírese ó carácter tónico de *Un* en castelán. Non queremos introducir neste punto factores específicos da dimensión do acento, que con toda seguridade distraerían a atención, senón deixarnos levar polo fluxo argumentativo que pon en movemento A. Alonso. Admitindo que este feito poida ser unha proba, se non concluínte si polo menos coadxuvante, teremos que concluír que en galego as circunstancias apuntan en sentido inverso a como o fan en castelán, pois, como o propio A. Alonso constata indirectamente, *Un* é átono en galego:

«Salvo alguna reducida región española (en Galicia, creo que en Murcia), *un, una* se pronuncian con acento.»⁶

Aínda que se refire ó castelán de Galicia, hai que entender que se trata dun galeguismo introducido no castelán. Non pode ser entendido como unha simple casualidade o carácter átono de *Un* no castelán de Galicia, pois é así como se caracteriza este pronome en galego na *Gramática galega*:

«No galego existen palabras tónicas ... e palabras átonas (artigos, algúns pronomes persoais, preposicións, conxuncións.»⁷

Á vista do anterior, e con todo o carácter de provisionalidade que impón a lateralidade deste asunto na estrutura temática do traballo, nada impide, polo tanto, incluír *Un* na clase do artigo, que, dito

⁶ *Op. cit.*, p. 152.

⁷ Álvarez, R.-Regueira, X.L.-Monteagudo, H.: *Op. cit.*, p. 42.

sexa unha vez máis, haberá que reanalizar novamente nos seus valores vista en correlación inmediata cos pronomes e non independentemente.

2. O valor de determinación

2.1. Terminoloxía

Fóra a polémica en torno ó seu carácter de artigo, no que aquí non nos interesa afondar máis, pero que consideramos cerrada provisionalmente en favor da conveniencia da aceptación do mesmo, temos que o valor non cuantificacional básico é o que lle corresponde como membro da tensión semántica especificidade/inespecificidade na referencia levada a cabo pola frase da que *Un* forma parte. Foi denominada esta oposición de diversas maneiras, desde o determinado/indeterminado da *Grammaire* de Port Royal⁸ ata o específico/inespecífico dalgúns compoñentes da corrente da lingüística xerativo-transformacional⁹, pasando polos referencial/atributivo da propia lingüística xenerativa e o definido/indefinido, que comparte con determinado/indeterminado o espectro da gramática tradicional¹⁰. Con máis ou menos diferencias, todas estas parellas terminolóxicas designan a perspectiva comunicativa que gravita sobre a situación de coñecemento ou descoñecemento que un dos participantes no feito comunicativo, o emisor, ten das realidades codificadas lingüísticamente mediante frases ou que el lle atribúe ó outro participante con capacidade de produción, o receptor, sexa ou non concordante coa realidade de coñecemento. Para evita-la ruptura coa tradición gramatical máis inmediata seguiremos utilizando a parella determinado/indeterminado referida ós dous artigos, pero non se nos oculta que tal vez o par especificidade/inespecificidade represente mellor a

⁸ "Las lenguas nuevas tienen dos: uno llamado determinado, como *le, la* en francés, y otro indeterminado, *un, une*". Cl. Lancelot-A. Arnauld: *Gramática general y razonada de Port-Royal*. Traducción de Ramón Morillo-Velarde Pérez. Madrid: Sociedad General de Librería, 1980, p. 67 (capítulo VII da segunda parte).

⁹ Pódese ver unha breve exposición deste valor na gramática xenerativa en M. Galmiche: "Quantificateurs et référence", en *Langages*, XLVIII, 1977, pp. 3-49, especialmente 32-37.

¹⁰ Dentro da tradición gramatical española usáronse outras denominacións para a parella, como determinante/indeterminante, representativo/presentativo, recoñecedor/presentador, presentador ulterior/presentador, de continuidade/de novidade, etc. Véxase a nota 34 de M.A. Álvarez Martínez: *El artículo como entidad funcional en el español de hoy*. Madrid: Gredos, 1986.

realidade semántico-pragmática que se esconde tras destes dous artigos. O inconveniente maior do uso do primeiro par é a posibilidade de confusión co valor que representa a función frástica de determinación, situado nun plano distinto daquel no que asentan os elementos que estudiamos. Terase coidado, polo tanto, de non confundir a determinación/indeterminación referencial coa súa homónima vinculada á función frástica.

2.2. *A incidencia do número gramatical sobre o valor de indeterminación*

Xa é tradicional a división dos pronomes en dous grupos, segundo que respondan positiva ou negativamente ó valor de indeterminación. O chamado artigo determinado (*O*), o demostrativo e o posesivo son as clases que implican o coñecemento, en tanto que o chamado artigo indeterminado (*Un*) e os cuantificadores non o fan. Na nosa opinión, *Un* forma parte do sistema do artigo e garda relación de oposición directa con *O*, o artigo determinado. Fronte a el, "distingue de entre un número cualquiera de individuos de una especie un solo y único ejemplar -refírense Alcina e Blecua á modalidade de singular- sin añaírlle ningunha especial determinación que lo distinga de los restantes"¹¹. O mesmo vale para o plural, que mantén igualmente sen determinación unha entidade, só que múltiple.

A indeterminación que introduce *Un* no enunciado é relativa ó control no coñecemento do referido pola frase da que forma parte. Podería parecer que tal valor de contido é superpoñible á estrutura que na frase sostén o número gramatical sen que a modalidade mediante a cal se actualice o número determine variedades dalgún tipo no valor de indeterminación. Sen embargo, o seguimento do que ocorre na combinatoria de *Un* co número gramatical móstranos dous principios que caracterizan a estrutura de indeterminación que este representa.

2.2.1. *Os graos de indeterminación*

En primeiro lugar consideraremos aqueles usos de *Un* nos que non se mantén incompatibilidade con ningunha das dúas modalidades do número -presencia na frase de substantivos discontinuos-. En tal circunstancia de actualización percíbese un grao distinto de indeter-

¹¹ J. Alcina-J.M. Blecua: *Gramática española*. Barcelona: Ariel, 1975, p. 670. O destacamento non figura no orixinal.

minación referencial no singular e no plural. Este último presenta unha referencia máis indeterminada.

Da indeterminación representada por *Un* poderíase dicir que é referencial e que se superpón á indicación efectuada polo número gramatical, de forma que *Un* + singular é intensionalmente menos caracterizado e, en consecuencia, extensionalmente máis amplo. Abonda conduci-la demostración pola teoría de conxuntos para ver que non é así. Certamente, unha entidade simbolizada por un conxunto está ou pode estar formada por *n* partes, subconxuntos, que varían na súa natureza segundo o número de formantes. O conxunto representa a suma de tódolos subconxuntos, desde o conxunto-0 ata o propio conxunto-base, pasando polas diversas series de subconxuntos establecidas en virtude do número de compoñentes -0 elementos, 1 elemento, 2 elementos, 3 elementos...-. Tómesese como conxunto-base o representado pola frase *Os irmáns Varela Barreiro* de (1)

(5) *Os irmáns Varela Barreiro xa non forman parte do mesmo partido político*

nuns parámetros pragmático-contextuais nos que estes son oito: *Teresa, Adelina, Aniceto, Xosé Manuel, Xavier, Carlos, Xesús e Eliseo*. O uso do singular equivale a algún dos oito membros da irmandade máis o conxunto-0 -a inexistencia-. Son, en total, nove os subconxuntos potencialmente referibles. O uso do plural supón algunha das 3.486.784.401 (tres mil millóns...) posibles combinacións¹². O uso de *Un* + singular coincide plenamente co do singular, coa única diferenza de que se di expresamente que non se sabe cal dos oito irmáns ou 0 está sendo obxecto codificación frástica. *Un* + plural está na mesma relación con plural exclusivamente, pero ofrece un nivel moito maior de indeterminación, posto que son moitas as posibilidades a manter indiferenciadas. Neste caso poden ser *Eliseo e Xavier, Eliseo e Aniceto, Xosé Manuel e Xavier, Teresa e Carlos, Teresa e Xavier, Teresa, Xavier e Carlos, Teresa, Adelina e Xesús, Adelina, Aniceto e Xesús, Xavier, Xesús, Xosé Manuel e Eliseo*, etc., ata a cifra que serve de teito nas posibilidades de referenciación. É evidente que a maior indeterminación numérica comporta unha maior indeterminación referencial, directamente proporcional ó grao de dificultade que ten o receptor da mensaxe para interpretar correctamente a referencia da frase. Resulta probado, polo tanto, que *Uns* + plural é en potencia referencialmente máis indeterminado -ou menos determinado- ca *Un* + singular. Do mesmo xeito,

¹² Sendo pertinente a orde de consideración, serían, de feito, moitas menos, pois non é a orde factor disitintivo nin a realidade, obxecto preferente de codificación por medio da lingua, admite combinación de 0 con outros parámetros numéricos referidos á mesma entidade.

parece que non é *Un* -singular- o elemento non marcado da parella, á vista da menor extensión que ten, traducida na consideración do trazo [+ Unicidade] como opositor en lugar do común [+ Pluralidade].

2.2.2. Os valores de discreción e de pluralidade

En segundo lugar atenderemos ós usos de *Un* nos que se manifestan restriccións combinatorias co número gramatical, establecidas en frases nas que figura substantivo continuo ou substantivo de unicidade -propio-. Ten especial importancia a imposibilidade de integración en frase xuntamente con substantivo continuo, tanto en singular como en plural -co valor de indeterminación, obviamente-. Para M. Manoliu é o seu carácter de illador do referido -o do correlato dacorromanés de *Un*- o que impide a combinación:

«Leur valeur isolante est incompatible avec des noms d'objets continus (d/d), comme expression de la totalité. Dans ce cas le singulier (*vin*) désigne un exemplaire de la collection exprimée par le pluriel varié.»¹³

Opinión diferente ten H. Vater sobre o correspondente pronomine do alemán. Para este, é o carácter numerativo -de 'nom de nombre'- o que o fai incompatible:

«Comme tous les noms, *ein* ne se combine qu'avec des substantifs dénombrables, tandis que *der* -comme tous les déterminants- se combine sans différence avec des substantifs dénombrables et non-dénombrables.»¹⁴

A ampliación de mostras probatorias a outro tipo de substantivos rechaza un e outro valor como definitorio, tal e como se verá, dada a súa irrelevancia nas restriccións observadas na súa combinatoria, se ben o contido apuntado por H. Vater pode ser considerado como orixe inmediata dese valor e, xa que logo, causa en certo sentido da incompatibilidade obxecto de atención. Considérese o grupo de substantivos designadores de seres únicos concretos, formado por unidades como *O Sol, Lúa, Marte, París, Adelina Barreiro, San Pedro, O Lérez...* e outros moitos. Representan os substantivos propios da gramática tradicional, cada un deles cunha área de aplicación e validez -como únicos- establecida por elementos de orde pragmática tocantes ós ámbitos da historia, da xeografía, das relacións humanas, etc. Todos eles participan da indivisibilidade, considerada esta como a inexistencia de divisibilidade ou a divisibilidade que dá lugar a porcións que

¹³ M. Manoliu: "Le pronom indéfini dans le daco-roumain contemporain standard", en *Revue Roumaine de Linguistique*, V, 1966, p. 455.

¹⁴ H. Vater: "Déterminants et quantificateurs", en J. David-G. Kleiber (eds.): *Déterminants: syntaxe et sémantique*. Paris: Klincksieck, 1986, p. 289.

non conservan a identidade de definición da totalidade. (6) e (7) son exemplos de divisibilidade e (8) e (9) de indivisibilidade:

(6) *Algúns homes*

(7) *Aqueles barcos*

(8) *Medio letreiro*

(9) *Un tercio de muller*

En sentido contrario, a incrementación revela similares diferencias nas entidades e indirectamente nos substantivos e frases designadores delas. Unhas manteñen o caudal definitorio exactamente igual á situación de non incrementación, de forma que se converte en incrementación masiva. A incrementación do leite segue sendo leite e os trazos definitorios son coincidentes antes e despois da multiplicación. Se 'produto das glándulas mamarias dos mamíferos' é en preincrementación, 'produto das glándulas mamarias...' é en postincrementación. Outros representan diferencias como resultado dese proceso incrementativo. O conxunto de trazos definitorios da preincrementación súmase o trazo [+ Discreto], entendendo por tal o recoñecemento de entidades idénticas pero illables, nun proceso que non se diferencia da multiplicación e que, polo tanto, actúa repetindo *n* veces unha entidade previamente delimitada con total precisión, permitindo que o produto estea aberto ó mesmo principio de boa delimitación -discreción-. *Home* e *Homes* gardan esta relación de multiplicación, que fai de *Homes* unha serie de unidades *Home*. O mesmo sucede con *Casa/Casas*, *Libro/Libros*, *Castelo/Castelos*, etc.

A intersección destes feitos co signo de número gramatical dá a mellor e máis nidia fotografía do verdadeiro valor deste último e tamén do carácter de indeterminación de *Un*. Combina cos substantivos discretos -discontinuos- permitindo que as dúas modalidades numéricas se correspondan con premultiplicación e postmultiplicación. Non se realiza en toda a súa amplitude -neutralízase, polo tanto- cos substantivos que non supoñen máis delimitación cá súa propia definición, como os abstractos ou de materia -continuos-, que neutralizan en singular. *Sinceridade*, *Luminosidade*, *Brancura*, *Leite*, *Arroz* ou *Tinta*, como tantos outros, non admiten o plural, xustamente porque non permiten que este realice o seu valor de contido, o de discreción. É desa maneira, baixo forma de discreción, como se realiza a pluraliade do número gramatical, e non contradín isto casos como *Viños*, *Madeiras*, *Alegrías*, *Esperanzas*, etc., pois todos estes substantivos están nalgún dos puntos que forman a liña que vai do continuo ó discontinuo. *Viños*, por exemplo, designa distintas clases de calidade ou de marca, ou ben as consumicións que desa materia se toman en tabernas e bares; tanto nun caso coma no outro ofrécese condicións suficientes

para a boa combinatoria coa modalidade de plural, pois as calidades ou marcas non deixan de ser unha delimitación precisa dentro de *Viño*, e a consideración das consumicións -suma de recipiente e contido líquido- leva a tratar con entidades plenamente concretas e discretizadas, igualmente ben delimitadas. Argumentos similares explican calquera outro uso discordante que se poida presentar, que á fin das contas corrobora o valor de multiplicidade como recto para a modalidade de plural.

Volvendo ós substantivos designadores de entes únicos, dos que se partiu na anterior disquisición, resalta a súa incapacidade para admitiren a multiplicación, así como tamén coa división, non porque carezan de delimitación, senón porque son intrinsecamente únicos, irrepetibles e, polo tanto, indescomponíbles en entidades idénticas ben delimitadas e inmultiplicables nesas mesmas condicións, o que non impide que algúns representen a neutralización en plural, como *Paredes*, *Os Ancares*, *Ordres...*, case que sempre porque designan entidades compostas por outras entidades discretas; é o caso de *Os Ancares*, designador dunha cadea de montañas, ou *Paredes*, seguramente designador dun conxunto desas entidades cando se instituíu sustantivamente. Todos eles sen distinción, os substantivos designadores de entes únicos mostran unha clara aversión á combinación con *Un/Uns* polo mesmo motivo que a mostran os substantivos continuos. Tanto uns coma outros carecen da posibilidade de multiplicidade e de divisibilidade e, polo tanto, negan de raíz toda posible indeterminación na referenciación, posto que non dan lugar á pluralidade. Por iso mesmo é compatible con *Un* un substantivo continuo que se move na liña que leva ós discontinuos: *Uns viños*, *Un leite desnaturalizado*, *Unha esperanza remota*, nos dous últimos exemplos pola presenza de modificador, capaz tamén de producir estes cambios¹⁵.

Do anterior deducimos que, para ser expresada por *Un*, a indeterminación debe de enmarcarse nunha situación discursiva na que o referido se presente como formante dun conxunto experiencial no que figuren outras entidades da súa mesma natureza. En caso contrario non ten sentido nin cae dentro do gramaticalmente aceptable o uso de *Un*. É necesario, pois, que se presupoña o valor de multiplicidade asociado á clase ou conxunto de referencia potencial correspondente á frase da que forma parte *Un*.

¹⁵ A discriminación que representa o modificador leva a supoñer-la existencia de máis variedades e finalmente a introduci-lo valor de pluralidade que esixe o uso de *Un* nun enunciado.

3. ¿É distintivo o valor de existencia? As relacións con *Algún*

Do dito anteriormente á afirmación de que *Un* implica a existencia dalgũa entidade no conxunto parece haber escasa distancia, o que non pasou desapercibido para M. Wilmet na súa análise do *Un* do francés:

«Présupposant un ensemble X non vide, l'article UN -"générique" ou "monérique", peu importe en la circonstance- ne saurait poser simultanément l'absence de tout élément (ou, ce qui revient presque au même, réaffirmer sans motif péremptoire l'existence d'un élément): ??UNE licorne (n')existe (pas) ou ??UNE femme qui épousera Joseph (n')est (pas) née. Mais on accepte: UNE licorne ... (ça) (n')existe (pas) (détachement du thème et reprise facultative sous forme de pronom), UNE licorne rouge n'existe pas (la contestation du sous-ensemble ne remet pas l'ensemble en cause...).»¹⁶

e tampouco a R. Martín:

«... l'article *un* présuppose un ensemble d'objets qui ne peut pas être vide. D'où l'impossibilité du type **une licorne n'existe pas* (mais *La licorne n'existe pas*).»¹⁷

Non obstante, tres anos máis tarde o propio M. Wilmet mostra as súas reservas a esta posibilidade:

«L'exemple suivant: *Une fourmie de dix-huit mètres avec un chapeau sur la tête, ça n'existe pas* (R. Desnos), invite à reconsidérer cette proposition.»¹⁸

ó fío desta suspensión chégase a outro dos puntos clave da semántica pronominal, a un lugar de encontro de diferentes formas que parece representa-la mestura total e impedi-la perfecta separación de valores. Entre *Un* e *Algún*, pois é nestes pronomes nos que centrámo-lo interese, debe de haber algunha diferenza, e de non se-la que deriva da atención por parte de *Algún* e da desatención por parte de *Un* ó valor de existencia todo parece indicar que ámbolos elementos gardan unha oposición incompleta e en calquera caso disimétrica, na que tan só se opoñerían as formas da modalidade de singular pola non singularidade expresa de *Algún*¹⁹. Deixando á parte os valores non

¹⁶ "Les déterminants du nom en français. Essai de synthèse", en *Langue française*, LVII, 1983, p. 26.

¹⁷ "De la double extensité du partitif", en *Langue française*, LVII, 1983, p. 152.

¹⁸ M. Wilmet: *La détermination nominale*. Paris: Presses Universitaires de France, 1986, p. 82. É a proposición anterior de R. Martín.

¹⁹ Para algúns estudiosos, tal é o caso de M.A. Álvarez Martínez, *Un* e *Algún* son plenamente equivalentes: «Lo que ocorre es que las unidades son equivalentes en su totalidad (caso de *un-algún*)». *Op. cit.*, p. 34.

rectos, entre os que non se pode buscar fundamento para unha oposición sistemática, convén buscar contextos de integración con cabida para un e outro que evidencien as diferencias entre eles; e para iso nada mellor que o contexto predicativo, aquel onde empezan a cobrar sentido os valores de verdade. Convertidos en predicados dunha oración que á súa vez é resposta a unha interrogación oracional de existencia, como (10), os pronomes en xeral e *Un* e *Algún* en particular mostran a presenza ou ausencia de ligazón co concepto de existencia:

(10) *¿Hai homes?*

Entre as posibles respostas a (10) son dignas de consideración para o interese do que aquí se fai as reflectidas en (11), (12) e (13):

- (11)
 - a. *Hai*
 - b. *Hai homes*
 - c. *Si*
 - d. *Hai tal*
 - e. *Hai algún*
 - f. *Hai algúns*
 - g. *Hai un (home)*
 - h. *Hai uns (homes)*
 - i. *Hai moitos*
- (12)
 - a. *Non hai*
 - b. *Non*
 - c. *Non hai ningún*
 - d. *Non hai un*
- (13)
 - a. **Hai os homes*
 - b. **Hai tódolos homes*

Tanto *Un* coma *Algún* son compatibles co valor de existencia, o mesmo ca outros moitos pronomes *-Poucos, Moitos, Demasiados, Tres, Catro...-*, o que non quere dicir que sexan eles os indicadores deste contido, que neste caso é con toda certeza o verbo existencial *Hai*. *Ningún* e o propio *Un* -este nun dos seus valores non rectos- son compatibles co valor de inexistencia, que neste punto non interesa estudar con máis detemento, como tampouco a aparente incompatibilidade do artigo e do cuantificador *Todo* co valor de existencia. Pero a compatibilidade non impide que se un elemento ten un valor determinado, o manteña nesa atmósfera -de existencia-. Así, mentres *Hai*, *Si*, *Hai homes* e *Hai algún* coinciden en indicaren existencia sen máis, *Hai algúns* e *Hai uns homes* indican ademais pluralidade e *Hai un* unicidade.

Non abundan aínda os resultados deste test para determinar con certeza a relación que gardan *Un* e *Algún* co concepto de existencia. Nun segundo estadio convértese a oración de (11) en interrogativa e compróbase se admite a ampliación *Non, pero hai*, designadora da

existencia ou confirmadora en caso de queoubesen dúbidas sobre ela. As correspondencias de (11a,b,c,d,e) non admiten a ampliación unha vez negado o expresado nelas, debido a que posúen o trazo de existencia. Para (11 d,e,f) ofrécense dúas posibilidades, segundo se interprete como posto en cuestión o trazo de existencia ou outro que posúan. (11d) admite tanto a ampliación inicial como a negativa á mesma:

- (14) - *¿Hai algúns homes?*
 - *Non, pero hai* (lectura de pluralidade)²⁰
 - * *Non, pero hai* (lectura de existencia)

(11f) admite o mesmo tipo de ampliación:

- (15) - *¿Hai uns homes?*
 - *Non, pero hai* (lectura de pluralidade)²⁰
 - * *Non, pero hai* (lectura de existencia)

(11e) está en idéntica situación:

- (16) - *¿Hai un home?*
 - *Non, pero hai* (lectura de non pluralidade)²¹
 - * *Non, pero hai* (lectura de existencia)

Aínda que as dúas lecturas son posibles en (14)-(16), hai tendencia a interpretar (14) e (15) preferentemente de forma existencial e (16) de forma unicidaria, posiblemente por causas que se aproximan, se é que non coinciden, ó que na psicoloxía, na lóxica e na filosofía analítica se coñece como efecto atmósfera.

Seguirase a súa pista incluíndo nos seus afectados os exemplos de (11), os cales servirán como referencia contrastiva no establecemento de preferencias de lectura ou interpretación de *Uns* e *Algúns*. A formulación de existencia preferente -a pura, desprovista doutros valores, lóxicamente- fai de *Algúns* o último elemento antes da liña de ruptura, que representa o límite entre o aceptable e o non aceptable:

- (17) a. *¿Hai?*
 b. *¿Hai homes?*
 c. *¿Hai algún?*
 d. *¿Hai algúns?*
 e. *¿Hai un home?*
 f. *¿Hai uns homes?*

Algo similar é o que ocorre cando ante un estado de cousas no que é patente a existencia de certa entidade alguén non a percibe e fai preguntas que non terían sentido se aquel se percatase da existencia e que, polo tanto, suscitan un comentario de sorpresa por parte de quen

²⁰ Sobreenténdese que é un.

²¹ Sobreenténdese que hai máis dun.

percibe a existencia. A liña de ruptura establécese no mesmo espacio que no caso anterior:

- (18) a. *Estao vendo e pregunta se hai*
b. *Estao vendo e pregunta se hai homes*
c. *Estao vendo e pregunta se hai algún*
d. *Estao vendo e pregunta se hai algúns*
e. *Estao vendo e pregunta se hai un*
f. *Estao vendo e pregunta se hai uns homes*

Unha aclaración é necesaria, con todo, para este grupo de exemplos. (18d) podería quedar por baixo da liña de interrupción, por ser válida no seu caso a interpretación de pluralidade, razoable como pregunta ante a evidencia de existencia de varias entidades neste caso. Unicamente *Uns* queda por baixo da liña de interrupción:

- (19) a. *Estaos vendo e pregunta se hai*
b. *Estaos vendo e pregunta se hai homes*
c. *Estaos vendo e pregunta se hai algún*
d. *Estaos vendo e pregunta se hai algúns*
e. *Estaos vendo e pregunta se hai un*
f. *Estaos vendo e pregunta se hai uns homes*

Un recibe aquí unha interpretación de existencia -polo menos un- e tamén unidaria, calquera delas motivadora do comentario de sorpresa, polo que non se pode tomar en serio esta serie como probatoria do seu valor. Parece claro, sen embargo, que para que sexa factible unha interpretación inequivocamente existencial de *Un* é necesario que se vexa incluído en atmósfera de pluralidade, na que, por outra parte, é fácil que se solapen -e de feito así sucede habitualmente- os valores de existencia e de unicidade. En atmósfera de singular téndese a interpretar como unidario, polo que non se pode afirmar que teña como valor inherente o de existencia, como pretendía M. Wilmet e pretende R. Martin. *Uns* é forma que en ningún caso se acomoda ás condicións que caracterizan a existencia, polo que non resulta pertinente a súa consideración. Sempre recibe unha lectura de pluralidade indeterminada, que é compatible, certamente, coa existencia, pero que non é capaz de sostela en por si en caso ningún. Mesmo retomando o exemplo (11f) é visible que, ademais de ser pouco habitual a interpretación existencial, é raro escoita-la formulación da pregunta -¿Hai uns homes?- con intención de pescuda de existencia. Máis ben faise esta para inquerir sobre un grupo numericamente indeterminado, coñecido do emisor e descoñecido -ou supostamente descoñecido- do receptor, ben determinados referencialmente desde a perspectiva de emisor, polo tanto. Con estas premisas, que levan preto da determinación absoluta, compréndese que *Uns* sexa o elemento máis distante da noción de existencia entre os considerados.

Un novo test demostra que, efectivamente, a liña de ruptura do valor de existencia ten por riba *Algúns* e por baixo *Un*. Supóñase un estado de cousas no que os actores dunha compañía de teatro, reunidos no escenario co pano baixado, unha hora antes de que comece a función, pregúntanlle ó encargado de subir e baixa-lo pano, que está mirando por unha abertura o patio de butacas... 'se hai público':

- (20) a. ¿Hai?
 b. ¿Hai espectadores?
 c. ¿Hai algún espectador?
 d. ¿Hai algúns espectadores?
 e. ¿Hai un espectador?
 f. ¿Hai uns espectadores?

Sobran comentarios sobre esta serie, coincidente con (17) e (18) na ubicación da liña de interrupción. Non se debe de deixar pasar por alto a diferenza existente entre *Algún* e *Algúns* no seu rol de indicadores de existencia, motivado pola incidencia que sobre eles ten o número gramatical, que é o mesmo factor que posibilita que en contadas ocasións sexa, se non preferente, si polo menos aceptable a interpretación de existencia de *Un*.

4. A semántica das series *Un... Outro*: a complementariedade

Sen perde-lo seu papel de marca frástica de indeterminación referencial -non coextensividade en terminoloxía de M.L. Rivero²²- pode *Un* formar parte das series ou correlacións de complementariedade das que forma parte *Outro*. Poden ser estas de carácter numérico determinado:

(21) *Dos dous soldos que había na casa un perdeuse e o outro dilapidouse en dous días.*

(22) *Despois de traére-la caixa dos bolígrafos posme uns enriba da mesa do escritorio, outros no peto da miña chaqueta, outros na carteira da pequena e os outros no caixón do armario.*

ou indeterminado:

(23) *O pai non dá creto ó que ve. Un fillo chora e outro ri.*

(24) *Uns din que debíamos de ir á festa; outros din que non; outros, que antes de nada tiñamos que chamar por teléfono; outros, que hai que esperar pola invitación... En fin, que non sei que se pode facer.*

²² "Referencia y especificidad", en *Estudios de gramática generativa del español*. Madrid: Cátedra, 1977, pp. 123-161.

sempre, claro está, referido -o carácter numérico- ás partes que representan as frases das que forman parte *Un... Outro...*, integrantes do conxunto-base sobre o que se efectúa a partilla. A boa formación das series esixe que as diferentes frases sexan coincidentes no contido intensional, o cal define o conxunto-base. Como se ve en (25) e (26), calquera diferenza de orde intensional no contido entre as frases rompe ou, mellor, impide que se formen correlacións:

(25) * *Chegaron os mariñeiros a bordo. Uns de Malpica viñeron no autobús; outros de Niñóns viñeron a andar e os outros de Barizo viñeron nun motocarro.*

(26) * *Uns dos cans sacrificados eran de raza loba; outras das gatas eran siamesas e os outros eran comúns.*

Sobreenténdese que as series están fundadas no principio de complementariedade, sobradamente coñecido polo uso que deles fai a teoría de conxuntos e outras disciplinas directamente relacionadas coa lóxica simbólica. Hai que aclarar que a agramaticalidade ou a incapacidade dos enunciados (25) e (26) para representaren o contido de series de complementariedade responde a criterios graduais e marcan as restricións de combinatoria poñendo en xogo tódolos elementos capaces de expresar na frase valores de intensión, como se pode ver na diferenza de aceptabilidade entre (27) e (28), debida probablemente ó carácter non restrictivo e restrictivo, respectivamente, das oracións de nexa relativo incluídas:

(27) *Xa reunín o equipo de básquet. Un, que vén do Breogán, promete moito; outro, que saíu da canteira, está en progresión ascendente; outro, que non sei ben de onde vén, mide máis de 2'10; outro, que responde ó nome de Seso, pivota como ninguén e o outro, procedente da NBA, vai se-lo revulsivo que o equipo non tivo durante as dúas últimas tempadas.*

(28) * *Un dos meus curmáns que viñera no ano 80 accedeu sen problemas á herdanza dos meus avós; o outro que participara na ruptura democrática foi incomprendiblemente descartado.*

Se o carácter destas series deixa de se-lo de complementariedade exhaustiva, como sucede en (29), nada impide que se realice calquera dos dous tipos de oracións de nexa relativo:

(29) *Convocaron ós sindicatos. Un que en tempos fora vertical puxo reticencias á convocatoria; outro, que mantiña a algúns compoñentes na clandestinidade, aproveitou para aclarar puntos altamente ideoloxizados.*

Mesmo parece adecuado defender para este tipo de modificadores a natureza única, ben a non restrictiva, ben a restrictiva -non entraremos neste debate-, xa que o cambio na expresión non produce cambio de contido ningún:

- (30) *Convocaron ós sindicatos. Un, que en tempos fora vertical, puxo reticencias á convocatoria; outro que mantiña a algúns compoñentes na clandestinidade, aproveitou para aclarar puntos altamente ideoloxizados.*

Non obstante, procede reconsiderar canto se leva dito á luz dunha concepción ou dun cambio no lugar que o principio de complementariedade xoga na construción destas series, así como tamén á luz da consideración do principio de exhaustividade.

Poderíase deducir da lectura dos parágrafos anteriores que entre as series nas que intervéñen *Outro* existen algunhas que se caracterizan pola complementariedade e outras que non participan de tal trazo. Probarase a continuación que toda serie na que intervéñen *Outro* participa do trazo mencionado. Para iso estableceremos unha definición de complementariedade. Na lóxica simbólica e na teoría de conxuntos restrínxese o uso do termo para referirse a series de dous membros, os cales se definen por seren o non-outro ou por non seren o outro. É suficiente ese trazo para defini-los dous membros polas reducidas dimensións ontolóxicas que como marco referencial ofrece un conxunto binario. Con este criterio de definición unicamente serían autenticamente complementarias as series de dous membros, que no caso de ser *Un* o primeiro veríanse reducidas a dúas nas súas posibilidades polo que ó galego se refire: *Un ... outro* e *Un ... o outro*. Sen embargo, estas series están directamente relacionadas coas que deste modo non serían de complementariedade no referente ó seu comportamento gramatical, demostrando así que forman un único sistema de definición. O plano do contido dá unha imaxe igualmente unitaria destes dous tipos de series, ligadas todas elas pola posesión do trazo [+ Alteridade]. Predica este a existencia de entidades ademais da que é nese momento perspectivizadora. Que sexa *Outro* o soporte do trazo demostra que se trata dun grupo unitario, pois é el o único elemento común a tódalas series -as de *Un* e as outras²³-. Un lixeiro cambio na noción de complementariedade fará dela o elemento de cohesión que definirá exactamente calquera das series. Se se fai que en lugar de ser exclusivamente binaria a partición pase a ser >2 aria, terase que se mantén o principio de definición das partes como non-outras -coa potenciación que supón diferenciarse de varias subentidades en lugar dunha soa- e que segue sendo válido o principio de alteridade. Que sexa unha serie de dous, de tres ou de n elementos non impide a posi-

²³ *O primeiro ... o outro, Aquel ... o outro, etc.*

bilidade de acollérense estas, sexan cantas sexan, ás mesmas posibilidades dos grupos binarios²⁴.

Ademais da complementariedade e da alteridade, outro trazo destaca na configuración das secuencias obxecto de estudo. Trátase da exhaustividade. Segundo este, dada unha serie, esta pode ser expresamente exhaustiva na enumeración das partes dun conxunto, non expresamente exhaustiva e expresamente non exhaustiva. Sempre son elementos cotextuais ou contextuais os que determinan a segunda e a terceira modalidade. En (31) indícao a oración anterior no enunciado á formulación da serie:

- (31) *Eramos dez ladróns. Un levou as alfaías; outro os estupefacientes que atopamos no asco da casa.*

En (32) é o entorno de coñecemento histórico o que fai a serie expresamente non exhaustiva:

- (32) *Un fillo de Xoán Carlos de Borbón saíu polifacético pola súa formación; outro fíxose profesor.*

A modalidade expresamente exhaustiva utiliza recursos sintácticos para expresarse. Cando a serie é deste tipo o seu último elemento *Outro* é inmediatamente antecedido polo artigo *O* ou pola conxunción copulativa *E + O* ou por un satélite terminativo, como *Finalmente*, *Por último...*:

- (33) *Pedíronme copia dos meus traballos. Un era ilexible; outro tiña prestado; outro non merecía a pena, outro estaba inconcluso e o outro non sabía que fora del.*

Os factores textuais e contextuais son neste caso redundantes e innecesarios para a interpretación de exhaustividade da serie.

Hai feitos de orde sintáctica que confirman a diferenza entre series expresamente exhaustivas e series non expresamente exhaustivas. Nos casos nos que na frase se integra un modificador de carácter oracional relativo, este pode marca-la súa nexuación con ou sen pausa entoativa en calquera dos tramos da serie que non sexa o último, con independencia da resposta que dea á exhaustividade:

- (34) a. *Chamei a ámbolos dous amigos que teño na cidade vella. Un que me coñecera en Zalaeta alegrouse moito; o outro marchara de viaxe ás Antillas holandesas.*
b. *Chamei a ámbolos dous amigos que teño na cidade vella. Un, que me coñecera en Zalaeta, alegrouse moito; o outro marchara de viaxe ás Antillas holandesas.*

²⁴ Unha lingua como o latín establece diferenza entre complementariedade de dous ou de non necesariamente dous elementos mediante *Alter/Alius*.

- (35) a. *Chamáronme por teléfono varios amigos. Un que coñecera en Zalaeta facíao para felicitar-me; outro, que ó primeiro non recoñecía, quería que casase coa súa irmá; outro invitou-me a unha conferencia que o seu fillo ía dar na asociación Alexandre Bóveda.*
 b. *Chamáronme por teléfono varios amigos. Un, que coñecera en Zalaeta, facíao para felicitar-me; outro, que ó primeiro non recoñecía, quería que casase coa súa irmá; outro invitou-me a unha conferencia que o seu fillo ía dar na asociación Alexandre Bóveda.*

A similitude na expresión destas series correspóndese un distanciamento neto no plano do contido. Mentres nas series non expresamente exhaustivas é posible interpreta-las oracións de nexo relativo de forma restrictiva ou non restrictiva -sen pausa e con pausa, respectivamente-, nas series expresamente exhaustivas unicamente é válida a interpretación non restrictiva²⁵. Pero non se limitan a estas as diferencias entre series exhaustivas e non exhaustivas. O último tramo, que non se tivo en conta máis atrás, observa unha notable diferenza na expresión das relativas integradas como Modificador. Nas series non expresamente exhaustivas pódense nexuar con ou sen pausa; nas exhaustivas tan só é válida a nexuación con pausa:

- (36) **Mencionaron ós meus dous fillos. A un que ten 14 anos felicitarono polo brillante papel que representa na obra de teatro do colexio; (*)ó outro que ten 17 díxéronlle que non debía de tordear con tantas rapazas.*
 (37) a. *Vendín bastantes libros. Un era de filosofía; a outro, que estaba escondido debaixo dun diccionario de árabe, tireille pouco partido pero quedei contento de sacalo de diante; outro que era de Foucault levouno Xenerosa.*
 b. *Vendín bastantes libros. Un era de filosofía; a outro, que estaba escondido debaixo dun diccionario de árabe, tireille pouco partido pero quedei contento de sacalo de diante; outro, que era de Foucault, levouno Xenerosa.*

indicativa da imposibilidade de interpretación para as series exhaustivas que non sexa a non restrictiva e da posibilidade de ambas para as non exhaustivas.

5. Bibliografía

Alarcos Llorach, E.: "El artículo en español", en *Estudios de gramática funcional del español*. Madrid: Gredos, 1980³, pp. 223-234.

²⁵ Non podemos deixar de poñer de manifesto o cuestionamento que se hai que facer da oposición restrictivo/non restrictivo nas oracións de nexo relativo. Valémonos dela por apego á liña da tradición.

- : "Los pronombres personales", en *Estudios de gramática funcional del español*. Madrid: Gredos, 1980³, pp. 200-212.
- : "Un, el número y los indefinidos", en *Estudios de gramática funcional del español*. Madrid: Gredos, 1980³, pp. 275-286.
- Alcina, J.-Blecua, J.M.: *Gramática española*. Barcelona: Ariel, 1975.
- Alonso, A.: "Estilística y gramática del artículo en español", en *Estudios lingüísticos. Temas españoles*. Madrid: Gredos, 1982³, pp. 125-160.
- Álvarez Martínez, M.A.: *El artículo como entidad funcional en el español de hoy*. Madrid: Gredos, 1986.
- : *El pronombre I. Personales, Artículo, Demostrativo, Posesivos*. Madrid: Arco/Libros, 1989.
- Álvarez, R.-Regueira, X.L.-Monteagudo, H.: *Gramática galega*. Vigo: Galaxia, 1986.
- Galmiche, M.: "Quantificateurs et référence", en *Langages*, XLVIII, 1977, pp. 3-49.
- Hermida, C.: "Contribución ó estudio do artigo. A súa función", en *Verba*, XVI, 1989, pp. 117-134.
- Lancelot, CL.-Arnould, A.: *Gramática general y razonada de Port-Royal*. Traducción de Ramón Morillo-Velarde Pérez. Madrid: Sociedad General de Librería, 1980.
- Lapesa, R.: "Un, una como artículo indefinido en español", en *Dos estudios sobre la actualización del sustantivo en español*. Madrid, 1975.
- Lázaro Carreter, F.: "El problema del artículo en español", en *Estudios de lingüística*. Barcelona: Editorial Crítica, 1981², pp. 27-59.
- Manoliu, M.: "Le pronom indéfini dans le daco-roumain contemporain standard", en *Revue Roumaine de Linguistique*, V, 1966, pp. 441-468.
- Martin, R.: "De la double extensité du partitif", en *Langue française*, LVII, 1983, pp. 34-42.
- Rivero, M.L.: "Referencia y especificidad", en *Estudios de gramática generativa del español*. Madrid: Cátedra, 1977, pp. 123-161.
- Vater, H.: "Déterminants et quantificateurs", en J. David-G. Kleiber (eds.): *Déterminants: syntaxe et sémantique*. Paris: Klincksieck, 1986, pp. 283-298.
- Wilmet, M.: "Les déterminants du nom en français. Essai de synthèse", en *Langue française*, LVII, 1983, pp. 15-33.
- : *La détermination nominale*. Paris: Presses Universitaires de France, 1986.

A AFIRMACIÓN¹

*A meus pais e avós,
fontes inesgotables de sabedoría lingüística.*

DELIO GARCÍA REPRESAS

Instituto da Lingua Galega

1. Limiar: obxectivos e metodoloxía

O presente estudio intenta ser unha achega á descrición do subsistema afirmativo galego. O que procuraremos para iso será, dunha banda, a enumeración dos principais recursos expresivos, e, doutra, o establecemento dos seus significados de lingua.

Aínda que no seo dunha lingua perfectamente codificada e descrita nos seus usos o importante para o lingüista sexa a sistematización, quérese dicir, o aspecto semántico, no caso do galego, unha lingua aínda en fase de estandarización e con bastantes aspectos esenciais por describir, a primeira das tarefas apuntadas ten todo o seu interese².

A este respecto, abonda con ollar algún dos traballos cos que contamos sobre este campo (Álvarez/Monteagudo/Regueira, *Gramática Galega*, Galaxia, Vigo, 1986, 464-465) para comproba-la ausencia de procedementos afirmativos tan característicos do galego como poden ser: a *Dobre repetición verbal ou adverbial* (Ex: -¿El hai pan?, -Hai, hai), sometida moi frecuentemente a procesos de

¹ Este estudio forma parte dun traballo máis amplo que, co título de "Estudio da fala de Xinzo (Ponteareas). Contribución á lingüística descrittiva do galego", estamos a preparar como Memoria de Licenciatura. Conste aquí o meu agradecemento a Francisco Fernández Rei, director do traballo, por tódolos azos recibidos. Agradezo tamén a Xosé Luís Regueira as súas observacións á primeira redacción do presente artigo.

² Lémbrese que, por cousa da nosa escasa tradición gramatical (debido a razóns de todos coñecidas), os estudos lingüísticos sobre o galego se atopan nunha fase predominantemente descrittiva (ou así tería que ser, outra cousa é que, na práctica, haxa moitas fronteiras que atender). Cómpre, pois, bulirmos neste terreo para poder entrar de cheo, con seguridade (quérese dicir, sen partir de datos falsos ou incompletos), na chamada lingüística explicativa.

focalización (Ex., e supoñendo a mesma pregunta: -Hai hai); a *Repetición verbal ou adverbial* + *Sintagma* + *Repetición verbal ou adverbial* (Ex: -Hai pan, hai); a *Repetición verbal en infinitivo* + *Repetición verbal* (Ex: -Haber, hai), do que, sen embargo, se fai mención de pasada nun apartado completamente distinto, ó analiza-los tipos de conexión sintáctica das construcións con infinitivo (p. 387); a secuencia *Pois* + *Repetición verbal ou adverbial* (Ex: -Pois hai); a forma *E mais si*, expresión bastante utilizada na nosa Literatura, ben explicada xa nalgún dos seus usos no *Diccionario* de Eladio Rodríguez e perfectamete viva na fala de hoxe; as expresións *¡Entón!* ou *¡E logo!*; etc. Ausencia, pois, de expresións típicas, e presenza, ó tempo, de formas como *Así é* ou, noutros traballos que no aspecto que nos ocupa son similares ó anterior (Fernández/Monteagudo/Navaza/Noia, *Lingua galega*, Xerais, Vigo, 1985, 242-244), *Por suposto*, que nós percibimos como pouco tradicionais e que xulgamos innecesarios nun campo en galego tan ricaz en signos como o que tratamos³.

A base de datos da que partimos é, no esencial, o resultado dun traballo de apaña de material lingüístico, realizado ó longo de varios anos, sobre a fala viva dunha zona moi concreta de Galicia, a parroquia de Xinzo, pertencente ó Concello de Pontearreas; coa arela, nem-bargantes, de facer máis exhaustiva a descrición, engadíronse diversas formas non documentadas na zona (todas elas figuran entre parénteses), algunhas das cales, cando se considerou que podía corresponder a unha "norma" distinta da galega, aparecerán marcadas cun asterisco⁴.

³ O apartado que a *Gramática* dedica á afirmación ten, aínda, outras eivas importantes: 1) Non dá conta dos valores semánticos, nin dos usos, dalgunhas das formas que cita (véxase o caso de *Pois si*); 2) Explica incorrectamente a expresión *Xaora* ó facela equivalente a "claro que si" (esta incorrección véemola repetida en: Monteagudo Romero H./García Cancela X. (coords.), *Diccionario galego-castelán*, Galaxia, Vigo). Un informante avantaxado, Antón Santamarina, asegurounos que é perfectamente posible dicir *Xaora que non*, polo que debemos concluír que a forma *Xaora* ó único que fai é confirmar (ben dentro da afirmación, ben dentro da negación). Daquela, *Xaora* non é equivalente a "claro que si", senón simplemente a "claro".

⁴ Evidentemente, carecemos de toda autoridade para decidir sobre o que é ou non correcto. O único que tratamos, preocupados polo bo uso da nosa lingua, é de alertar ó lector sobre o uso (e abuso) de certas formas (alomenos bastante sospeitosas na nosa lingua, dada a abafante influencia do español) e facelo consciente da existencia doutras con seguridade enxebres; o único que, en definitiva, procuramos, é responder, na medida das nosas posibilidades, a esa demanda do público galego, que de cada vez en maior medida se detecta (¿quen, e aínda que nisto se mesturen varias cuestións, non escoitou un amigo queixarse sobre o "pouco galego a que soa" a lingua da TVG?), sobre a necesidade de estudos e referencias, non xa só ó sistema lingüístico do galego, senón

Intentáronse buscar sempre os valores de lingua de cada signo afirmativo (aínda que só ata un determinado nivel), os que permiten opor ese signo ós outros con que entra en relación no subsistema, á vez que permiten explica-los valores específicos que poden adquirir nos distintos contextos.

Se lle botamos unha ollada ó esquema de oposicións que amosamos ó resto do presente traballo, comprobaremos que a maior parte desas oposicións puideron establecerse en termos de $+/-$ ⁵. Os trazos pertinentes anteceditos pola forma [-] caracterizan as formas expresivas que o posúen como formas "non marcadas"⁶, quérese dicir, cun valor máis xeral, cunha maior "extensión", cás do seu correlato marcado, e, xa que logo, capaces de funcionaren coma estas. Dito doutro xeito, cando a oposición se estableza en termos de $+/-$ é que a forma

tamén, e moi especialmente, á súa norma (o *Diccionario de dúbidas da lingua galega*, coordinado por B. Fernández Salgado, foi, a este respecto, un bo comezo).

⁵ Deste tipo de oposicións dise adoito que son as, por excelencia, neutralizables. Aínda que o tema da neutralización, por especialmente complexo, rebase as concretas finalidades do presente estudio, cómpre facer un mínimo comentario: Se temos en conta que as posibilidades de funcionamento na designación do termo neutro poden reducirse a tres: a) coma o contrario do termo intensivo, b) coma o termo intensivo, c) indiferente á distinción particular (só con referencia ó sema máis xeral), unicamente cabería falar de neutralización neste último caso. Pois ben, sobre o campo semántico da afirmación percibimos un comportamento contextual dos termos neutros que pode se-lo de a) ou o de b), pero non parece pertinente unha interpretación como c). Non hai, pois, no noso traballo, casos de neutralización. De tódolos xeitos, coidamos que a neutralización é un recurso explicativo que poderíamos evitar: Na oposición *Home/Muller*, coa que se soe exemplifica-lo concepto, no que o termo *Home* pode utilizarse para a indiferencia á distinción particular ([Varón]/[Femia]) e facer referencia só ó sema máis xeral ([Ser humano]), cabería unha dobre solución: a) considerar que en *Home* hai dous significantes que coinciden na expresión, con cadanseu significado: *Home*, 'Ser humano' (/Deus/Animal), *Home*, 'Varón' (/Muller) (García Gutiérrez, S., *Introducción a la Semántica Funcional*, Síntesis, Madrid, 1989, p. 135); b) afirmar que en *Home* hai un único significante cun único significado e dicir, simplemente, que posúe un valor máis xeral có seu termo opositivo muller. Pois ben, aínda situándonos na alternativa dúas, poderíamos, como dicimos, prescindir ben prescindido da noción de neutralización (alomenos, tal como adoita entenderse, a nivel de sistema, e non a nivel de fala). En efecto, nesta perspectiva, e diante dun exemplo como: -O home é mortal, non figuraría haber atranco ningún en considerar que o funcionamento neste contexto do signo *Home* como indiferente á distinción particular de sexo, é un tipo de acepción máis do termo extensivo. No sistema, na lingua, na forma, a oposición termo extensivo/termo intensivo, existe sempre; no uso dese sistema, na fala, na substancia, esa oposición pode aparecer suspendida.

⁶ Utilizaremos de xeito sinónimo os calificativos de "non marcado", "extensivo", "negativo" ou "neutro", dunha banda, e os de "marcado", "intensivo" ou "positivo", doutra, da mesma maneira que fai E. Coseriu nos seus xa clásicos títulos: *Principios de semántica estructural*, Gredos, Madrid, 1977; *Gramática, semántica, universales*, Gredos, Madrid, 1978; *Lecciones de lingüística general*, Gredos, Madrid, 1981; traballos estes, por outra parte, que conteñen o aparato teórico fundamental no que se asenta o noso estudio.

non marcada abrangue a marcada, e pode aparecer en distintos contextos coa mesma "acepción" (que non significado) do seu correlato. Evidentemente, cantos menos trazos positivos teña unha forma, máis neutra será, e a súa capacidade extensiva aumentará (e viceversa)⁷.

Poñamos un exemplo: Diante dunha pregunta como: -¿El tes que ir a Santiago?, serían posibles, entre outras moitas, as respostas afirmativas: (a) -Teño, e (b) -E mais si. Como logo veremos, o significado de (a) posúe os trazos distintivos de [-Confirmación] (polo que se opón a unha serie de signos, entre os que se atopa *E mais si*) e de [-Enfatización] (polo que se opón a outros), mentres que o de (b), os semas de [+Confirmación] e [+Sorpresa]⁸. Pois ben, se isto son significados de lingua, as acepcións serían os valores semánticos que esas formas poden adquirir nos distintos contextos, valores que no caso de (a), forma non marcada, poderían ser: 1) o 'non confirmativo' (o contrario de *E mais si*), se a pregunta apuntada expresase incerteza; e 2) o 'confirmativo' (funcionando da mesma maneira ca *E mais si*), no contexto, un falar, de: -Aí, teño, non me lembraba. Repárese en que o proceso inverso non é posible: a forma (b), marcada, non pode funcionar como (a), e só pode aparecer contextualmente cos trazos positivos de confirmación e mais de sorpresa.

Nembargantes, haberá casos en que non se poida establece-la oposición en termos de +/- (este tipo de binarismo constúe, sen dúbida, unha metodoloxía descritiva extraordinariamente operativa, pero non convén forzalo, xa que, evidentemente, non tódolas relacións semánticas entre os signos dun campo poden reducirse a un único tipo, o da oposición extensional) pola imposibilidade de que determinada forma abraza os valores acepcionais do seu correlato.

Así, por exemplo, mentres un recurso como o da *Repetición verbal ou adverbial*, por estar incluído dentro do membro neutro da [-Expresión dalgún tipo de confirmación ou contradicción respecto do interlocutor], pode expresar acepcionalmente un valor de contradicción (-¿Non tes que ir a Santiago, non non?, -Teño); unha forma como *E mais si* é sempre confirmativa e nunca podería adquirir ese valor. Do mesmo xeito, tampouco unha forma de contradicción como *Si tal* podería funcionar como *E mais si*. A confirmación e maila contradicción son valores que se exclúen.

⁷ Coa existencia deste tipo de oposicións na lingua, o falante pode utiliza-los termos máis neutros para unha chea de valores acepcionais e rendibilizar ó máximo recursos como a entoación ou o propio coñecemento do contexto e a situación.

⁸ Para unha maior claridade expositiva, simplificamos algo a descrición dos trazos sémicos.

Na Semántica Funcional, adóitaselle chamar ó primeiro tipo de oposición descrito (na que un termo pode estende-la súa designación cara ó seu correlato), "privativa"⁹. Polo contrario, cando cada membro engade un trazo semántico distinto, sen que ningún poida abrangue-lo outro, a oposición califícase como "equipolente", e pode ser binaria, como no último exemplo indicado, ou non: nós, por exemplo, describimos un tipo de oposición semántica equipolente trimembre no interior das formas confirmativas, xa que consideramos que se trata de tipos de confirmación cualitativamente diferentes. Non detectamos, sen embargo, no noso traballo, caso ningún de oposición "gradual", nome co que se coñece aquela oposición na que ámbolos termos engaden a mesma calidade pero en diferente grao.

Nalgunha ocasión repetiuse unha determinada forma expresiva en determinados grupos opositivos por considerar que se estaba diante dun caso de homonimia, quérese dicir, diante de signos distintos, coincidentes na expresión. O feito de que con algúns valores semánticos da forma existise unha relación directa cuns determinados signos, e, con outros valores, ese mesmo elemento (non fose posible incluílo no mesmo grupo senón que) entrase a formar parte dun paradigma diferente, levou, efectivamente, a considerar eses valores como pertencentes a un significado distinto.

Desta maneira, coidamos, por exemplo, que na expresión *Pois si* hai dous signos distintos: a) *Pois si₁*, co sdo = [+Confirmación, +Acordo] (-¿Vés alá?, -Pois si = está ben); b) *Pois si₂*, co sdo = [+Contradicción] (-¿Non vés alá. Non non?¹⁰, -Pois si = si tal, vs. está ben).

Verbo de *Si*, como o que nos preocupou foi, fundamentalmente, o establecemento dos casos nos que o seu uso pode considerarse normal e en cales non, prescindiremos de falar de homonimia.

Para rematarmos, e antes de pasarmos á transcripción sobre o papel da rede de relacións existentes neste campo, dous apuntamentos finais:

⁹ Véxase Coseriu (1977: 224).

¹⁰ Aínda que optemos pola separación gráfica (criterio conservador da escritura), a pronuncia desta forma é [nonon] ou [nonɔ], pero nunca [non non]. Trátase dunha expresión lingüística vivísima na fala de Pontearreas, zona na que existe unha perfecta oposición entre *Non si* (-¿Vas alá, non si?), en alternancia con *Non + Rep. verbal ou adverbial* (-¿Vai alá, non vai?;), ámbalas dúas para a certeza afirmativa, e *Non non* (-¿Non vas alá, non non?), para a certeza negativa. Noutro lugar ("Tesouro vivo", *Fala-deira*, 7, Irmanciños da fala, marzo 1991, 12-13) escribimos sobre as formas existentes e as relacións que se poden establecer nas marcas de certeza, dentro da interrogación polarizada.

1) Como se poderá observar, as oposicións están xerarquizadas. É isto, entre outras cousas, o que permite explicar que tanto *Pois si*₁ coma *Tamén + Pr. út. C. I de 2ª pª + o + digo*, posúan o trazo de [+Acordo], e que, sen embargo, se diferencien polo distinto nivel en que ese risco se atopa: no primeiro caso, debaixo da [Confirmación], no segundo, debaixo da [Certeza].

2) É seguro que aínda queden procedementos ben característicos de nosa lingua por explicitar (o feito de que incorporáramos algún deles ó noso traballo moi a última hora non deixa lugar a dúbidas) e mesmo, se cadra, algúns xeradores de nivel semántico opositivo (máis ou menos xeral), e, xa que logo, dobremente importantes.

2. As oposicións do sistema afirmativo

Como xa dixemos, ó resto deste artigo pódese ve-lo esquema de oposicións establecido no subsistema afirmativo, un esquema que, a partir deste momento, convén non perder de vista; pasemos á súa análise.

2.1. Procedementos de confirmación ou contradicción

1ª OPOSICION: +Expresión dalgún tipo de confirmación ou contradicción respecto do interlocutor / -Expresión dalgún tipo de confirmación ou contradicción respecto do interlocutor.

A primeira distinción que podemos realizar é, como se indica, entre aquelas formas ou mecanismos que expresan algún tipo de confirmación ou contradicción respecto do interlocutor, e aquelas outras que non necesariamente o fan.

2ª OPOSICION: De confirmación / De contradicción.

Con esta segunda oposición diferenciamos, dentro do anterior membro marcado, unhas formas que confirman e outras que contradín.

3ª OPOSICION: De entendemento / De acordo / De certeza.

No interior do grupo de formas confirmativas podemos establecer esta oposición trimembre, que separa os diversos tipos de confirmación.

Co trazo [De entendemento] caracterizamos formas que indican o entendemento por parte de quen as utiliza do que o interlocutor está a comunicar. Propiamente non funcionan como resposta a unha inte-

rrogativa. A afirmación consiste, simplemente, en lle confirmar ó noso interlocutor que entendemos o que está a falar¹¹. Ex.:

1. -¿Quere darlle algo á muller? Eu non sei se lle virá. Porque, Xesús do Souto, o fillo, estivo onte alí a facerme un choio, nantronte, (...), -Si. = xa, entendo.
2. -(...) porque, claro, eu non estaba para aturala a ela, nin (...), -Si, si.

4ª OPOSICION: + Coñecemento / -Coñecemento.

Facemos neste grupo unha distinción entre as formas que sinalan que o falante coñece xa o que o seu interlocutor está a dicir (*Eu ben sei*) e as que non expresan iso necesariamente (*Si, xa*).

1. -Apaixoname o coñecemento do galego e (...), -Eu ben sei, eu ben sei, pero ¿ata que punto te comprometerías por el?
2. -Tiñas que facer aquilo, -Eu ben sei, pero agora non podo.

Co trazo [De acordo], xebamos da ampla noción da confirmación, expresións como *Pois si*, *Está ben*. Como o risco sémico indica, estas formas sinalan o acordo do falante co seu interlocutor¹². Ex:

1. -Bótelle un osiño daqueles a señor Antón, se lle gusta, bótello, eu..., -Pois si, ala.
2. -Quería a esqueira, -Pois si.
3. -¿Vasme alá?, ¿pois si?
4. -¿Queres isto?, -Quero, pois si.
5. -Nada, iesta cunca hai que lavala, non hai máis!, -Pois está ben.
6. -Aí polas seis chamas por min, -Pois si.

Co trazo [De certeza] definimos unha serie de expresións que se as comparamos coas de [-Expresión dalgún tipo de confirmación ou contradicción], nas súas acepcións non extensivas, máis que apuntar á realidade extralingüística, apuntan á secuencia verbal emitida polo interlocutor¹³, da que se xulga o seu carácter de verdadeira ou falsa.

¹¹ Se lle chamamos confirmación ó 'Entendemento' é polo seguinte motivo: en todo acto de enunciación, no que un Emisor (E) lanza mensaxes a un Receptor (R), o normal é que ese (E) supoña, a priori, que o (R) está a seguir o que el fala, isto é, que está a capta-las súas mensaxes; e viceversa, que o (R) supoña que o seu interlocutor, o (E), ten a seguridade de que está a ser comprendido. Se, pola razón que sexa, o (R) sente a necesidade de afirmar que entende, esa afirmación posuirá un carácter necesariamente confirmativo.

¹² É de confirmación porque xorde como resposta a un enunciado no que se agarda unha contestación afirmativa (ou, iso é, alomenos, o que o falante percibe do seu interlocutor):

1. -¿Vés alá? (¿non si?), -Pois si.
2. -¿Vés alá? (¿acaso?), -Pois si, -Non, non, pregunto se tiñas pensado vir.

¹³ Iso explica que, diante dunha pregunta como: -¿El hai pan? (no que o falante exprese incerteza), non sexa pertinente unha resposta como: -Iso. E é, en definitiva, o que xustifica que, como exemplificou xa Antón Santamanina ("El adverbio gallego", *Verba*, 2, 1975, p. 76), as formas cos trazos [De confirmación, De certeza] non sexan quen de substituír, en tódolos contextos, as marcadas negativamente verbo dese risco,

Afirmase, xa que logo, manifestando a veracidade do dito polo interlocutor. Son formas que implican un "é certo".

5ª OPOSICION: + Sorpresa / -Sorpresa.

Son varios os trazos que nos permiten operar no grupo de formas [De certeza]. Xerarquicamente, o primeiro deles é a sorpresa. O risco [+Sorpresa] sérvenos para caracteriza-la expresión *E mais si* fronte a tódalas demais do grupo, que, só a excepción, poden posuír ese risco¹⁴. Ex.

1. -Había que facer aquilo, -Ai, e mais si.
2. -Mira, un burro que voa, -E mais si.
3. -Paréceme que está aí, -E mais si que está.

6ª OPOSICION: + Acordo / -Acordo.

O risco [+Acordo] permítenos individualizar, dentro do paradigma de formas coa noción [De certeza], outra expresión lingüística moi enxebre: *Tamén + Pr. át. C. I de 2ª pª + o + digo*:

1. -¿Por que non fas da outra maneira?, -Bo, tamén cho digo.
2. -¿Non sei que andará a facer desta hora na discoteca?, -Tamén cho digo, non sei que andará a facer.
3. -Temos que nos comprometer máis un pouco, -Tamén volo digo.

7ª OPOSICION: + Exactitude / -Exactitude.

Distinguímos tamén entre aqueles signos que confirman a veracidade do dito polo interlocutor insistindo na súa exactitude (*Repetición verbal ou adverbial + Mesmo, Acabouse, iso, etc.*), dos que non necesariamente o fan.

nuns casos porque significarían cousas distintas, e, noutros, porque resultarían incomprendibles:

- ¿Vés?: 1) -Vou, 2) -Así é ("vou").
- ¿Non vés?: 1) -Vou, 2) -Así é ("non vou").
- ¿Vés ou non?: 1) -Vou, 2) -Non, 3) -*Así é.

¹⁴ Eladio Rodríguez refírese a esta expresión no seu *Diccionario*, dicindo que: "...denota que uno se acuerda de lo que ya tenía olvidado, y demuestra que no repara en algo a que no daba importancia". Aínda que o caso por el citado sexa moi frecuente na fala, diante do posible risco de lingua [+Lembranza], ou algo polo xeito, que podería deducirse do seu comentario, queremos mellor o de [+Sorpresa], que, amais de dar conta dos citados, permite explicar outros usos nos que non se pode dicir que se lembre ren (coma dicir, nos exemplos 2 ou 3). A propósito disto, gustaríame apuntar aquí unha anécdota, transmitida por un bo amigo, paisano meu de Parada (barrio de Xinzo): Disque cando, pouco antes da sanguiñenta conquista de América, dende unha das naos algún alertou: "-¡Tierra a la vista!", o vixía, que era galego, berrou algo que, dende entón, se utilizaría como nome dunha illa americana: "-¡E mais si!"

1. -Colle graxa esta campá de fume, -Colle mesmo¹⁵.
2. -Tes que ir alá, -Teño mesmo.
3. -Tiñas que lle escribir a teu irmán, -É que tiña mesmo.
4. -A xouba despois hom, cómelle unha roda de pescadilla, -Acabouse¹⁶, cóme-lle algo hom. (Dirixíndose ámbolos falantes a unha terceira persoa).
5. -(Cristovo): Olalla, coído que o que Xacobe quere dicir é que, sen estar aínda a prol da fusión política do nacionalismo de esquerdas, considera urxente unha coalición electoral, -(Xacobe): Acabouse.
6. -A el os cinco millóns non hai quen llos tire, -Pois acabouse.
7. -Non, non. As patacas dixo el que llas daba. Vostede agora fala con el, -Iso. (Dirixíndose ámbolos falantes a unha terceira persoa)
8. -Estou que non me revolvo, -Bo, pero non te revolves porque non podes, ivaia!, -Pois iso, pois iso¹⁷.
9. -Tiñas que mercar máis pan, -Pois iso, pero non sei onde vai a carteira.

8ª OPOSICION: + Evidencia / -Evidencia.

Con este trazo da [+Evidencia] podemos individualizar unha serie de expresións (*Claro, Xaora*), fronte a outras máis neutras (*Rep. verbal ou adverbial*, etc.). Ex:

1. -¿Que queres, que me deite xa?, -Pois claro.
2. -¿Vai vir Miguel, non vai?, -Claro, e non sei que lle dar de comer.
3. -¿Foi a feira, Sr. Antón?, -Xaora que fun.
4. -¿E vostede coñecía ó Santiago?, -Home, xaora; eramos case veciños¹⁸.

9ª OPOSICION: + Enfatización / -Enfatización.

Dentro das que resultan se-las formas máis neutras da confirmación de certeza, isto é, as que aparecen marcadas negativamente verbo dos riscos anteriores, podemos facer unha ulterior distinción entre as que engaden unha enfatización (*Abofé, Abofellas, De certo*), e

¹⁵ Se a secuencia lingüística de que pode ser resposta este procedemento é unha declarativa negativa ou unha interrogativa cun claro sentido negativo (nesta última modalidade oracional non abonda, como se sabe, a existencia dun predicado negativo), a repetición toma o verbo negativo; deste xeito, diante de secuencias do tipo: -Non hai pan, ou, -¿Non hai pan, non non?, non sería posible unha resposta como: -*Hai mesmo, senón outra como: -Non hai mesmo. Evidentemente, estamos xa fóra do ámbito da afirmación, pero o carácter confirmativo permanece.

¹⁶ Fáltanos unha confirmación deste signo en ámbitos alleos ó noso círculo familiar. De tódolos xeitos, aínda tratándose dun mero uso ideolocal, ó que asistimos non é máis ca a un normal fenómeno de gramaticalización:

Acabouse 'Non se fale máis' --> Acabouse 'Exacto' (Cfr. co caso de *Entón*).

¹⁷ É moi frecuente que o elemento de confirmación *Pois* apareza redundantemente con outras formas, xa de seu confirmativas, cumprindo unha función puramente enfática (no cadro pomos unicamente as que recolleamos directamente da fala viva, pero é perfectamente posible antecedendo a outros procedementos confirmativos de certeza).

¹⁸ Estes dous últimos exemplos foron recollidos de Álvarez/Monteagudo/ Regueira (1986:465). Lémbrese que, como xa se dixo na nota 3, se trata dunha forma de confirmación que pode actuar tanto na afirmación como na negación:

-¿Non fuches alá?, a) Xaora que non, b) Non, xaora.

aqueloutras que non a engaden necesariamente (*Pois + Rep. verbal ou adverbial*)¹⁹ *Pois + Sintagma*):

Exemplos das primeiras:

1. -Había que facer aquilo, -Abofé que había.
2. -Un dos máis graves atrasos da Universidade é hoxe o da imposibilidade de manexo directo das bibliotecas de facultade, -Abofé que si.
3. -¿Pero aínda non fixeches o que che mandou?, -Fixen, abofé, pero agora estou tomando un repouso.
4. -Tiñan costumes que abofellas abraían a calquera²⁰.

Exemplos das segundas:

1. -Tes que pintar iso, -Pois teño.
2. -Leite hai bastante aí, -Pois hai, pero non sei se chegará.
3. -Pero iso tédelo que facer polo día, -Pois polo día, é o que che estaba a dicir.
4. -Pero había que lle dicir que fose polo monte, -Pois polo monte, así foi como lle dixer.

Polo que se refire ó trazo que chamamos [De contradicción], este permítenos caracterizar expresións como *Pois si*₂ *Pois + Rep. verbal ou adverbial*₂ *Si Tal, Repetición verbal + Tal*.

1. -Esa non pode se-la banda de Xinzo, -Pois si.
2. -¿Ti non es galego, non non?, -Pois son.
3. -Os alumnos desta clase non entregaron os traballos, -Si tal²¹.
4. -Non fuches aló, -Fun tal.
5. -Aínda non fixeche-lo exame, -Xa tal.

2.2. Procedementos que non necesariamente expresan unha confirmación ou unha contradicción.

Pasando xa ó que atopamos no interior do membro non marcado da 1ª OPOSICION que realizabamos, isto é, ás formas que non necesariamente expresan unha confirmación ou unha contradicción

¹⁹ Aínda que saíamos do campo semántico da afirmación, obsérvase que diante dunha pregunta negativa, -¿Non son de ouro?, a única resposta deste tipo, se se quere mante-lo valor confirmativo, é: -Pois non. A resposta neste caso de: -Pois son, implica uns valores distintos. De aí que considerémo-la existencia de catro signos distintos:

(Confirmativos): *Pois + Rep. verbal ou adverbial*₁ (na afirmación) / *Pois + non*₁ (na negación).

(De contradicción): *Pois + Rep. verbal ou adverbial*₂ (na afirmación) / *Pois non*₂ (na negación).

²⁰ Os exemplos na negación son paralelos:

1. -¿Fuches aló?, -Non, abofé.
2. -Iso non pode ser certo, -Abofé que non.

²¹ Este exemplo está tirado directamente de: Fernández/Monteagudo/Navaza/Noia (1985: 244). Nesta mesma obra descríbese a existencia do sintagma *Non tal* para a contradicción negativa: -¿Ti eras un dos que andaba con ese Xesús?, -Non tal.

respecto do interlocutor, podemos establecer máis relacións opoitivas:

10ª OPOSICION: +Enfatización / -Enfatización.

Nesta décima oposición agrupamos un bo número procedementos de afirmación (*Dobre Rep. verbal ou adverbial, Rep. verbal en infinitivo + Rep. verbal, Entón + non + Rep. verbal ou adverbial, etc.*) fronte á expresión non marcada: *Rep. verbal ou adverbial*.

Cando utilizamos algunha das formas marcadas (as primeiras do párrafo anterior) incluimos unha insistencia sobre a afirmación que realizamos.

11ª OPOSICION: +Evidencia / -Evidencia.

Dentro das formas de enfatización, caracterizamos aquelas expresións que presentan o afirmado como algo evidente (*iEntón!, iE logo!*²²), e aquelas outras que non necesariamente o fan.

Verbo das que posúen o risco de [+Evidencia] podemos ofrece-los seguintes exemplos:

1. -¿El son de ouro?, -iEntón!
2. -¿El son de ouro?, -iEntón non son!
3. -¿El eras xa daquela cazador?, -iHome entón!
4. -¿E teno xa? (o cheque para cobrar), -(falante 1): iEntón non ten!, -(falante 2): Se lle deron o cheque ten (os cartos), -(falante 1): iEntón!, e a matrícula de balde.
5. -Xa está aquí Estela, -Xa, entón non xa.
6. -¿Vas ir ó cinema?, -iE logo!, despois do traballo.
7. -¿El pódese dicir desa maneira?, -iE logo!

12ª OPOSICION: +Implicación de contrariedade / -Implicación de contrariedade.

Atopámonos xa dentro das formas de enfatización de [-Evidencia], e nela distinguimos aquelas expresións que sinalan unha implicación de contrariedade (*Rep. verbal en infinitivo + Rep. verbal, Inda + Rep. verbal*), e aquelas outras que non necesariamente a sinalan. Podíamos dicir que estas formas "xeran" oracións adversativas ou concesivas, en canto que implican sempre un termo, que se converte no

²² Como se observará, operou nestas formas un proceso de gramaticalización polo que unhas secuencias lingüísticas que expresaban algo distinto da pura afirmación pasaron a se converter en formas afirmativas. Cómpre lembrar, nembargantes, que ó carón dos usos gramaticalizados poden existir outros que conservan o significado que podemos supor como orixinario. En síntese:

¿Entón? (interrogativo), posúe unha dobre acepción que cabe comprobar nos seguintes exemplos: a) -Isto non me serve de nada, -¿Entón (para que o fixeche)?; b) -Non sabía que iso fose tan grande, -¿Entón (como ía ser)? . Pois ben, podemos supor que desta última acepción, cun menor carácter interrogativo e máis próxima ó sentido afirmativo, se orixinou por un proceso de gramaticalización a forma afirmativa *iEntón!*. Trátase, sincronicamente, de dous signos distintos, e ámbolos dous funcionan hoxe.

seu polo oposto, co que se establece unha relación semántica de contraposición ou contrariedade. Trátase, en definitiva, dun tipo de formas afirmativas que sempre van acompañadas (implícita ou explicitamente) dunha conxunción adversativa ou concesiva. Ex.

1. -¿El hai pan?, -Haber, hai, pero non sei se chegará.
2. -Pintar, logo se pinta, o caso é a pintura que se lle bota.
3. -¿El non che gusta a literatura?, -Gustar, gusta, pero dánseme mellor as matemáticas.
4. -¿Ti non querías beber unha cervexa?, -Querer, quería, pero non teño cartos.
5. -¿Durmiches ben?, -Inda durmín (a pesar de todo).
6. -¿El hai pan?, -Inda hai.
7. -¿El é moito o que queda?, -¡Home!, moito, moito, non, pero inda é.
8. -¿Deixáronche ir?, -Non, eles inda deixaron, o caso é que eu non me atopei ben.

O membro neutro desta derradeira oposición está constituído polos procedementos: *Dobre Rep. verbal ou adverbial*, *Rep. verbal ou adverbial* + *Sintagma* + *Rep. verbal ou adverbial*²³, *Rep. verbal ou adverbial* + *Si*. Ex.

1. -Séntese un extraño ó estar alá, -Sente, sente.
2. -Esta porcelana de auga é para ti, -É, é²⁴.
3. -¿Inda están aquí?, -Inda, inda.
4. -O tarro vale pouco, -Vale pouco, vale.
5. -Coitadiño, el..., son de agulla, Anxo, -Non, eses rapaces son bos, son.
6. -Eu hoxe teño moitísima sede, -É o traballo, -É o traballo, é.
7. -¿Xa viñeron todos?, -Xa viñeron, xa.
8. -Ti non esprugue-las patacas..., -Esprugo, si.
9. -¿Xa arranxáche-lo pantalón?, -Xa, arranxei.

Aínda que se trate dun procedemento xeral á lingua e, no noso caso, poida aplicarse a outros mecanismos de afirmación, unha descrición lingüística completa non pode deixar de facer referencia a que na lingua oral é extraordinariamente frecuente que estas expresións afirmativas aparezan sometidas a un proceso de focalización, proceso polo que se engade a estas secuencias o matiz significativo da enfatización *total*. En particular, podemos referirnos ó caso da *Dobre Repetición verbal ou adverbial*; vexamos primeiro uns exemplos e pasemos logo ó comentario:

²³ Aínda que prefiramos pólos como dous mecanismos de afirmación distintos (e non, por exemplo, *Rep. verbal ou adverbial* + (*Sintagma*) + *Rep. verbal ou adverbial*), cómpre dicir que semanticamente coinciden en todo. Que posúen o mesmo significado percíbese perfectamente cando, por non haber sintagma para repetir, hai coincidencia expresiva:

1. -¿El durmiches ben?, -Durmín ben, durmín, ou, -Durmín, durmín.
2. -¿El durmiches?, -Durmín, durmín.

²⁴ Repárese en que na lingua oral é moi frecuente a engádegas dun i antihiático: -[ɛ i ɛ].

1. -Alá non se sente un extraño, -Sente sente.
2. -Pero tío Alexandre non come pescada, -Come come.
3. -¿Botácheslle sal ás patacas?, -Botei botei, botei.
4. -¿Leite hai?, -Hai hai, si.
5. -Agora ela non está na casa, -Está está.
6. -Hoxe non había ninguén na estrada, -Había había.
7. -¿Inda están aquí?, -Inda inda.

a) Coa supresión das vírgulas o que se pretende é representar que a *Dobre Repetición verbal ou adverbial* é, nestes casos, expresada entoativamente mediante un só grupo tonal. No interior do mesmo poderá haber, iso si, un ou máis pés tonais ou diferencias melódicas menores (a máis importante das cales coincidirá normalmente co final da primeira palabra repetida). En xeral, poderemos distinguir un núcleo tónico secundario, localizado na sílaba acentuada do primeiro elemento léxico do grupo tonal, e mais un núcleo tónico principal, este obrigatorio, que se sitúa na sílaba acentuada do último elemento léxico²⁵.

Coidamos que se trata esta dunha importante aclaración, xa que, como dicimos máis arriba, se a *Dobre repetición* se realiza nun só grupo tonal engádese ó procedemento a significación de totalidade na enfatización. O que queremos dicir é que diante dunha pregunta como: -¿El hai pan?, non é o mesmo responder: -Hai, hai, ca: -Hai hai.

b) Ese matiz significativo da totalidade na enfatización do recurso afirmativo explica ben a razón de que adoite aparecer como resposta a cláusulas interrogativas con claro carácter negativo.

2.3. A expresión de afirmación máis neutra

Visto todo o anterior, chegamos, ó cabo, ó que é o recurso expresivo menos marcado (e, xa que logo, máis habitual) do subsistema afirmativo en galego, quérese dicir, o que posúe os seguintes semas: [Afirmación, -Expresión dalgún tipo de confirmación ou contradicción respecto do interlocutor, -Enfatización]; estamos a falar, ientón!, da mera *Rep. verbal ou adverbial*.

Vexamos unha serie de exemplos que nos poden amosa-la produtividade deste recurso:

a) En declarativas:

1. -Miguel, ¿Veu o televisor?, -Veu.
2. -¿Cheira ben?, -Cheira.

²⁵ A ferramenta descritiva está tirada de Halliday, M.A.K. (a través de Jiménez Juliá, T., *Aproximación al estudio de las funciones informativas*, Ágora, Málaga, 1986, 53-56).

3. -¿Gústache como lava (a lavadora)?, -Gusta.
4. -Non sabes onde é a casa de miña avoa, -Sei.
5. -¿Miguel non foi nada alí polo taller?, -Foi.
6. -Tiñas que ir aló, -Tiña.
7. -Logo o fixeches, -Logo.
8. -Só hai tres, -Só.

a.1) Formando parte, xunto a outros elementos, dunha secuencia lingüística maior:

1. -O pelo ensortellado vale pouco, agora a memoria vale.
2. -Iso non se pode facer, agora o outro pode.
3. -¿E teno xa? (o cheque para cobrar), -(falante 1): ¡Entón non o ten, -(falante 2): Se lle deron o cheque ten.

a.1.1) De opinión:

1. -¿Era sábado?, -Seica era.
2. -¿Está todo?, -Paréceme que está.

b) En interrogativas:

1. -Miguel, veu o libro, -¿Veu?
2. -¿Chamaches por teu pai?, ¿chamaches?
3. -¿Miguel levantouse?, ¿levantou?, -Levantou.
4. -¿El fai falta luz?, ¿fai?, ¿fai falta luz?
5. -¿Xa está todo pronto?, ¿xa?

b.1) Con carácter disxuntivo:

1. -Ti non es capaz de adormecela (a nena), ¿ou es?
2. -¿Ti agora xa non podas?, ¿ou podas?
3. -¿Ti non votaches por el?, ¿ou votaches?
4. -Agora non se pode facer iso, ¿ou pode?

Malia a todo, pódese da-lo caso de que, diante dunha demanda de resposta lingüística por parte do noso interlocutor, no sexa posible utiliza-la *Rep. verbal ou adverbial* como recurso afirmativo, e caiba empregar *Sí*:

a) Porque non hai verbo ou adverbio para repetir:

- Cólleme unha mazá do acifate, -¿Esta?, -Sí.

b) Pola focalización establecida polo demandante sobre un elemento da cláusula que non é verbo nin adverbio.

- ¿Cantos queres?, ¿tres?, -Sí.
-¿Que eran os xereiros?, ¿sados?, -Sí.

En realidade, o primeiro caso non é máis ca unha variante do segundo, na que o verbo aparece sobreentendido (-¿Cal queres?, ¿esta?).

A utilización da resposta *Si* (sen outro apoio ningún), como feito de norma, prodúcese, como vemos, en contextos lingüísticos moi concretos.

Para rematarmos, apuntaremos dúas últimas cuestións relativas ó procedemento da *Rep. verbal ou adverbial*.

a) A afirmación realízase repetindo o verbo que na cláusula interrogativa funciona como principal. Cando a ese verbo o precede un adverbio do tipo *xa, aínda, sempre, logo, só, tamén, todo* (e máis algún), son estes os que se repiten.

Repárese no feito de que para que se produza a afirmación repetindo o adverbio, cómpre que o adverbio da secuencia interrogativa se atope tematizado, ou, como dicimos, polo menos antes có verbo principal. Dubidamos, deste xeito, da corrección lingüística sentida polo falante (outra cousa é a fala ocasional) dalgúñas respostas que Álvarez/Monteagudo/Regueira (1986: 464) dan como válidas:

-¿E viviu sempre nesta aldea?, -Sempre.

-¿Dóche moito?, -Moito.

Evidentemente, estas respostas poden considerarse perfectamente correctas cando o falante quere expresa-lo feito de que sempre viviu na aldea que se sinala, ou de que é moita a dor que sente (para o que, polo demais, mesmo non sería necesario que o adverbio aparecese na pregunta); pero, se o que se quere expresar é a pura afirmación, o que cómpre, no caso das preguntas que se propoñen, é repeti-lo verbo (-Viviu, -Doe); a *Rep.adverbial* só sería posible diante das preguntas: -¿E sempre viviu nesta aldea?, -¿Moito che doe?. Así, pois, as respostas que se apuntan máis arriba, ou ben son incorrectas, ou ben expresan algo distinto da pura afirmación.

b) Se lle botamos unha ollada ós exemplos que se citan, advertiremos como nas diversas acepcións que este recurso afirmativo semella adquirir nos contextos concretos sería posible a súa substitución por outros distintos tipos de expresións afirmativas, máis marcadas.

Atopámonos, efectivamente, diante da forma de afirmación máis neutra^{26,27}

²⁶ As únicas restriccións para que unha modalidade repetitiva poida funcionar coma outra non repetitiva máis marcada son de índole sintagmática (pola propia natureza daquela), e nunca paradigmática:

1. -¿Asínasme aquí?, -Pois si, ou -Asino.

2. -Quería a esqueira, -Pois si. (Se aquí non é posible a *Rep. verbal* é unicamente polo contexto anterior, e non debido a nada que cuestione o carácter neutro do prodemento).

3. A xeito de conclusión

Saber afirmar é, sen dúbida, unha das primeiras cuestións que aprendemos cando nos aproximamos ó coñecemento gramatical dunha lingua. A gran frecuencia con que nunha conversa botamos man do mecanismo da afirmación permítenos asegurar que nos atopamos diante dun aspecto central da gramática da lingua, e, xa que logo, verbo do que habemos ser especialmente coidadosos.

Se diante dunha pregunta como: -¿El déixanche saír de noite?, algún de nós quixese responder afirmativamente e utilizase a expresión: -Si (a secas), se cadra non estaría a atentar contra o sistema gramatical do galego, pero si contra a súa "norma" (Coseriu). Empregar

Relacionado con isto, pode resultar interesante obsevalo que acontece no membro da confirmación de certeza, onde para os casos en que non é posible retoma-lo verbo, a lingua habilitou outros procedementos de repetición: o repetir todo o sintagma focalizado.

²⁷ Comparando a situación do galego e maila do español no relativo a este punto podemos concluí-lo seguinte:

Mentres que en galego o procedemento da *Rep. verbal ou adverbial* se mecanizou de tal maneira que adquiriu carácter gramatical, en castelán non podemos dicir que tal repetición constituía un procedemento gramaticalizado. Coido, efectivamente, que a isto nos guía unha análise nas súas dúas caras do signo lingüístico descrito:

Dende o punto de vista do significante, que o recurso se gramaticalizou na nosa lingua demostrao a perda na *Rep. verbal*, e diante dunha pregunta na que o verbo principal apareza acompañado de pronomes átonos, dos elementos pronominais que necesariamente terían que acompañalo verbo para que a predicación se poidese considerar ben formada:

-¿El pódese ir alá?, -Pode.

Dende o punto de vista do contido, percibimos que o significado propio da expresión repetida se esvae ou pasa a un segundo plano para ser primariamente unha expresión de afirmación. Isto, perfectamente claro nos exemplos de perda de pronomes átonos, considerámolo válido para tódolos casos. Polo contrario, cando en español se utiliza unha expresión de repetición esta conserva o significado que lle é propio e só secundariamente, porque aparece nunha situación lingüística na que tal interpretación é posible, pode adquirir un carácter afirmativo. Quérese dicir, mentres a *Rep. verbal (ou adverbial)* en galego expresa a pura afirmación, non ocorre o mesmo no castelán, lingua que utiliza para o mesmo a expresión *Si* e na que, cando se emprega a repetición do verbo ou adverbio, ou de toda a cláusula, propiamente o que se di é o que os tales signos lingüísticos expresan (recurso este, por outra banda, tamén posible no galego), o que soe provocar un certo ton de sentenciosidade.

Poderíamos sintetiza-la comparanza entre ámbalas linguas cos seguintes exemplos:

(Galego):

-¿Déixasme cinco pesos?, 1) -Deixo (Forma gramaticalizada), 2) -Déixochos, ou, -Déixoche cinco pesos (Expresións non gramaticalizadas).

(Español):

-¿Me dejas cinco duros?, 1) -*Dejo, 2) -Te los dejo, ou, -Te dejo cinco duros.

Si nestes casos, e facelo amais do xeito abusivo con que adoito se comproba, el é, verdadeiramente, ser infiel ó recurso expresivo máis habitualmente utilizado polos nosos galegofalantes máis auténticos. O recurso do que falamos, o máis importante, non é en galego unha forma expresiva particular, senón todo un mecanismo: o da repetición (con múltiples modalidades).

Diante dun contexto como o citado, serían posibles:

1. -Deixan.
2. -Deixan, deixan (que pode expresarse nun só grupo tonal e adquirir un matiz significativo distinto: -Deixan deixan); ou -Déixanme saír, deixan; ou -Deixan, si.
3. -Deixar, deixan.
4. -Inda deixan.
5. -¡Entón non deixan!
6. -Pois deixan.
7. -Deixan mesmo.

A AFIRMACIÓN

+ Expresión dalgún tipo de confirmación
ou contradicción respecto do interlocutor

- Expresión dalgún tipo de confirmación
ou contradicción respecto do interlocutor

De confirmación

De entendemento

+ Coñec. - Coñec.

Eu ben sei Si Xa

De acordo

Pois aí, Si
pois ben, Si
pois así, Si
pois así ben Si
(*Vale)

De certeza

+ Sorpresa - Sorpresa

E mais aí

De contradicción

Pois aí, Si
Pois + rep. v. ou adv., Si
(Si tal) Si
(rep. v. + tal)

+ Acordo - Acordo

Tuón + pr. de. C.I.?

+ Exactitude

Rep. v. ou adv. +
mesmo

Isa mesmo

Achouse -
Pois achouse

Isa - Pois iso

Evidencia - Evidencia

Claro - Pois claro
(Xaora)

(*Por suposto)

+ Enfatización

- Enfatización

Pois + rep. v. ou adv.,
Pois + sintagma
(*Así é)

+ Enfatización

+ Evidencia - Evidencia

¡Enón!
¡Enón + rep. v. ou adv.!

+ Implic. - Implic.
de de
contrar. contrar.

Rep. v. en infinitivo
+ rep. v.

Inda + rep. v.

Debe rep. v. ou adv.
Rep. v. ou adv. +
sintagma + rep. v.
ou adv.

Rep. v. ou adv. + si

ACTOS DE REFORMULACIÓN CONVERSACIONAL: A CORRECCIÓN

XOSÉ A. FERNÁNDEZ SALGADO

Instituto da Lingua Galega

A conversa é o tipo de falar predominante co que estamos familiarizados, no cal dous ou máis participantes alternan libremente ó falar e que acostuma ter lugar fóra de marcos institucionais específicos coma os servizos relixiosos, tribunais, clases ou outros semellantes. A conversa é a maneira prototípica de usa-la linguaxe.

Dous son os enfoques principais que se adoitan empregar para analiza-la conversa: a *análise do discurso* e a *análise da conversa*. Ámbolos dous tratan principalmente de dar unha explicación de como se producen e comprenden a coherencia e a organización secuencial do discurso. Sen embargo os estilos de análise son diferentes e practicamente incompatibles.

A análise do discurso emprega principalmente unha metodoloxía baseada en principios teóricos e conceptos típicos da lingüística. Trátase máis ben dunha serie de intentos de amplia-las técnicas que resultan certas en lingüística máis alá da unidade oracional. Os procedementos que se seguen baséanse no illamento dun conxunto de categorías básicas ou unidades de discurso, para despois levar a cabo unha formulación dun conxunto de regras de concatenación, determinadas sobre tales categorías, que delimitan as secuencias ou categorías ben formadas (discursos coherentes) das secuencias mal formadas (discursos incoherentes). Apélase ás intuicións acerca do que é ou non un discurso ben formado ou coherente. Existe tamén a tendencia a tomar un ou uns poucos textos, normalmente construídos polo analista, e a tratar de analizar en profundidade tódalas características interesantes deste limitado dominio. Nesta corrente entran non só os gramáticos do texto como Petöfi e Van Dijk, senón tamén un tipo de traballos baseados nos actos de fala ou nas nocións realizadas con eles de investigadores como Sinclair e Coulthard (1975), Longacre (1976) ou Labov e Fanshel (1977).

Pola contra a análise da conversa, tal e como a practican Sacks, Schegloff e Jefferson, é un enfoque rigorosamente empírico que evita a elaboración de teorías prematuras. Os métodos son inductivos, buscan pautas recorrentes en moitos e diferentes rexistros de conversas espontáneas en contraste coa categorización inmediata de datos restrinxidos da análise do discurso. En segundo lugar, en vez dunha ontoloxía teórica de regras, enfátizanse as consecuencias interactivas e inferenciais do feito de escoller entre enunciados alternativos. Tamén, contra da análise do discurso, apélase o menos posible a xuízos intuitivos -poden guiar as investigacións pero non son explicacións e certamente non circunscriben os datos; a énfase colócase no que ocorre realmente, non no que se adiviña que sería raro (ou aceptable) que ocorrese. Hai tendencia tamén a evita-las análises baseadas en textos únicos, xa que prefiren examinar tantos textos como sexa posible dun fenómeno concreto co fin de descubri-las propiedades sistemáticas da organización, secuencias do falar e como se conciben os enunciados para manexar tales secuencias.

Escollerémo-lo segundo enfoque *-análise da conversa-* para levar a cabo unha achega descritiva sobre os procedementos e as funcións da corrección na lingua falada, pois é na conversa cara a cara onde a elaboración e a produción de enunciados coincide no eixe temporal, ó contrario da escrita que dispón de máis tempo de elaboración e polo tanto é posible reformula-lo escrito.

Corrección, paráfrase e refrasaxe

Calquera que se fixe un pouco nunha conversa darase de conta de que moitas veces ó producirmos un enunciado en vez de chegarmos ó final del estamos continuamente interrompendo o seu desenvolvemento. As posibilidades de continuación trala interrupción pódense tipificar da seguinte maneira: (a) o locutor retoma o enunciado interrompido repetindo a unidade ou unidades que preceden inmediatamente á ruptura; (b) o locutor despois da interrupción retoma o enunciado con outro elemento facendo unha modificación; (c) o locutor despois de interrompe-lo enunciado fai un inciso introducindo outro para despois retoma-lo primeiro con algunhas modificacións; e (d) o locutor deixa o enunciado sen acabar.

Os enunciados que nos interesan describir son aqueles nos que a interrupción vai seguida dunha reformulación do tipo *corrección* efectuada polo propio locutor ou interlocutor. Entenderemos por *corrección* o procedemento que nos permite reelabora-lo discurso co

fin de face-lo enunciado máis correcto ou axeitado segundo o punto de vista de un ou de ámbolos interlocutores da conversa e así facilita-la intercomprensión.

Esta definición encerra certos problemas pois non sempre é doado distinguir nunha conversa entre o que é propiamente corrección e outros dous fenómenos de reelaboración relacionados con ela: a *paráfrase* e a *refrasaxe*. Seguindo a Gülich e Kotschi (1987:35), as tres son subcategorías do procedemento máis xeral do acto de reformulación textual e relaciónanse gracias a teren unha estrutura común, xRy , constituída por un enunciado fonte (x), un enunciado reformulador (y) e un marcador da reformulación (R). Á parte da *refrasaxe*, que é un acto de reformulación caracterizado pola repetición léxico-gramatical e por haber entre x e y un tipo de relación semántica de sinonimia denotativa, as diferencias entre a *paráfrase* e a corrección veñen dadas pola distinta relación semántica que existe entre o enunciado fonte e o enunciado reformulador. Mentres que no caso da *paráfrase* unha equivalencia semántica máis ou menos forte liga os dous enunciados, na corrección a relación semántica entre os enunciados é de contraste, que pode ser de anulación total ou parcial. Na *paráfrase* o enunciado fonte non é considerado polo locutor como defectuoso senón simplemente como non completo, todo o máis "turbo", de modo que o enunciado reformulador serve para explicar, exemplificar ou resumir algo que non estaba suficientemente claro, en tanto que na corrección o locutor si considera defectuoso o enunciado fonte, ou polo menos susceptible de ser corrixido ou reparado, de aí que o enunciado reformulador sirva para reparar unha "falta".

Na delimitación de corrección aínda se presenta outro problema. Trátase daqueles casos típicos de corrección en que a precisión do enunciado fonte está anulada parcial ou totalmente polo valor do enunciado reformulador. M. Charolles (1987:120) propón distinguir na corrección dous procedementos distintos, o de *invalidación* e o de *rectificación* (segundo el «infirmation» e «rectification»), nos cales só o primeiro sería verdadeiramente unha anulación da verdade. Isto parece pertinente, aínda que na práctica non sempre é posible mante-la distinción entre a corrección coas súas subclases e a *paráfrase*, xa que entre elas hai, por dicilo así, un *continuum* semántico. Por exemplo non é doado distinguir entre unha corrección de tipo *rectificación* e unha *paráfrase*.

Corpus

Os exemplos que imos utilizar para exemplificar algúns tipos de corrección están tirados de dúas conversas que imos denominar (I) e (II). As dúas son conversas de poucos minutos (6-7), e de arredor de 100 turnos de palabra cada unha.

(I) é unha conversa entre dúas rapazas de 25 anos que concertaran unha cita para traballaren na elaboración duns temas dun curso que ían dar no mes seguinte. A gravación está realizada mentres tomaban o café. Dous son os temas principais sobre os que falan: (a) as clases particulares que L1 está a dispensar a uns individuos que están preparando un exame de galego para unha oposición, e (b) unha "discusión" sobre un mapa de Galicia que lles ía servir de material para a elaboración das clases.

(II) é unha conversa entre dous irmáns de 10 e 20 anos. L1, o máis vello, dedícase case exclusivamente a "interrogar" a L2 sobre temas relacionadas coa escola (amigos, profesores, mestres).

A meirande parte dos exemplos están recollidos de (II) polo simple feito de seren máis abundantes as correccións en (II) ca en (I).

Aspectos interactivos da corrección

1. Autores da corrección

Posto que a conversa alomenos é cousa de dous, a corrección pode ser executada por calquera dos locutores. Hai que distinguir dous aspectos.

Por unha banda, temos que diferenciar aqueles casos en que o locutor corrixe un dos seus propios enunciados (*autocorrección*) daqueles en que corrixe os enunciados do outro falante (*heterocorrección*).

Sería exemplo de *autocorrección* a realizada en [1] e en [2]:

- [1] (L1 e L2 están falando do novo alumno de L1)
L2- pero teñen/ten menos nivel cós outros? (I)

L2 corrixe *teñen* por *ten* ó se dar conta de que só é un alumno.

- [2] (L1 está falando con L2 sobre o colexio deste último)
L1- e que?: danvos ben de: de: de comer na casa ou... na: na escola?¹ (II)

¹ O símbolo : significa prolongamento da vocal, os suspensivos ... pausa prolongada e / interrupción do discurso.

L1 autocorrixe na casa por na escola.

Exemplo de *heterocorrección* é o que se produce en [3]:

[3] (L1 está falando con L2 dos campos de deporte que hai na escola)

L1- *Ai é verdá que aora solo hai aquel campo*

L2- *nó... hai tres* (II)

L2 corrixe con *nó*: *hai tres* ante a afirmación de L1 de que só había un campo.

O normal é que a autocorrección predomine sobre a heterocorrección debido sobre todo a que o propio falante procura rapidamente emenda-los posibles 'erros' para favorecer a intercomprensión co interlocutor. A heterocorrección é máis normal en diálogos polémicos. Nas nosas dúas conversas as autocorreccións tamén predominan sobre as heterocorreccións: dos 16 exemplos analizados neste traballo 14 son auto- e 2 heterocorreccións.

Por outra banda o locutor pode executar unha corrección por iniciativa propia (*autoiniciadas*), ou facela despois dunha instigación por parte do outro locutor (*heteroiniciada*).

Así, dependendo de que o locutor corrixa os seus propios enunciados ou os do seu interlocutor, e conforme o faga por propia iniciativa ou instigado polo outro falante, podemos establece-la seguinte tipoloxía:

(a) *autocorrección autoiniciada*: o locutor corrixe o seu enunciado por iniciativa propia.

(b) *autocorrección heteroiniciada*: o locutor corrixe o seu enunciado por iniciativa do outro falante.

(c) *heterocorrección autoiniciada*: o locutor corrixe o enunciado do outro falante por iniciativa propia.

(d) *heterocorrección heteroiniciada*: o locutor corrixe un enunciado dese falante por iniciativa dese mesmo.

Como exemplo de autocorrección autoiniciada pode servi-lo exemplo [1] e [2].

De *autocorrección heteroiniciada* pode servírnos o que segue:

[4] (L2 está contándolle cousas a L1 sobre os seus compañeiros)

L2- *haiche un que se chama Güili que tiña que ir en sexto*

L1- *que se chama...?*

L2- *Güili/Güili nó... chámaseche Agustín pero chamámoslle Güili* (II)

L2 corrixe por unha parte *Güili* por *Agustín* e *que se chama* por *chamámoslle*, instigado pola pregunta de L1 *que se chama...?*

Como exemplo de *heterocorrección autoiniciada* pode servírnos este tirado da conversa (I):

- [5] (L2 acaba de preguntarlle a L1 se lles ten que aprender ós seus alumnos a distinción de vocais abertas e pechadas para cando se examinen do exame oral).
 L1- Pero: son galegofalantes... o que pasa é que a: a chavala por exemplo: bue!
 L2- bueno castelanea algo porque a min: o día ese xa me dixo "hasta luego y tal" (I)

L1 afirma que os seus alumnos son galegofalantes ante o cal L2 corríxeo precisando que non é certo (polo menos de todo) o que está a dicir por medio do enunciado corrector *castelanea algo*, para despois introducir unha paráfrase de tipo explicativo: ...*dixo "hasta luego y tal"*.

As *heterocorreccións heteroiniciadas* na conversa son pouco frecuentes e só se dá naqueles casos en que un dos interlocutores posúe unha competencia reducida na lingua de comunicación.

2. Oportunidades de corrección e turnos de palabra.

Nunha secuencia de tres turnos de palabra, danse polo menos catro oportunidades de corrección ou instigación:

(a) No turno 1 dáse a primeira oportunidade de corrección mediante unha autocorrección autoiniciada inmediatamente despois do erro, por exemplo en [1] e [2].

(b) A segunda prodúcese ó final do turno 1, no espazo de transición (o momento que segue potencialmente ó posible punto de terminación dun turno) entre este e o turno 2; tamén para unha autocorrección autoiniciada²:

- [6] (L1 e L2 están falando dos compañeiros do colexio deste último)
 L1- M. de donde é?
 L2- (...), era de:... de R. o de García... o que ten a casa: diante do:... ó lado da:... da: de Don F. (II)

L2 dálle a L1 oportunidade para intervir na conversa polas súas continuas interrupcións. A demora de L1 invita a unha autocorrección de L2 en *diante do: por ó lado da:*.

(c) No turno 2 hai oportunidade tanto para unha corrección iniciada e feita polo interlocutor ([3] [5]), como para unha iniciación polo interlocutor, por medio dun iniciador de corrección, dunha autocorrección no turno seguinte. Como exemplo desta segunda pode servir tamén esta secuencia de (II) en que L2 está contándolle a L1 as películas que viu pola semana:

² Unha análise máis polo miúdo nesta oportunidade podería ser: unha oportunidade ó final do turno e outra trala demora do receptor ó final do turno.

- [7] L2- *asta a película taba mui ben, que era de gasters e asta era nova*
 L1- *de qué, ho?*
 L2- *de gansters*
 L1- *ah! (II)*

L2 autocorrixe a pronuncia de *gasters* para *gansters* no turno 3 ante a instigación de L1 por medio do iniciador de corrección *de qué ho?* no turno 2, pronunciado cunha entoación de repndemento.

(d) No turno 3 hai oportunidade para unha autocorrección instigada polo outro falante no turno anterior. Pode servir de exemplo o [4] e o [7].

Segundo Schegloff, Jefferson e Sacks (1977), neste rango de oportunidades na corrección o locutor establece unha orde de preferencias: *preferencia 1*, para unha autocorrección autoiniciada no mesmo turno; *preferencia 2*, por autocorrección no turno 3 heteroiniciada por medio dun iniciador de corrección no turno 2; e *preferencia 3*, para unha unha heterocorrección autoiniciada.

A pesar do pouco corpus co que traballamos, nos exemplos tratados das nosas conversas tamén observamos unha preferencia polas autocorreccións autoiniciadas (12) seguidas polas autocorreccións heteroiniciadas (2) e heterocorreccións autoiniciadas (2)³. Das dúas últimas a maior ocorrencia dunhas ou outras depende dos diferentes tipos de conversa e situacións.

3. Niveis lingüísticos e corrección.

Os erros que se corrixen poden pertencer a niveis lingüísticos distintos: fonolóxico, morfosintáctico e semántico-pragmático. Moitas veces é difícil distinguir se pertencen a un ou outro nivel lingüístico pois é normal que uns se sobrepoñan sobre os outros.

Os erros que máis frecuentemente se corrixen son do tipo semántico-pragmático, o que é índice de que a función primordial da corrección é a de facilita-la intercomprensión entre os locutores, pois é neste nivel onde os erros poderían prexudicar máis a intercomunicación. Dentro destes, algunhas correccións poden deberse a que o locutor non elixe a unidade léxica correcta, por exemplo en [8]:

- [8] L1- *de Lugo... eu seino por unha rapaza que estudou/que fixo/rematou galego este ano... (I)*

³ Os exemplos de autocorreccións autoiniciadas son [1], [2], [6], [8], [9], [10], [11], [12], [13], [14], [15], [16]; de autocorreccións heteroiniciadas [4], [7]; e de heterocorreccións autoiniciadas [3], [5].

L1 autocorrixe seguidamente *estudou* por *que fixo* e este por *rematou*.

En [9] L2 está falar dun compañeiro e autocorrixe *daz/* por *quinc/* e este por *catorce*. Un pouco despois fai o mesmo cando di de que curso é: *vaiche en quint/*, reiniciando a interrupción cos mesmos elementos pero corrixindo *quint/* por *sexto*.

- [9] L2- (...) *Benjamin dios! mira! éche... te: tenche dz/ quinc/ catorce anos e vaiche en quint e vaiche en sexto... (II)*

En [10] L2 autocorrixe corrixo a *flau* por *os acordes*:

- [10] L2- *non che lles enséña a tocar a flau/ os acordes (II)*

Algunhas correccións están relacionadas co modo en que o locutor reformula a súa proxección no discurso modalizando ou precisando enunciados que poderían parecer fortes. En [11] L2 di *nó*: tallantemente aínda que logo autocorrixe modalizando por medio de *pode que nó*.

- [11] L2- *nó... pode que nó: porque: (I)*

En [12] L1 corrixo e precisa no turno 3 o enunciado do turno 1, *púxenlle* por *mandáronme que lle puxera*, despois do asentimento tallante de L1 con *fas ben!*

- [12] L1- (...) *e: e púxenlle deberes o outro día*
L2- *fas ben!*
L1- *mandáronme que lle puxera deberes (I)*

Outras veces a corrección prodúcese para salienta-la presenza do suxeito:

- [13] L2- *ademais o outro está sinalado, temos sinalado se é Coruña ou Lugo: (I)*

As correccións de tipo fonético-fonolóxico refírense a cuestións de pronuncia ([7]), e os morfolóxicos a cuestións de concordancia maioritariamente. Por exemplo en [1] a autocorrección de *teñen* por *ten* ó se dar conta que o suxeito era só un individuo, ou en [14] en que se corrixo *un...* por *unha fotocopia*, ou en [15] *cun...* por *cunha flauta*.

- [14] L1- (...) *ti acordaste que miramos un día un... (...) unha fotocopia que dixeches (I)*

- [15] L2- *e senón se fas algún ruído cun... cunha flauta (II)*

No caso da conversa (II) prodúcense algunhas autocorreccións de L2 cando intenta reproducir palabras textuais dalgún mestre en castelán, pasa ó galego e inmediatamente autocorrixe.

- [16] L2- *se lle dices "que dijo?"... "pero niño no ves que va: que vamos a paso a paso de: de: neno de párvulos, de: de niño de párvulos". (II)*

4. Unidades lingüísticas e cantidade semántica corrixidas.

A actividade da corrección non está ligada a ningunha unidade verbal determinada, tanto unidades simples coma unidades de complexidade diferente poden ser corrixidas e corrixiren elas mesmas. A unidade corrixida pode estar a penas esbozada dos labios do falante (en [9] *daz* e *quinc*) ou estalo completamente (en [1] *teñen* ou [2] *na casa*).

Na corrección o grao de relación semántica de contraste entre o enunciado fonte e o reformulador pode variar duns exemplos a outros. En relación con isto distinguíamos antes dous procedementos dentro da corrección: a *invalidación* ou *corrección total*, cando o enunciado corrector nega o enunciado fonte, e a *rectificación* ou *corrección parcial*, se o enunciado corrector non anula o enunciado fonte senón que o restrinxe, amplía ou precisa, e estaría por tanto moi próxima a outras formas de reformulación, sobre todo da paráfrase.

Por exemplo unha corrección de tipo invalidación témola en [3], o enunciado fonte queda totalmente anulado polo enunciado corrector de L1 marcado pola negación *nó*:

- [3] L1- *Ai é verdá que aora solo hai aquel campo*
L2- *nó... hai tres* (II)

Fronte a [3], temos o exemplo [5] en que o enunciado corrector de L2 *castelanea algo* non anula o enunciado fonte de L1 de *son galegofalantes*, senón que simplemente o matiza:

- [5] L1- *Pero: son galegofalantes... o que pasa é que a: a chavala por exemplo: bue!*
L2- *bueno castelanea algo porque a min: o día ese xa me dixo "hasta luego y tal"* (I)

O mesmo pasa en [16], en que L2 precisa ironizando co enunciado corrector *auga con sopa*, o enunciado fonte *sopa*.

- [16] (L1 acaba de preguntarlle que tal lles dan de comer no comedor escolar)
L2- *mui ben, mui ben... de primeiro plato sopa... auga con sopa* (II)

Nos treitos das nosas conversas predomina en (I) a corrección parcial ([5], [8], [11], [12], [3]) sobre a total ([1], [14]); ó contrario en (II) predomina a total, a maioría autocorreccións ([2], [3], [6], [7], [9], [10], [15]), sobre a parcial ([4], [16]). O feito de predominar unha ou outra ten que ver co carácter polémico da conversa.

5. Marcador da corrección.

Unha relación semántica de contraste non nos vén dada só pola estrutura do enunciado fonte e do enunciado reformulador, senón que esta relación establécese o locutor por medio dun marcador ou iniciador de corrección. Esta función demarcativa pode estar asumida por elementos prosódicos ou por expresións verbais. Nunha conversa son máis numerosos os prosódicos mentres que os verbais sono na escrita, sobre todo polas diferentes características de comunicación dunha e outra.

Os marcadores prosódicos refírense a pausas, interrupcións, prolongamentos de vocais, entoación, acentuación, velocidade de elocución, vacilacións, titubeos, intensidade da voz, etc. Normalmente estes non aparecen cada un por separado senón que se combinan uns con outros (tamén cos verbais), como por exemplo en [17]:

- [17] (L1 recórdalle a L2 unha fotocopia dun mapa que este lle prestara e que non lle serviu para o que L1 quería)
L1- unha fotocopia que dixeches:... "este é o do atlas... *está moi ben e non sei que que ten os concellos todos*" ...
L2- *traí os luGAres* (II)

O enunciado corrector *traí os luGAres* que corrixe a *que ten os concellos* non leva ningún marcador verbal que nos indique que se trata dunha corrección. Esta vén dada por unha entoación especial do enunciado que lle imprime L2, unha velocidade de execución moi lenta e pola carga acentual de maior intensidade da normal sobre a sílaba *GA*.

De igual modo no exemplo [7] L2 entende que ten que corrixir o seu enunciado pola entoación de repndemento con que o instiga L1, axuda ademais a carga acentual sobre o *que*.

- [7] L2- *hasta a película taba mui ben que era de gasters e hasta era nova*
L1- *de qué ho?*
L2- *de gansters*
L1- *ah!*

Outras veces é unha pausa a que serve de marcador da corrección, en [15], ou unha interrupción lexical, en [10], ou un prolongamento de vocal seguida dunha pausa, en [6].

Os marcadores verbais, moito menos numerosos nas nosas conversas, forman tamén unha clase bastante heteroxénea. Podemos distinguir dous grupos:

(a) Expresións verbais estereotipadas, que son máis propias doutras formas de reformulación ca da corrección (*é dicir, isto é, por exemplo*).

(b) Adverbios, conxuncións, interxeccións, como por exemplo *nó*: ([3]) marcador por excelencia da corrección total, *bueno* ([5]) *que ho?*, ([7]), *ou*: ([2]).

Os marcadores sinalan as dúbidas ou dificultades do falante para proseguir no discurso e permítenlle, por outra parte, asegurarse certo tempo para a reelaboración do seu discurso.

Tentamos dar aquí unha descrición moi xeral dalgúns aspectos do funcionamento dun acto complexo como é a corrección na conversa, partindo de que se trataba dun procedemento que lle permitía ó locutor reformular enunciados para facilitala súa comprensión. Cabe-ría preguntarse se isto é certo de todo pois hai correccións que non fan progresa-la intercomprensión senón unicamente o discurso dun dos locutores. Coma en toda xeneralización, moitas cuestións só quedan esbozadas (por exemplo os marcadores, a rectificación), e outros nin sequera mencionadas (por exemplo o papel da ratificación no proceso da corrección). Contamos con corrixir, e se é o caso autocorrixir, estas fallas en próximas contribucións.

BIBLIOGRAFÍA

- Coulthard, M., Brazil, D. (1979): *Exchange Structure*. Discourse Analysis Monographs, 5. Birmingham: Birmingham University.
- Charolles, M. (1987): "Spécialisation des marqueurs et spécificité des opérations de reformulation, de dénomination et de rectification", en *L'analyse des interactions verbales. La dame de Caluire: une consultation. Actes du colloque tenue à l'Université de Lyon 2 du 13 au 15 décembre 1985*, Pierre Bange, éd., Berne, Francfort-s. Main, New York: Peter Lang, 99-112.
- Barros, D.L.P. de, (1992): "Mecanismos de correção da fala", en *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas, Universidade de Santiago de Compostela, 1989*, v. III, Ramón Lorenzo ed. A Coruña: Fundación "Pedro Barrié de La Maza", 355-369.
- Gaulmyn, M. M. de (1987): "Actes de reformulation et processus de reformulation", en *L'analyse des interactions verbales. La dame de Caluire: une consultation. Actes du colloque tenue à l'Université de Lyon 2 du 13 au 15 décembre 1985*, Pierre Bange, éd., Berne, Francfort-s. Main, New York: Peter Lang, 83-98.

- Gülich, E., Kotschi, T. (1987): "Les actes de reformulation das la consultation: LA DAME DE CALUIRE", en *L'analyse des interactions verbales. La dame de Caluire: une consultation. Actes du colloque tenue à l'Université de Lyon 2 du 13 au 15 décembre 1985*, Pierre Bange, éd., Berne, Francfort-s. Main, New York: Peter Lang, 15-81.
- Labov, W., Fanshel, D. (1977): *Therapeutic Discourse: Psychotherapy as Conversation*. New York: Academic Press.
- Levinson, S. C., (1989). *Pragmática*, Barcelona: Teide.
- Schegloff, E.A., Jefferson, G., Sacks, H., (1977): "The preference for self-correction in the organization of repair in conversation", *Language* 53, 361-382.
- Sihvonen-Hautecoeur, P. (1992): "Particules discursives et auto-reprise", en *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas, Universidade de Santiago de Compostela, 1989*, v. III, Ramón Lorenzo ed. A Coruña: Fundación "Pedro Barrié de La Maza", 435-448.
- Sinclair, J.M., Coulthard, R.M. (1975): *Towards an Analysis of Discourse: the English Used by Teachers and Pupils*. London: Oxford University Press.

ESPINELA E XERIGONZA: PEDRAS DE PRECIO NO TEATRO DE CUNQUEIRO

A. PALACIO

Nunha das súas charlas radiofónicas, emitida o 27 de xuño de 1956, confesaba Cunqueiro que andaba por aqueles días lendo un libro, que calificaba de *delicioso*, de Eduardo Gubelin sobre as pedras preciosas¹. E contaba como foron os sorprendentes descubrimentos dos primeiros diamantes, as primeiras esmeraldas e os primeiros zafiros. Despois instrúa ós oíntes sobre os poderes que se atribúen ás diferentes pedras: o *corindón*, o *granate*, a *espinela*, a *ágata*, o *heliotropo*, o *diamante*, o *zircón*. E, atento á etimoloxía, explicaba o significado dalgúns nomes ou as fermosas metáforas que orixinaron en poetas doutras épocas e outras latitudes.

O interese de Cunqueiro polas propiedades das pedras (non só das preciosas) manifestábase xa no seu libro *Merlín e familia*, onde no capítulo "O viaxe a Pacios" vemos que o mago cura ó "mosiu Simplon", o suízo vendedor das bólas de neve, coas menciñas que el mesmo prepara e coas que encarga á botica de Meira, despois de apalpalo, de facerlle bota-la lingua, de seguirlle os pulsos e de tomarlle "a febre coa *pedra serpentina*". A serpentina, que abunda en Galicia, é unha pedra verdosa que se se quenta no matraz desprende auga e cambia de color, escurecéndose ata volverse negra. Hai outros textos de Cunqueiro que se refiren ás propiedades térmicas desta pedra, tamén chamada *ofita*.

E tamén significativo que na versión castelá deste libro, e no capítulo titulado "La escuela de Longwood", vexamos que Merlín aproveitaba a súa estancia en Persse Castle, onde construía da súa man o foso defensivo, para subir ó castelo tódolos xoves e lles ensinar ás infantas bretonas que alí facían compañía á condesa vella

¹ Vid. Cunqueiro en la radio. "Cada día tiene su historia y otras series", A Coruña, Fundación "Barrié de la Maza, Conde de Fenosa", 1991, 83.

"las genealogías irlandesas y la heráldica carolina, y también arte de altanería, pedras preciosas y hierbas medicinales"².

É seguro que o propio Cunqueiro había ser alumno interesado naquela cámara de estudos, inclinado como era, con afección literaria, á caza de cetrería e ó estudio das herbas medicinais e das pedras preciosas, afeccións todas elas que aparecen continuamente nas súas obras.

Para se referir a elas, Cunqueiro utiliza frecuentemente o sintagma *pedra(s) preciosa(s)*. Por citar só exemplos da súa peza teatral *O incerto señor don Hamlet...*; atopamos este sintagma cando Laertes lle di ó príncipe:

"Fuche, dígocho eu, cuidado coma un puñal con man de ouro e pedras preciosas, que viñera das forxas de Londres..."³

Máis adiante, Gerda dille a Poloño que o sangue dos Hardrada:

"É raro coma unha *pedra preciosa*"⁴.

E volve aparecer cando Escaramuza lle ofrece un agasallo a Colombina:

"Traígoche unha *pedra preciosa*. E un anelo de París"⁵.

Pero, nun trazo moi característico do seu estilo, Cunqueiro utiliza un sintagma preposicional co que habilita para a función adxectiva unha categoría non habitual nela. E, seguindo dentro do *Hamlet*, así como atopamos un "vaso de licor *de precio*", unha "espada *de precio*" e un "puñal *de precio*"⁶ tamén nos di que

"...estas xentes Hardrada eran avaras, apetadoras de ouro e *pedras de precio*, e porque non saísen os tesouros das arcas, comezaron a casar entre eles..."⁷.

Un terceiro adxectivo usa Cunqueiro no seu discurso de ingreso na Real Academia Galega, no que, ademais do sintagma *pedras preciosas* (3 veces), figura a denominación de *pedras ricas*⁸.

Xa o profesor Tarrío puxo de relevo a importancia que na obra cunqueiriana ten "o deseño do roupeiro", a mitificación da prenda para, por medio dela, mitifica-lo personaxe e ó espacio onde se ubique

² Cunqueiro, A., *Merlín y familia*, Barcelona, Destino, 1990, 180.

³ Cunqueiro, A., *Don Hamlet e tres pezas mais*, Vigo, Galaxia, 1974, 30.

⁴ Cunqueiro, A., *Ibidem*, 43.

⁵ Cunqueiro, A., *Ibidem*, 65.

⁶ Cunqueiro, A., *Ibidem*, pp. 21, 28 e 31, respectivamente.

⁷ Cunqueiro, A., *Ibidem*, 15.

⁸ Cunqueiro, A., *Tesouros novos e vellos*, Vigo, Galaxia, 1980, 2ª ed., 38.

o obxecto en cuestión. Os personaxes que levan roupas de ricos tecidos ou que portan obxectos de prata ou doutros metais (e pedras) preciosos abundan na obra de Cunqueiro, pero quizais sexa no seu teatro onde se vexa esto con máis claridade.

Así, no *Hamlet*, ademais dos exemplos citados máis arriba, vemos que o rei morre despois de beber un veneno que lle deron "en copa de prata". Así mesmo, Hamlet imaxina a man do seu pai coma

"Unha man inqueda, unha verba de cinco sílabas acordadas, seductora, un país de *anelos relucintes* (...)" e "como unha moxena xa está a man na *cadea de ouro* que leva ao coño, e aseguído no empuño da espada...", espada que colgaba "dun rico cinturón"¹⁰.

Un momento antes, o coro aconsella a Hamlet que lle diga a Halmar que trate ben á súa nai e lle traia "*lucidos anelos* de París"¹¹, o que Halmar cumpre, pois morre, atravesado pola espada que Hamlet tira do cinto de Escaramuza, xusto no momento en que Gerda lle está dicindo:

"Puxécheme moitos *anejos* nos dedos. ¿Non ves como esta *pérola* está un algo doente e perde brillo?"¹²

Tamén hai aneis en *Palabras de víspera*; a infanta Urraca quere dar como galano a súa cidade de Zamora ó seu irmán Afonso, e di:

"Quero poñerlla por *anelo de ouro* a ún. A un que amase, a un que amo"¹³.

E cando a doncela Belvís describe ó Encuberto, di que vén:

"Con moura caperuza, pero vénselle brillar os ollos. E ven perfumado. Cheira a clavo. ¡Un perfume mui quente! E trae un guante tirado, pra que se lle vexan na man dereita os *anelos de ouro*, e nun *anelo* trae unha *pedra verde*"¹⁴.

E aquí aparece de novo o interese cunqueiriano pola simboloxía das xemas, xa que, para dona Urraca, a color da pedra:

"Quererá decir esperanza".

⁹ Cunqueiro, A., *Don Hamlet e tres pezas mais*, Vigo, Galaxia, 1974, 29.

¹⁰ Cunqueiro, A., *Ibidem*, 30.

¹¹ Cunqueiro, A., *Ibidem*, 26.

¹² Cunqueiro, A., *Ibidem*, 74.

¹³ Cunqueiro, A., *Ibidem*, 174.

¹⁴ Cunqueiro, A., *Ibidem*, 177.

"A *espinela* que me recollía un rulo na fronte"

Cunqueiro utiliza en galego a forma *espinela*, idéntica á forma castelá, se ben nesta lingua tamén usa a variante *espinella*, forma que haberá que interpretar como un máis dos italianismos ós que era tan afeccionado. A palabra procede, segundo Corominas, do italiano antigo *spinella*, co mesmo significado. A forma correcta en galego debe ser *espinela*.

O *Diccionario Xerais da Lingua* recolle a voz *espiñela* na familia de *espiña*, pero non dá o seu significado. O *Diccionario Normativo Galego Castelán* de Galaxia rexistra *espiñela* co significado de '*Paletilla, ternilla en que termina el estemón*', definición copiada de don Eladio Rodríguez. O *Diccionario Galego-Castelán* de Xerais rexistra *espiñela 1* e *espiñela 2* cos significados de '*pedra*' e de '*paletilla*', respectivamente, polo que, de acordo coa súa orixe italiana, debería cambiarse o *espiñela 1* por *espinela*, que é a forma rexistrada en Cunqueiro.

O *Diccionario da Lingua Galega* da R.A.G. / I.L.G. non rexistra esta voz. A versión provisional do VOLG rexistra *espiñela*, que debe referirse á '*paletilla*'.

A *Contribución ó léxico de Álvaro Cunqueiro*, publicada pola Real Academia Galega en 1991, define a voz *espinela* como '*Rubí vermello*' e aduce como exemplo un fragmento do monólogo de dona Urraca, na escena I da obra *Palabras de víspera*, no que a infanta describe o seu encontro co seu irmán Afonso, de quen está namorada:

"Quedóuse gardando pra min, dende a porta, miráume a dispacio dende a *espinela* que me recollía un rulo na fronte ata os pés"¹⁵.

A definición que dá a *Contribución...* paréceme tautolóxica, pois non hai *rubís* que non sexan *vermellos*; pero tamén é impropia, xa que a *espinela* é unha '*pedra fina, parecida pola súa cor vermella ó rubí, que se usa en xoiería*' (definición que traduzo, abreviándoa, do *Diccionario da Real Academia Española*). Que sexa *parecida* non permite identifi-

¹⁵ García, C., *Contribución ó léxico de Álvaro Cunqueiro*, Real Academia Galega, Seminario de Lexicografía, A Coruña, 1991.

Repárese en que no fragmento aducido figura o verbo *gardar* co significado de '*mirar*', italianismo ou galicismo frecuente en Cunqueiro e que, estrañamente, a *Contribución...* non rexistra.

Tamén figura no exemplo o substantivo *rulo*, que si rexistra a *Contribución...* aducindo exactamente este mesmo fragmento e supoñéndolle o significado de '*Pequeno cilindro oco para riza-lo pelo*'. Non pode ser; o ambiente dramático da obra e o lírico da escena impídenos que poidamos imaxinar á infanta con '*pequenos cilindros...*' na cabeza, coma se fose unha protagonista de comedia. O significado que aquí ten *rulo* é o de '*rizo*'.

cala co *rubí*, pois que se trata dunha pedra moito menos valiosa ca aquel.

Xa que logo, é igualmente mellorable a traducción do profesor Basilio Losada, que tamén identifica ámbalas pedras:

"Se me quedó mirando, desde la puerta, me miró despacio, desde el *rubí* que me recogía un rulo en la frente hasta los pies"¹⁶.

Cunqueiro sabía ben que eran pedras diferentes:

"Siempre me ha sorprendido esa brevedad de piedra preciosa -*espinela* o zafiro, *rubí* o esmeralda- de los poemas chinos y japoneses..."

escribe no seu artigo "Versos como lámparas", da serie *El envés*¹⁷.

No guión radiofónico que cite ó comezo explica Cunqueiro que

"La *espinela* pone al abrigo de la cólera y del odio"

Volve citar esta pedra, cunha variante formal no seu nome, noutro guión emitido ós poucos días da visita a España do xa do Irán, no que fala do trono chamado "do Pavo Real" describíndoo con estas palabras:

"Es de oro al exterior y de plata maciza al interior. Su respaldo tiene la forma de la cola del pavo real, y de ahí su nombre. Y está hermo-seado con varias docenas de miles de piedras preciosas: *rubíes*, esmeraldas, topacios, *espinellas*, puros diamantes, ópalos..."¹⁸.

Cunqueiro sabía que a *espinela* non só é unha pedra diferente ó *rubí*, senón que tamén é moito menos valiosa ca este. Hai outro guión radiofónico no que fala dun aderezo de *rubí*s pertencente ó escocés duque de Argyll, *rubí*s chamados "do Galeón" por procederen, segundo a lenda, dun dos barcos da Armada Invencible afundidos fronte as costas de Escocia, algúns dos cales ían cargados de ouro para pagar ós británicos que se sublevasen contra a raíña protestante:

"...Los *rubíes* del Galeón son una de las más bellas joyas del mundo, y *rubíes* verdaderos, no *espinelas*, como los de la corona del príncipe de Gales..."¹⁹.

Refírese, con outros, ó famoso "*rubí* do Príncipe Negro", que Pedro I O Cruel, de Castela, entregou como pago a ese príncipe, que o axudara na súa loita contra Henrique de Trastámara, o das Mercedes. Esta pedra adorna agora a xoia mencionada por Cunqueiro e pode verse na Torre de Londres.

¹⁶ *El incierto señor Don Hamlet y otras piezas dramáticas (Teatro completo)*, Barcelona, Ediciones Destino, 1192, 176.

¹⁷ Cunqueiro, A., *El envés*, Barcelona, Ed. Táber, 1969, 338.

¹⁸ Vid. Cunqueiro en la radio, *Op. cit.*, 182. Guión emitido o 29-5-1957.

¹⁹ *Ibidem*, 520. Guión emitido o 13-5-1963.

A cor vermella dalgúns viños galegos lémbrale a Cunqueiro esta pedra preciosa:

"Hai que... rubir ate Betanzos, a refrescar co agudelo de acolá, fillo das cepas máis septentrionáis de Galicia... Ten ese roxo color lúcido da *espinela*. Viño escasamente graduado e betanceiro, nos bons anos ten unha gracia inesquencibre"²⁰.

As "briladoras xerigonzas"

A *Contribución...* define a voz *xerigonza* como 'Acción mal feita ou ridícula' e aduce como exemplo este fragmento do *Hamlet*:

"decorados de finas esmeraldas e briladoras *xerigonzas*".

A definición está tomada do *Diccionario* da Real Academia Española, que no lema *jerigonza*, 3ª acepción, trae: "fig. y fam. Acción extraña y ridícula".

O fragmento aducido como exemplo pertence ó diálogo entre Laertes e Hamlet en que este lle manifesta as súas sospeitas sobre o envelenamento do pai:

"Debeu de erguer a copa sin hesitar, sin un tremor, tres dedos na cogula, *decorados de finas esmeraldas e briladoras xerigonzas*, e dous dobrados no pé. E ben seguro que dixo a man máis que a boca: ¡Bon proveito!"²¹.

Esta ampliación do fragmento aducido como exemplo pola *Contribución...* permítenos demostrar que a definición nela ofrecida non encaixa. Repárese en que Hamlet fala de tres *dedos... decorados de... briladoras xerigonzas*. Non poden ser, pois, tres "*dedos... decorados... de briladoras accións mal feitas ou ridículas*". Por outra banda, o *Diccionario* da Real Academia Española advirte que este significado teno "figurada y familiarmente", rexistro este que non acae no ambiente trágico dunha obra como Hamlet.

²⁰ Cunqueiro, A., *A cociña galega*, Vigo, Galaxia, 1973, 160.

²¹ Cunqueiro, A., *Don Hamlet e tres pezas máis*, Vigo, Galaxia, 1974, 29.

Este mesmo fragmento adúceo a *Contribución...* como exemplo para o lema *cogula*; parece claro que aquí *cogula* significa 'parte da copa para conte-lo líquido' e non 'Cúgula, hábito das ordes relixosas', como di a *Contribución...*, que non se explicaría nese contexto. Así o viron os dous tradutores ó castelán desta obra de Cunqueiro, que traducen por *parte superior* (X. Cermeño) e *cuenco* (B. Losada).

Advertimos que, neste fragmento, ambos tradutores fan desaparecer-lo galicismo presente en "sin *hesitar*" traducíndoo por "sin *dudar*" (Cermeño e por "sin *vacilar*" (Losada); os galicismos, coma os italianismos -ou, na obra castelá, os galeguismos- son un trazo cunqueiriano característico que non se debería perder na tradución.

Ben o viu Xosé Cermeño, que na súa traducción do Hamlet evita a explicación ofrecida pola *Contribución...*, aínda que tamén erra ó falar duns

"dedos... decorados de finas esmeraldas y brillantes filigranas"²².

Achégase máis ó branco o profesor B. Losada, quen, aplicando os adxectivos á *cogula* e non ós dedos, traduce:

"...tres dedos en el cuenco, decorado con finas esmeraldas e *piedras* brillantes"²³.

Certo; unha *xerigonza* é unha '*pedra fina*' á que se atribuíu certa virtude en contra do veneno e que hoxe coñecemos máis co nome de *xacinto*. Con distintas variantes aparece en distintas obras medievais. No *Libro de Buen Amor*, atopámola cando se nos fala "De las propiedades que las dueñas chicas han":

"En pequena *gironça* yase grand rresplandor,
En açúcar muy poco yase mucho dulçor:
En la dueña pequena yase muy grand amor,²⁴
Pocas palabras cunple al buen entendedor"²⁴.

Coa forma *jargonça* está desde 1250 no *Lapidario* de Afonso X O Sabio, *gironça* en *Calila*, *gironza* en don Juan Manuel, *gironça* no *Arte de Trovar* de E. de Villena. Segundo Corominas é un vocábulo de importación galorrománica.

Co mesmo significado úsaa Cunqueiro en castelán, nun guión radiofónico no que reproduce as palabras de frei Diego de Estella:

"¿Echareis de menos en los cielos las piedras preciosas, viendo más brillar que el diamante, el *rubí*, la *jerigonza* y la esmeralda a los ángeles del Señor que van y vienen? ¿Acaso hay perla más hermosa que un aleluya en la boca de un ángel niño?..."²⁵.

O VOLG non rexistra a voz *xerigonza* / *xirgonza*. Tampouco está no *Diccionario Normativo* de Galaxia nin no *Diccionario da Lingua Galega* da R.A.G./I.L.G. O *Diccionario Xerais de Lingua Galega* trae *xerigonza* cos significados de, (1) 'Cousa mal feita ou escangallada' e (2) 'Lingua mal falada e inintelixible; chapurrada, xiria', pero non co significado autorizado por Cunqueiro.

²² El incierto señor don Hamlet, traducción de Xosé Cermeño, *Primer acto*, n1 241, V/1192, 73.

²³ El incierto señor don Hamlet y otras piezas dramáticas (*Teatro completo*), Barcelona, Ediciones Destino, 1992, 56.

²⁴ Arcipreste de Hita, *Libro de Buen Amor*, Ed. de J. Cejador Madrid, Clásicos Castellanos, 1970, 10ª ed., t. II, copla 1610, 253.

²⁵ Vid. Cunqueiro en la radio, *Op. cit.*, 38; guión emitido o 18-1-1956.

O *Diccionario* da Real Academia Española trae *jargonza*, e remite para *circón*.

Haberá, pois, que incluir esta voz co significado de '*pedra fina*' no futuro *Diccionario de Autoridades*.

BREVE CARACTERIZACIÓN DAS FALAS (FUNDAMENTALMENTE GALEGAS) DO VAL DO RÍO DAS ELLAS

XOSÉ HENRIQUE COSTAS GONZÁLEZ

Universidade de Vigo

Nun artigo que publicamos no último número de *A Trabe de Ouro*¹ describiamos, moi resumidamente, a situación sociolingüística actual das falas de Valverde do Fresno (valverdeiro), As Ellas (lagarteiro) e San Martín de Trevello (mañego), no extremo noroccidental de Cáceres e raiano con Portugal polo leste e Salamanca polo norte, e indicabamos tamén as hipóteses que explican a presenza, neste val tan afastado de Galicia, dun enclave de cinco mil falantes dunha variedade lingüística derivada do primitivo galego medieval.

Esta variedade procede da lingua levada polos colonos galegos que foron implantados polo rei Alfonso IX de León e Galicia nunha ampla zona do que hoxe é o oeste e sur de Salamanca, norte de Cáceres e franxa leste da Beira lusitana (Sabugal e Ribacoa), como é doadamente demostrable pola documentación conservada e pola microtoponimia das áreas devanditas. A fala foi varrida polo empuxe hexemónico das tradicionais linguas oficiais dos estados portugués e español (neste caso portugués beirao e castelán aleonesado), e só se mantivo neste enclave do val do río Ellas por razóns de illamento e abandono seculares.

Despois de setecentos anos de separación da matriz, de imposición cultural e lingüística castelá e de interrelacións e interferencias con outros núcleos repoboadores de ascendencia astur-leonesa, esta fala presenta, á par de moitas semellanzas, bastantes diferencias coa maior parte das falas galegas actuais (e máis diverxencias aínda coas falas portuguesas veciñas), de maneira que, sendo evidente e innegable a orixe galega, é tamén constatable o afastamento nalgúns aspectos

¹ Costas, X.H. (1992): "Notas sociolingüísticas sobre os falares "galegos" da Ribeira Trevellana (Cáceres)", *A Trabe de Ouro*, 11.

lingüísticos, ben sexa por evolución propia debido ó illamento, ben tamén por contacto con falas veciñas de orixe leonesa e/ou imposición do castelán.

Diciamos que estas falas supoñen -na nosa opinión- unha maqueta de moitos fenómenos fonéticos, morfolóxicos e léxicos que se dan a maior ou menor escala por todo o noso territorio lingüístico, e, máis concretamente, as semellanzas e paralelismos son ben evidentes coas falas galegas bercianas, zamoranas e do leste de Ourense, como se poderá comprobar nas páxinas que veñen a seguir.

Hai fenómenos ou trazos lingüísticos que imos simplemente enumerar, sen nos deter en explicacións redundantes; noutros, pola contra, deberemos reparar sequera algúns parágrafos porque merecen comentario. Non pretendemos en momento ningún ser exhaustivos, senón simplemente descritivos e amosa-las principais peculiaridades dunha fala nosa coa que perdémo-lo contacto hai centos de anos. Velaquí algunhas delas:

1. Non ditongación de $\acute{E}$, $\acute{O}$

Este primeiro fenómeno introduce estas falas na familia do galego e do portugués e afástaas dos dominios lingüísticos castelán e leonés.

E: *sempres, quero, dentes, pé, ten, herba, xenro, inverno, aberto, egua, ben, morcela, tempo, castelo...*

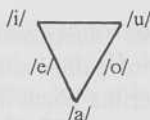
O: *fogo, forte, morto, roa (roda), xoves, corpo, ovo, bo, corpo, sogro, ponte, logo, xogo, volta, ollo, home...*

2. Inexistencia de oposición ϵ/e , $\mathfrak{o}/o$

Agora ben, debemos ter en conta unha gran diferenza con respecto ás falas da nosa familia, e é que nestas non existen os fonemas $/\epsilon/$, $/\mathfrak{o}/$, por moito que poidamos rexistrar realizacións abertas moi esporadicamente:

$[\text{osu}] \sim [\text{ʔsu}]$ (óso), $[\text{roa}] \sim [\text{rʔa}]$, $[\text{kes}] \sim [\text{kʔs}]$ (queres)

Xa que logo, o sistema vocálico tónico presenta nestas falas o seguinte triángulo:

podendo aparecer de maneira irregular e escasa os alófonos [ɛ] e [ɔ].

Temos anotado un único caso de metafonía: [ʔ^uyu], alternando mesmo coa realización [ʔ^oyu]; é un caso illado, xa que en posición tónica é norma a conservación dos ó, é, inalterados.

Se en posición tónica non hai practicamente realizacións abertas, en posición átona, e con vocalismo aínda máis inestable se cabe có do galego, é materialmente imposible que teñan lugar. Outramente en posición átona final só existen tres fonemas /i/, /a/, /u/; mentres que en posición átona medial existen o fonema /a/ xunto cos arquifonemas velar <u/o> e palatal <i/e>. É dicir, en posición átona existe unha tendencia clara á pronuncia do e e do o como [i] e [u], tendencia que é sistemática en posición átona final:

[u'Belu], [kus'tela], [kunu'θeran], [ʔomi], [ʔoku ɔc 'lumi] (vagalume).

Ten moita utilidade a harmonización da vocal pretónica coa tónica, cando esta é i:

[fur'mi^aja], [ku'θina ~ kuθ^aina], [pi'reira], [θir'ðeja] [bi'θinu ~ bi'dinu]

Prodúcese, en xeral, unha vacilación de vocalismo átono: [ʃa'ringa], bi'ðeru], [bi't^oornu].

3. Inexistencia de fonemas vocálicos nasais

Contrariamente ó escrito por Leite², moitos outros autores (Onis, Viudas Camarasa, Azevedo Maia, etc.³) negaron a existencia de vocais e ditongos nasais nestas falas. Nós non achamos nasalidade por

² Leite de Vasconcelos, J. (1927): "Linguagem de San Martín de Trevejo (Cáceres-Espanha)", en *Revista Lusitana*, XXVI, 249. Idem, (1933): "Português dialectal na Regiao de Xalma (Espanha)", en *Revista Lusitana*, XXXI, pp. 168, 169, 176, 177, 183, 184 e 188.

³ Onis, F. de (1930): "Notas sobre el dialecto de S. Martín de Trevejo", en *Todd Memorial Volumes. Philological Studies II*, New York, 1930, pp. 67-70.

Viudas Camarasa, A. (1987): "Un habla de transición: El dialecto de San Martín de Trevejo", en *Lletres Asturianas*, 4, Uvieu, p. 56.

Maia, C. de Azevedo (1977): *Os falares fronteiriços do concelho de Sabugal e da vizinha regiao de Xalma e Alamedilla*. Suplemento IV da *Revista de Filologia Portuguesa*, Coimbra, p. 549) ("...contrariamente ao que afirmava Leite de Vasconcelos (...) nao há, em Xalma, vogais nasais puras como em português...").

ningures, agás nas realizacións foneticamente condicionadas igual ca no galego e noutras linguas (entre dúas nasais, ante nasal velar, etc.).

Así, o que Leite transcribía como *ũa, nõ, chegã*, non é nin máis nin menos que a nosa nasal velar de [ʔũṇã], [nõṇ], [ʔtʃeṽã].

4. Os ditongos EI, OI

Coincidindo cos resultados do galego, do portugués e de parte do bable, esta fala tamén se caracteriza pola presenza nela de abundantes ditongos decrecentes, pero, só en poucos casos imos topa-la semivocal velar *w* como elemento do ditongo, xa que nestas falas

EU > EI (~ E)
OU > OI (~ O)

Este proceso é semellante ó ocorrido no sur do bable central e no centro-sur portugués, posto que este fenómeno OU > OI ocorre sempre en zonas raianas coa monotongación.

"La evolución OU > OI no es más que el medio de que se vale el hablante para, diferenciando del modo más neto los puntos de articulación de los dos elementos del diptongo OU, impedir o, al menos, dilatar en el tiempo la asimilación OU > O, que privaría al sistema lingüístico de un elemento fonético útil".⁴

Existe entre *o* e *u* unha máis pequena diferenza de abertura ca entre *e* e *i*, aínda que o ángulo maxilar sexa o mesmo nos dous casos; é dicir, o paso de OU a OI prodúcese preventivamente para evitar, no posible, a monotongación, ó varia-la semivocal do ditongo de velar a palatal. Pero ¿como explica-la evolución EU > EI? ¿Por analogía co proceso anterior? ¿Porque quedarían moi poucos casos de ditongo EU (*eu, meu, teu, seu*, SNP da P3 dos IP das C-II en *-eu*) no sistema?

O certo é que á par de palabras como *cerdeira, coeiro* (coador), *peito, xaneiro, regueira*,... temos *ei, mei, tei, sei*, el *coñecei*, el *comei*, el *meteí*,... etc., evolución insólita e propia destas tres falas. Así mesmo, temos exemplos de monotongación na P1 do indicativo de haber: *ei he*, e, consecuentemente, nas P1 de tódolos futuros: *ei subiré, ei cairé, ei chegaré*...; temos tamén rexistrada monotongación en formas como *piririña, figuriña* (pereiriña, figueiriña).

Co ditongo OI acharemos formas que nos recordan moito ó portugués: *loiza, toiro, roipa, coisa, roibar, azoitar, toiciño, choirizo, oitro, soito, foice, dois, oivir*... e outras que para nada se dan no país irmán, por exemplo *poico* que é sempre *pouco* en todo Portugal. Este

⁴ Granda, G. de (1960): "Los diptongos decrecientes en el dominio románico leonés", *Trabajos sobre el dominio románico leonés*, II, Gredos, Madrid, p. 123.

ditongo monotongou nuns casos moi especiais: nas P3 dos IP da CI: *chegó, cantó, levó, estoxó, axuó...*; nas P1 dos presentes: *ei dó, ei estó, ei só*; nalgúns radicais irregulares: *trux-* e *hub-*; e na conxunción disxuntiva *o* (galego e portugués *ou*).

No dominio galego témo-la alternancia OU-OI en falas zamoranas (*dois-dous, depois-despous, noite-noute*, etc.), e algún caso illado no Barbanza (*oitro*) e Val Miñor (*dois*), segundo os datos de F. Fernández Rei⁵. Por outra banda, no suroeste galego, nuns casos moi especiais, vai aparece-lo ditongo OU onde o esperado sería OI (*couro, ancaradouro, delourar, vasoura...*), coincidindo neste punto con falas miñotas portuguesas.

Non imos ver aquí tódalas orixes destes ditongos, simplemente imos referirnos a aquelas que non ofrezan dubida en canto á adscripción destas falas á familia románica galega.

4.1. Evolución dos grupos latinos -KT-: *feito, leite, leituga, dereito, teito, peito...*; **-LT-:** *soito...*; **-LK-:** *foice, coice...* Evolución coincidente co galego, agás na xa comentada do ditongo OU > OI.

4.2. Evolución dos grupos latinos -ULT-: *muto, escutar, cutelo...*; **-UCT-:** *truta, luta...*; **-OCT-:** *noite, oito...*; **-ORI-:** *coiro*. Evolución coincidente con falas galegas do cuarto oriental de Ourense, falas zamoranas e falas dos Ancares leoneses. Fernández Rei di, falando destas áreas galegas, que

"As formas *muto, escutar* probablemente son redución de **mouto, *escoutar*, cun ditongo que debeu propagarse ós *noute, louta* (...), que esporadicamente se rexistran nestas falas orientais."

5. Terminacións -EO, -EA

As falas que nos atinxen presentan a terminación *-eo, -ea*, e non coa introdución do *i* antihiático *-eio, -eia*, que ten lugar en portugués: *centeo, cheo, allea, idea, aldea*, etc., aproximándose desta maneira ás solucións da maioría dos falares galegos.

⁵ Fernández Rei, F. (1990): *Dialectoloxía da Lingua Galega*, Xerais, Vigo, p. 51.

6. Ausencia do fonema labiodental sonoro /v/

Non existe nestas falas o fonema fricativo labiodental sonoro /v/, ó igual que ocorre en tódalas falas galegas e, cada vez menos, do norte de Portugal. Curiosamente, as falas portuguesas veciñas ó val do Ellas distinguen perfectamente /v/ de /b/.

7. Mantemento do F- latino

Unicamente o castelán, aranés, gascón e bable oriental perderon este fonema en posición inicial; as falas do Ellas, en tanto que de orixe galega, manteñen este F- a pesar de estaren totalmente rodeadas en territorio español por falas salmantinas e cacereñas que pronuncian á aspiración previa á desaparición total ([*hweyo*] [*humo*], [*ha'rina*]). Así, os valedos din: *fío, fígao, fel, ferro, feder, ferir, fome, fariña, fer, ficer, forno, formiga, fumo, fogo, folgazán...* Só nun préstamo ([*xenu*] < FENU) teñen esa aspiración do castelán antigo e dialectal.

8. Evolución de PL-, FL-, KL- > CH /tʃ/

Ó igual que ocorreu coas falas galegas e portuguesas, as falas dos tres lugares, mellor dito, a lingua do val do Ellas sufriu a evolución destes grupos latinos cara á africada palatal xorda /tʃ/: *chave, chocallo, chama, cheirar, chorume, Os Chás* (Top.), *chover, cheo, chegar, chorar...*

As falas portuguesas veciñas posúen a pronuncia normal do portugués actual fricativa palatal xorda, e así, mentres os valedos pronuncian [tsu'βel] ou [tʃaβi], os veciños lusitanos din [ʃu'ver] e [ʃava].

9. Caída do -L- intervocálico

Na lingua do val do Ellas o -L- latino desaparece, atopando daquela formas tan normais (ou tan arcaicas) coma: *mú-múa* (hoxe mulo-mula en galego), *quente, tea, feito, muíño-muño, doer, pao, ceo, mao-má* (hoxe malo-mala en galego), *moer, soer, ser* (saír)...

Verbo deste fenómeno específico do galego-portugués, hai dous puntos que nos interesa sobrancear nestas falas:

9.1. Crase do hiato -OA (< -OLA) > -O: este trazo lingüístico é normal en portugués e nalgúñas falas suroccidentais galegas, onde

se opera, por exemplo, a evolución: AVOLA > avoa > avó. Nestas falas atopamos formas como *mó* (< MOLA) ou *folló* (< FOLIOLA), coas pronunciacións [ˈmo] ~ [ˈmɔ], [fuˈλo] ~ [foˈλo] ~ [fuˈλɔ] por orde de frecuencia de aparición.

O insólito é que no lagarteiro de As Ellas pode mesmo darse a crase do hiato procedente da caída do -N-, por exemplo: BONA > boa > *bo*; así, escoitamos "bos noites", "bo dagala" ("boa rapaza").

9.2. Plurais das palabras rematadas en -L-: realízanos exactamente igual a como se fai no galego estándar, é dicir, nas palabras polisílabas agudas achamos: *animais, fieitais, portais, papeis, cordeis, candís, españois, farois, azuis* ~ *aduis*, etc. En canto ós monosílabos o -L- mantívose ou ben refíxose sobre o singular: *males, meles, soles...*; debemos sinalar, non obstante, que nun texto valverdeiro de primeiros de século rexistrámo-la forma *cuais*. As palabras graves manteñen o -L-: *fáciles, túneles...* etc.

10. Caída do -N- intervocálico

Tamén nas falas do Ellas desaparece o -N- latino, nuns casos deixando rastros en forma de nasal e nos máis desaparecendo totalmente: *coello, migrás* (granadas), *cear, atró* (trono), *bo, vir, ter, persoa, moea* (moeda), *udia* (ducía)...

Vaiamos a algúns casos especiais en que esta caída tivo repercusións obviamente sobranceiras para a identificación destas falas:

10.1. Resultados de UNAM: É en todo o val *unha* [ũ̃a], coma no galego común, mesmo nos seus compostos *algunha* e *niñunha*. Atopamos tamén, coma en falas galegas, o masculino plural *unhos* á par de *uns*, en valverdeiro, e *us*, en mañego e lagarteiro. Sorprende topar unha forma como *lunha*, ó lado do maioritario castelanismo *luna*.

O fonema nasal velar /ŋ/ característico e senlleiro do galego é común aquí e a realización velar dáse nos mesmos casos ca en Galicia, mesmo en final de palabra:

[uŋ aˈβjoŋ aˈθul], [ˈbiŋaŋ nũ̃ ˈawði ˈkwatru]

Falándonos da realización velar, onde a podemos atopar coexistindo coa alveolar é nas contraccións das contraccións EN e CON máis artigo O(S), A(S):

[ˈfoi eŋ u ˈβal] ~ [ˈfoj en u ˈβal] ~ [ˈfoj nu ˈβal]
[ˈbiŋa kuŋ u aˈmiɣu] ~ [ˈbiŋa kun u aˈmiɣu] ~ [ˈbiŋa ku aˈmiɣu]

10.2. Plural das palabras agudas rematadas en -N: existen no val as solucións que se dan no galego central e no occidental, é dicir:

- a) -NS valverdeiro: *canciós, ladróns, folgazáns, razóns...*
- b) -S mañego-lagarteiro: *canciós, lairós - ladrós, folgazás, radós...*

10.3. Resultados das terminacións latinas -ĀNŪM, -ĀNĀM, -ĀNŌS, -ĀNĀS: No singular achamos en todo o val a solución do galego occidental con remate en -N:

Verán, miñán, manzán, ventán, ran, lan, man, serán...

Como no singular rematan en -N, o plural farano seguindo o exposto no punto anterior, é dicir:

- a) -NS valverdeiro: *veráns, miñáns, ventáns, mans, lans, rans...*
- b) -S mañego-lagarteiro: *verás, miñás, ventás, más, lás, ras...*

Resumindo: neste aspecto o valverdeiro coincide plenamente co galego occidental, mentres que o lagarteiro e o mañego o fan coa área de transición centro-occidental da Terra de Ordes.

10.4. Resultados das terminacións latinas -ĪNŪM, -ĪNĀM, -ĪNŌS, -ĪNĀS: a solución común a todo o val é a do galego común central e occidental:

viciño(s), viciña(s) en valverdeiro
vidiño(s), vidiña(s) en lagarteiro e mañego

Cómpre destacar tamén a presenza, como sufixo, da terminación -ino(s), -ina(s), nalgúñas palabras -moi poucas- como *pequenina, poiquinino*, etc.; supomos que isto pode deberse a influxo lusitano ou, máis probablemente, a contacto con poboacións veciñas de ascendencia astur-leonesa que teñen ese sufixo como normal á parte doutras características típicas do bable central ("*les uves*", etc.).

10.5. As palabras que proceden da terminación -MINE(M) non consevan a nasalidade final: *nome, home, lume, enxame*, etc.

11. Resultados de L-, N-, -LL-, -NN-, -MN- e -MB-

Son os mesmos que teñen lugar en galego e portugués: L- e N- non palatalizaron coma no astur-leonés, e así temos *narí, leite, levar, lamber, lundria* (lontra)...; -NN- e -LL- simplificáronse en -n- e -l-: *ano, ensinar, pano, cabana, pequeno, Vilamel* (top.), *galo, aquela, martelo*,

morcela, colo, estrela, castelo, eles, cabalo, grilo, costela....; -MB- mantívose: *lombo, lambo, cambia...* (pero *tamén*, coma no galego).

As excepcións a estas solucións debemos consideralas normalmente como leonesismos (*o llares* -a gramalleira-, a *fembra, fambrento, brimbe* -o vime-...) ou evidentes castelanismos (*paloma, calle, castellán*, etc.).

12. Resultados de -LY-, -K'L-, -G'L-

Idénticos ós do galego e portugués actuais: *palla, ollo, vello, tella, abella, rella, coello, agulla, muller, fillo, espello, orella, carballo, gallo*; as excepcións, coma sempre, son leonesismos ou castelanismos (*añojo*).

13. Mantemento dos grupos CUA-, GUA-

As falas que nos atinxen manteñen a semivocal *wau* (< QUA-, GUA-) consonte os resultados de boa parte de Galicia (todo o galego oriental, case toda Ourense e falaremos miñotos pontevedreses): *cuatro, cuando, guardar, cuarenta, cual, cuase...*

No lagarteiro das Ellas rexístrase, a carón de *quando*, a forma *condo*, semellante á existente no galego de entre Eo e Navia, e en valverdeiro temos gravado *cadril* nun falante de idade. Non queremos con isto presupor nada, pero non fariamos ben minimizando estes últimos datos.

14. Perda do -d- (< -D-, -T-)

Esta característica relaciona estas falas co castelán coloquial e, sobre todo, co castelán falado no centro-sur da península, pero non só, xa que tamén o bable central coñece este fenómeno e, a nivel vulgar, outras linguas padecen o relaxamento do -d- intervocálico ata a súa total desaparición. Vexamos algúns exemplos:

maeira ~ meira, toa, meio, via, quear, piir, axuar, roa, prao, chegao, chegá, durmío, collía, patá, ná, paré, sábao, meico, moea, boiga (bodega), coeira ~ coeira (coadeira)...

A perda pode mesmo afectar ó *d-* que, por fonética sintáctica, desaparecen nalgúns casos, de xeito que hoxe atopamos *eitar, iñeiro, udia* (ducia), *ider ~ idir* (dicir)... en calquera contexto fonético.

De tódolos xeitos hai tres casos de perda do *-d-* que teñen o seu paralelismo nalgúñas falas galegas, sobre todo orientais:

- a) *-TATE* > *-dai* ~ *-ai*: *realidai* ~ *realidai*, *verdai*, *bondai*, *velocidai* ~ *velociadai*, *cidai* ~ *ciadai*... (como sucedeu nas falas galegas de Zamora), cos plurais en *verdaís*, *bondaís*, *realidaís*, etc.
- b) *-TIS* > *-is* (P5 de tódolos tempos agás o perfecto): *chegais*, *chegareis*, *chegabais*, *feis* ~ *ficeis* (facedes), *durmís*, *servís*, *servíaís*... Isto mesmo ocorreu no oriente galego e nas falas portuguesas.
- c) *-TE* > *i* (nas P5 do imperativo): *conservei* ~ *conservai*, *leveí* ~ *levai*, *comeí*, *durmí*, *regaleí* ~ *regalai*... Sucede aproximadamente nos mesmos lugares do caso anterior e tamén en falas centrais e occidentais galegas.

Así e todo, hai algúns exemplos, escasos, de mantemento do *-d-*, principalmente cando vai precedido de semivocal iode: *soide* (saúde, ¿por evolución [sa'ude] > [sawdi] > [sowdi] > [sojdi]?).

15. Neutralización /R/ e /l/ en posición implosiva

Este fenómeno dase con moita frecuencia en falas castelás do centro-sur, aínda que podemos dar conta dalgúns exemplos en portugués, galego e bable, porque non é nada difícil a confusión de líquidas en posición implosiva.

O normal é que en posición implosiva final a única realización rexistrada sexa [l]:

kantal, *apañal*, *feol* (fedor), *calol*, *eital*, *lugarl*, *señol*...

En posición implosiva interior de palabra existe un troco absoluto de realizacións [r] ~ [l]:

colpo, *vorta*, *helba*, *balba*, *carzóns*, *farta*, *arto*, *confolme*...

Hai formas xa lexicalizadas coa alteración *-r* por *-l* e viceversa, e outras aínda con realización cambiante segundo o falante: teñamos en conta que a falta dunha lingua escrita propicia a aparición de pronunciacións do máis variado.

Tamén alternan as realizacións devanditas nos grupos consonánticos que forman /p, k, f, b, g/ como primeiros elementos: *pr* ~ *pl*, *kr* ~ *kl*, *fr* ~ *fl*, *br* ~ *bl*, *gr* ~ *gl*; adoita isto ocorrer nas palabras cultas, xa que as patrimoniais están lexicalizadas con forma única: *praza*, *frol*, *branco*, *grosso*, *cravo*...; de tódolos xeitos non hai unha norma fixa.

16. Resultados de -TR-, -DR-

No mañego vocalizouse en iode o primeiro elemento, o dental, do grupo consonántico, e así, en mañego, a fala máis arcaizante das tres, viven palabras como:

lairón, poirir, maire, paire, lairillo, peira, peiro, heira, pairiño

Non esquezamos que as actuais formas galegas e portuguesas: *pai, mãe, mai ~ nai, cadeira*, etc., sufriron un proceso semellante, igual que a palabra galega *peirao* se non é un provenzalismo; en mañego dise que un camiño está "empeirao" se ten o chan cuberto de laxas ou lousas ou "peiras".

17. As sibilantes

De acordo coa clasificación establecida por Manuel González⁶ existen neste val dous subsistemas sibilantes perfectamente diferenciados:

a) Valverdeiro: /ʃ/ - /s/ - /θ/, que coincide case totalmente co do galego común non seseante.

b) Mañego-lagarteiro: /ʃ/, /s̺/-/z̺/, /θ/ e /d/ (< /s/-/z/), que vén coincidir aproximadamente co sistema arcaico de sibilantes, aínda conservado, en boa parte, en tres concellos limegos e un das Portelas no ámbito lingüístico galego.

Isto pode ser válido en teoría, pero na práctica veremos como a penas ten rendemento a oposición fonolóxica entre xordas e sonoras no sistema mañego-lagarteiro, agás no terceiro par (/θ/ e /d/) onde non podemos falar xa propiamente dunha parella sibilante, por non posuí-lo /d/ o sibilo propio destes fonemas.

a) Subsistema valverdeiro: posúe tres fonemas sibilantes xordos: un palatal /ʃ/ (procedente da con-fusión co seu correlato sonoro /ʒ/), outro interdental /θ/ (procedente dun fonema dorsodental xordo /s/ que á súa vez absorbera o seu correlato sonoro /z/), e un apicoalveolar /s̺/ (procedente da con-fusión co seu correlato sonoro /z̺/). En principio o sistema é idéntico ó do galego común, pero debemos facer algunhas salvidades:

/ʃ/, sempre explosivo, posúe unha realización [ʃ] en [ˈbaʃu] [ˈoʃi], etc., e outra velar [x], semellante ó son castelán en palabras

⁶ González González, M. (1986): "Subsistemas de sibilantes no galego actual", en *Actes du XVIII CILPhR* (Trier, 1986), Ed. Niemeyer, Tübingen, 1991, pp. 531-548.

como [ˈlonxi], [axuˈdal], [ˈxoβis], etc. Esta última realización constitúe de entrada un castellanismo ou leonesismo fonético flagrante (hai falas de León e Zamora nas que se di [xeˈlada], [xaˈnejro], [ˈxato]), xa que é moi difícil explica-la aparición deste alófono por evolución propia da nosa lingua.

/θ/ non pode aparecer nunca en posición implosiva: en implosiva medial a realización é [ʃ] ou [ʒ]: [toˈreʒnu], [traʃˈtol] ("tractor"); e en implosiva final desaparece: [ˈde], [ˈbe], [ˈkru], [kaˈpa], [feˈli], plurais [ˈdeθiʃ], [ˈbeθiʃ], [ˈkruθiʃ], [kaˈpaθiʃ], [feˈliθiʃ]); isto mesmo é válido para as falas dos outros dous lugares, coa peculiaridade de que os plurais son en mañego e lagarteiro: [ˈdediʃ], [ˈbediʃ], [ˈkrudiʃ], [kaˈpadiʃ], [feˈlidiʃ]. Isto mesmo ocorre no galego de Porto-Zamora (*unha ve, unhas veces*).

Sorpreendentemente temos rexistrados casos esporádicos de seseo ([ˈkɪŋʃi], [ˈʃintu], [fiˈʃel] -facer-) do que os falantes son inconscientes; así mesmo, nuns sainetes valverdeiros de primeiros de século a autora, Isabel López Lajas, intentando reproducir-la fala dos campesiños, escribe dous casos claros de ceceo: *cimpri* e *zufrir* que, ou ben son ultracorreccións de falantes que aínda non tiñan moi clara a distinción, ou ben poden ser dous erros. O que está claro é que a distinción /θ/-/s/ non é absolutamente plena: hai casos de confusión que nos fan consideralo fenómeno distinguidor como moi recente.

/ʃ/ é sempre apicoalveolar, e os únicos fenómenos que o afectaron foron unha histórica palatalización: [ˈʃastri], [ʃaˈringa], [ʃaˈβon], [ˈpaʃaru], etc.; ou ben unha palatalización recente provocada pola presenza dun iode: [ˈkojʃa].

b) Subsistema mañego-lagarteiro:

Posúe sibilantes sonoras, se ben a dúbida está en clarificarmos se actualmente son fonemas de seu ou alófonos da confusión xordosonoros na que están triunfando os fonemas xordos. É, cando menos, sorprendente que Valverde, arraiano con Portugal e en contacto permanente por intercambios económicos e relacións humanas, perdesen as sonoras mentres S. Martín e As Ellas as conservaron, alomenos como realizacións.

/ʃ/: Non atopamos ningún caso (isto non quere dicir que non os haxa) de oposición fonolóxica entre /ʃ/ e /ʒ/ e si moitísimos exemplos de enxordecemento e mesmo de dobre realización cos alófonos de /ʃ/: [ʃ] e [ʒ].

*Pronuncia con [ʃ] e [ʒ]: [liˈʃoʒu] ~ [liʒoʒu], [ˈʃenti] ~ [ˈʒenti], [ˈʃuntu] ~ [ˈʒuntu], [ˈʃoβiʃ] ~ [ˈʒoβiʃ]

*Pronuncia só con [ʃ] (enxordecemento): [alej'ʃaw], [ešto'ʃal] (aforrar), [fu'raʃi], etc., nos dous lugares; [lajʃa], [ojʃi], [ej'kiʃi], [ejtruʃi] só nas Ellas.

Observamos, pois, unha tendencia cara á desonorización que xa constataba Federico de Onís⁷ a primeiros de século

"Puede observarse que la confusión de *x* y *j* es grande y que va ganando terreno la pronunciación sorda"

e refrendaba Viudas Camarasa⁸ hai trece anos

"La palatal fricativa sorda /ʃ/ no tiene su correspondiente sonora como pareja fonológica. No obstante (...) tiene dos alófonos, uno [ʃ̥] sordo, y otro [ʃ̂] sonoro, pero ambos no ejercen rendimiento fonológico con función distintiva".

/ʃ̥/-/ʃ̂/. Viudas Camarasa⁹ achaba en época recente un único caso de rendemento fonolóxico da oposición: /aʃa/, do verbo asar, fronte a /aʒa/, dun recipiente, manifestando o mesmo autor que o resto das oposicións se neutralizaran ben con pronuncia xorda, ben con sonora; vexamos algúns exemplos:

[piʒu] do vb. pisar / vivienda

[peʒal] vb. pesar / pena.

[preʃa] detida / velocidade.

[paʃa] vb. pasar / uva.

¿Podemos falar, plenamente, de dous fonemas distintos se só existe un único par de oposición? Na nosa opinión teremos que falar, en vista do camiño que leva o fenómeno, dun arquifonema fricativo apicoalveolar con dúas realizacións principais: [ʃ̥], xorda, e [ʃ̂], sonora.

A sonora pode aparecer en posición explosiva medial de palabra, implosiva medial diante de sonora e implosiva final ante sonora ou vocal:

[aʒ 'maʒ duʒ ʔa'jaʃ], [uʒ 'ojtruʒ ani'maʃ̂]

A xorda aparece en inicial absoluta, explosiva medial, implosiva medial e implosiva final nos casos en que non pode concorre-la sonora.

O que non se dá en ningún caso é a palatalización en posición implosiva, sobre todo en implosiva final, como acontece en portugués. As únicas palatalizacións veñen dadas pola presenza dun iode ou dunha vocal palatal:

[kojʒa] ~ [kojʒ̂a] (As Ellas), [kwaʒi] ~ [kwaʒ̂i] (S. Martín)

⁷ *op. cit.*, p. 68.

⁸ *op. cit.*, pp. 60-61.

⁹ *op. cit.*, pp. 62-63.

/0/ e /d/: dixemos antes que non é un auténtico par de sibilantes; antano teríamos no seu lugar unha parella fricativa dorsodental xorda e sonora /s/-/z/ (como aínda temos hoxe nalgúns puntos da Limia galega) procedentes dunha desafricación arcaica. Pois ben, a xorda interdentalizouse -como ocorreu en galego común, valverdeiro, leonés e castelán-, mentres que a sonora se dentalizou; este proceso tamén se rexistra nas mentadas falas limegas.

"A comienzos del siglo XVI ya se generalizaba en muchas regiones de la Península la pronunciación interdental, simplemente fricativa *θ* y *z*: *plaza*, *hacer*. Ambos sonidos se confundieron a partir del siglo XVII en un solo sordo, perdiéndose el sonoro"¹⁰

A verdade é que non estamos certos de se algunhas pronuncias que temos gravadas son verdadeiramente interdentaís sonoras, pero, iso si, a inmensa maioría das realizacións rexistradas son fricativas dentaís sonoras, e non interdentaís. Xa apuntaba Federico de Onís que

"La pronunciación de esta *z* sonora acostumbran a transcribirla con *d*, y realmente es muy difícil distinguirla de la *d* española intervocálica"¹¹

Así, temos: *adeite*, *dagal*, *coder*, *goda*, *dorra*, *redar*, *onde*, *dode*, *trede*, *certeda*, *lado*, *codiña*, *vidiño*, *fido*... etc., á par de: *nacer*, *moza*, *marzo*, *praza*, *morcela*, *coice*, *cear*, *ceo*, *centeo*...

Non obstante hai casos xa de confusión: *focico* ~ *fodico*, *producen* ~ *produden*, etc.

Por último, temos que facer referencia a unha realización que Leite e Krüger¹² rexistraron a primeiros de século. Trátase do son africado prepalatal sonoro que eles transcribiron como *dj* e dos que tomamos estes exemplos:

djinja, *djarro*, *djenti*, *djubú*

Nós, na actualidade só cremos percibir algo semellante ó sonido descrito na palabra ['dzindza] -nunha soa ocasión e á par da maioritaria ['zinda]- xa que o resto dos exemplos sempre os oímos como ['zaru], ['zenti] ~ ['fenti], ['su'βú].

¹⁰ Menéndez Pidal, R. *Manual de gramática histórica española*, p. 113.

¹¹ *op. cit.*, p. 67.

¹² Leite (1933), p. 170; Krüger, F. (1925): *Studien zur Lautgeschichte westspanischer Mundarten*, Hamburg, p. 47; Fink, O. (1929): *Studien über die Mundarten der Sierra de Gata*, Hamburg, p. 11.

18. Distribución baixa/baxa

De igual maneira que sucede en falares nororientais galegos, no concello de S. Martín de Trevello a fricativa palatal absorbeu ou non xerou iode:

[baʃal], [kaʃa], [deʃal], [keʒu]

mentres en Valverde alternan formas con e sen iode:

[kejʃu] ~ [keʃu], [aʔajʃu] ~ [aʔaʃu], [oʃʃi],

No lagarteiro das Ellas o normal é que se xere iode ou vocal palatal diante de fricativa palatal:

[ajʃuʔal] (axudar), [iʃoʃis] ~ [iʔoʃis], [iʃenti] ~ [iʔenti]

Como vemos, son tres situacións distintas que podemos resumir do seguinte xeito: en S. Martín non se xerou iode ou absorbeuse; en Valverde -por castelanismo, xa que tamén son frecuentes as pronunciacións [baxu], [keʃu], [deʔal], [faʔxa]...- alternan as formas con iode e sen el nas palabras con correspondencia directa co castelán, mentres que nas que non a posúen mantéñense con iode; por último, nas Ellas, supoñemos que por fonética sintáctica, xeneralizouse o iode, mesmo en posición inicial absoluta: [u ʔoʃis] > [u jʔoʃis] > [iʔoʃis].

19. O artigo

O artigo é *o, a, os, as* ([u] en Valverde e As Ellas, e [o] en S. Martín de Trevello). Respecto das contraccións coas preposicións *a, de, con, para, en, por*, vexamos este cadro

	a	con	de	en	para (pa)	por
o	[aw] ~ [o]	[kun u] ~ [kun u] ~ [ko]	[du] ~ [do]	[(i)nu] ~ [in u] ~	[paw] ~ [po]	[ʔolu] ~ [ʔulu]
a	[a]	[kun a] ~ [kun a] ~ [kwa] ~ [ka]	[da]	[(i)na] ~ [in a]	[pa]	[ʔola] ~ [ʔula]

Quédanos por saber se, efectivamente, existe o alomorfo *lo(s), la(s)*, xa que o -L- de *polu* xa existe na preposición *por* [pol] ~ [pul]. Tras forma verbal rematada en -r é imposible sabelo porque o -r vai ser pronunciado practicamente sempre como [-l]:

[^hbe^hpu de fi^hθel as ^hkoj^hʃas ki ^hti^hpa ke fi^hθel ^hoʃ^hʃi pul a mi^hpa^h]

Tras forma verbal rematada en -s non achamos ningunha realización desta segunda forma do artigo, ó igual ca coas partículas *tós* (todos), *máis*, *ambos*, etc.

Agora ben, tanto o artigo O, A, OS, AS coma o pronome O, A, OS, AS teñen unha orixe común e, foneticamente, funcionaron de maneira semellante. Pois ben, si que achámo-la asimilación -S + L -> -L + L -> -L- cando se trata dun pronome O, A, OS, AS:

[num bulu ^hpoju ^hle^hθal e^hsta ^hno^hti], [^hkeru ki nulu ^htraja^hʃ ^hja]

Verbo do chamado artigo indeterminado, o singular é común a todo o val: *un*, *unha*, pero o plural masculino varía entre o valverdeiro, *uns*, e o lagarteiro e mañego, *us*, coexistindo tamén a forma *unhos* nos tres lugares. En canto ás contraccións coas preposicións *con*, *de* e *en*, digamos que contrae plenamente con *de*, e oscila con *en* e *con* entre a realización velar, e a contracción pura:

[kun ^hũ^hja] ~ [^hkũ^hja], [nũ^hju^hʃ] ~ [i ^hnũ^hju^hʃ] ~ [in ^hũ^hju^hʃ]

20. O substantivo

En canto ó xénero debemos sinalar que coincide nos mesmos casos có galego e mailo portugués fronte ó castelán: *o sal*, *o leite*, *o mel*, *o lume*, *o coice*, *o narí*... etc., se ben os castelanismos de xénero tamén son moi abundantes: *a sangre*, *a labor*, etc.

Para a formación do plural véxanse os puntos 9.2 (plural dos nomes rematados en -l) e 10.2 (plural dos nomes rematados en -n).

21. O pronome persoal tónico

NÚMERO	PERS. E X ^a	SUXEITO	FORMAS OBLICUAS	
Singular	1 ^a	ei tu	LIBRES mi ti	LIGADAS comigo contigo
	2 ^a Cortesía		vós	
	3 ^a		el, ela	
Plural	4 ^a		nós	
	5 ^a e Cortesía		vós	
	6 ^a		eles, elas	

É necesario facer unhas breves puntualizacións:

a) Suxeito *ei*, forma oblicua libre *mi* (arcaica) e ligada *comigo* ou *coimigo*.

b) Suxeito *tu*, coma o galego do centro-sur e oriental, forma etimolóxica.

c) Forma de cortesía *Vós*, ó igual que aínda teñen hoxe algunhas falas de Fisterra.

d) A preposición *en* pode contraer ou non cos pronomes de terceira persoa: [iŋ'elas] ~ ['nelas] ~ [i'nelas].

e) Formas analíticas: *con nós*, *con vós*.

22. O pronome persoal átono

NÚMERO	PERSONA E XÉNERO	NON REFLEXIVO		REFLEXIVO
		DATIVO	ACUSATIVO	
Singular	1ª	me		
	2ª	te		
	3ª masc. 3ª femi.	le	o (~ lo) a (~ la)	se
Plural	4ª	mos		
	5ª	vos		
	6ª masc. 6ª femi.	les	os (~ los) as (~ las)	se

Chama poderosamente a atención o teísmo (inexistencia da forma *che* de dativo de P2) e o seu correlato tampouco palatalizado de P3: *le*, *les*; isto ocorre exactamente igual no galego-zamorano e nalgúns falas do nordeste portugués onde non se deu palatalización ningunha dos dativos *te* e *le* > *che* e *lle*¹³. Consecuentemente, as contraccións cos acusativos de P3 dará as formas: *to(s)*, *ta(s)*, *lo(s)*, *la(s)*:

¿quen la escondi a tei primo? Quero que to teña feito pá miñán.

Isto provoca un grave problema de homofonía e homografía entre algunha destas contraccións e os alomorfos *-lo(s)*, *-la(s)* dos pronomes *o(s)*, *a(s)*. Por exemplo:

Veño pa matalo = veño para matalo ou veño para matarllo

¹³ Leite negou a galeguidade destas falas por careceren da forma pronominal de P2 dativa *che*. Por outra banda, unha palatalización semellante á que tivo lugar en galego (*te* + *o* > *tjo* > *cho*) ocorre nestas falas coa forma de respecto "Tío", que é palatalizada: "Cho Peiro" (Tío Pedro), "Cha María" (Tía María).

Cómpre dicir tamén que o pronome de P6, *lles*, cando contrae cos de acusativo, *o(s)*, *a(s)*, presenta as mesmas formas có P3: *lo(s)*, *la(s)*. Os pronomes de P1, P4 e P5 funcionan neste caso coma o galego común: *mo(s)*, *ma(s)*, *nolo(s)*, *nola(s)*, *volo(s)*, *vola(s)*.

23. A proclise do pronome persoal átono

Arredándose do galego, portugués e astur-leonés, e acaroándose ó castelán, brasileiro e -relativamente- ó galego medieval, o pronome persoal átono na lingua do val do río Ellas si pode comezar unha frase e, de feito, a proclise é total agás nos casos xa sabidos de enclise tras forma verbal imperativa, etc., é dicir, tal como o fai o castelán e o brasileiro:

Me chamo Carlos; se parece mutu a sei paire; nós mos lavamos no río; levantei-vos dunha ve que ia é tarde; prepareivos pa sér (saír)... etc.

23. Os demostrativos

PROX.	NUM.	MASCULINO	FEMININO	NEUTRO
I	S P	(aqu)este (aqu)estes	(aqu)esta (aqu)estas	(aqu)isto
II	S P	(aqu)ese (aqu)esecs	(aqu)esa (aqu)esas	(aqu)iso
III	S P	aquel aqueles	aquela aquelas	aquilo

A lingua do val posúe o paradigma co neutro hipercaracterizado común co portugués e con algunhas áreas galegas.

Non é estraño escoita-las formas arcaicas *aqueste*, *aquese...* etc., en boca de persoas de idade.

Para as contraccións con *de* e *en* lémbrese o xa dito para os pronomes persoais e artigos; en canto á preposición *con*, temos rexistrados casos de contracción plena con demostrativos á par da solución, máis normal, da non contracción:

[kuŋ a'kela] ~ [kwa'kela], [kuŋ 'estis] ~ ['kwestis]

24. Os posesivos

PERSOA	MASCULINO	FEMININO
1ª	mei(s)	miña(s)
2ª	tei(s)	túa(s)
3ª	sei(s)	súa(s)
4ª	noso(s)	nosa(s)
5ª	voso(s)	vosa(s)
6ª	sei(s)	súa(s)

Son características as formas masculinas co ditongo *-ei* (<-eu). Cómpre destacar tamén que o posesivo vai sempre precedido do artigo, agás nos mesmos casos en que no galego non aparece ou é optativo.

25. Os numerais

Son os propios do galego e do portugués, con dobre forma de xénero en *dois-dúas* (ou *dois-dus* en falantes das Ellas, supomos que por analoxía con *ducentos* ou *dudentos*), e as formas *dezAseis*, *dezAsete*, *dezAoito*, *dezAnove* (ou *dedAseis*, *dedAsete*...) formadas sobre DEC + AC + SEX... etc.

Ó igual que ocorre en Galicia, a única forma na fala do pobo é *ochenta*, no canto da lexítima *oitenta*.

Nos partitivos a forma *meio* non ten que ver coa homónima portuguesa con terminación *-eio*, senón que é debida á caída do *-d*.

26. O verbo

Este punto merecería un artigo de seu, xa que é no verbo onde se presentan as maiores peculiaridades desta fala, xunto tamén coas máis graves interferencias (ou resultados-cruces) entre galego, portugués, leonés e castelán. Daremos simplemente algunhas pinceladas moi significativas e, como apéndice, incluiremos algún paradigma verbal irregular realmente senlleiro.

26.1. Existencia do verbo *haber* como auxiliar, ó igual que ocorre en castelán e, en menor medida, no portugués actual e no galego medieval. É moi probable que sexa un castelanismo que prendeu doadamente debido a que existían xa unhas formas arcaicas, unha base,

propicias para a súa adopción plena. Non temos estudiado se a diferenza que fai o castelán entre *llegué* / *he llegado* se dá exactamente igual entre o *chegí* / *he chegado* destas falas.

26.2. A P3 dos perfectos fortes remata en -o, ó igual có galego e en oposición ó portugués que o fai en -e:

el truxo / *ele trouxe*, *el dixo* / *ele disse*, *el tuvo* / *ele teve*.

26.3. Os perfectos fracos da CII e CIII e os perfectos fortes non presentan sufixo -N na P1 dos perfectos de indicativo, exactamente como ocorreu no galego de Zamora, falas do leste de Ourense e Ancares de León, xunto co portugués:

ei comí, *ei viví*, *ei deixí*, *ei truxi*, *ei dixi*, *ei queí* (caín)...

26.4. O SNP das P1 dos perfectos da CI remata en -í, analoxicamente ós SNP P1 dos perfectos das CII e CIII:

ei cantí, *ei cheguí*, *ei mirí*, *ei falí*, *ei pensí*, *ei aparquí*...

Un proceso semellante é o que ten lugar en Galicia con falas da Arousa (eu *cantín*, eu *cheguín*, eu *mirín*...).

26.5. Distribución *colleu* ~ *collei* / *partiu* ~ *partí*: mantemento da vocal temática - este é o único caso en que se pode mante-lo ditongo *eu* (en coexistencia con *ei*). Na CII, *comeu*, *bebeu*, *apareceu*, teñen lugar en Valverde convivindo con *comei*, *bebei*, *aparecei*, que son as formas normais en S. Martín e As Ellas. Na CIII alternan tamén as formas *viviú*, *partiú*, *serviú*, *oibiú*, xunto a *viví*, *partí*, *serví*, *oiví*, predominando estas últimas en Valverde.

26.6. Acentuación non etimolóxica nas P4 e P5 do imperfecto de indicativo, condicional e imperfecto de subxuntivo: *cantábamos*, *comíamos*, *vivíamos*, *cantaríamos*, *cantáramos*, *cantásemos*...

Nos verbos irregulares estas alternancias de acentuación ocorren con frecuencia: *séiramos-seiramos* (saíramos), gañando terreo a acentuación non etimolóxica: *feíamos*, *feiais*, *feían* (facíamos, faciades, facían), *seimos*, *seistes* (saímos, saístes), etc., etc.

26.7. Non alternancia da vocal radical tónica (u/ , e i/ /e) do presente de indicativo de verbos da CIII:

subo, *subes*, *sube*, *subimos*, *subís*, *suben*
sinto, *sintes*, *sinte*, *sintimos*, *sintís*, *sinten*

26.8. A vocal temática das P2 dos perfectos fracos da CII é, antietimoloxicamente, *e*, ó igual cás falas galegas occidentais e o portugués:

tu comeste(s), tu apareceste(s), tu volveste(s)

26.9. O SNP das P2 dos perfectos fortes e fracos é *-ste(s)*, sen palatalizar como nalgũa das falas galegas:

tu chegaste(s), tu colleste(s), tu durmiste(s)

Isto ocorre tamén en boa parte da costa occidental galega e nas falas portuguesas. Normalmente é pronunciado co *-s* final analóxico das P2, polo que coincide totalmente coa P5: *tu chegastes, vós chegastes*.

26.10. O SNP ds P5, agás os perfectos, remata en *-is*, como xa vimos no punto 14.b): *sois, dis* (ides), *vereis, cantais, chegabais...* coincidindo daquela coas falas orientais galegas e mais coas portuguesas.

26.11. A vocal temática das P4 e P5 dos perfectos da CII é *e*, afastándose así do castelán e asemellándose ás solucións galega e portuguesa:

Ei como, tu comes, el come, *nós comemos*, vós comeis, eles comen
Ei comí, tu comestes, el comei, *n. comemos*, v. comestes, eles comeran

26.12. O SNP das P6 dos perfectos de indicativo é *-ran* coma no portugués:

chegaran, comeran, partiran (chegaron, comeron, partiron)

Nas Ellas e San Martín de Trevello, na CI, a vocal temática e o SNP mudan a *-orin*, como ocorre en falas veciñas de orixe leonesa:

chegorin, deixorin, cantorin (chegaron, deixaron, cantaron)

Vexamos algúns paradigmas un tanto especiais:

Vb. Quer (caer) Pret. perf.	Vb. Ser (saír) Pres. Ind. Pluscuamp. Ind.	Vb. Trer (traer)
ei queí tu queístes el queio n. queimos v. queistes e. queiran	ei saio tu saes el sae n. seimos semos v. seis e. saen saien SMT AE VF	ei truxera treira tu truxeras treiras el truxera treira n. truxéramos tréiramos v. truxeris tréirais e. truxeran treiran AE SMT VF
Vb. Dicer ~ ider/ir Pres. Ind.	Vb. Vir Pret. Perf.	Vb. Ficer ~ Fer Pres. Indic.
ei digo digo tu dices dides el di dide n. dicemos idimos ~ idemos v. diceis idís e. dicen diden VF AE SMT	ei viñe tu viñestes el viño n. viñemos v. viñestes e. viñeran	ei faio ~ fago fago tu fas ~ fais fais el fai fai n. ficemos feimos v. ficeis feis e. facen fain ~ faien VF AE SMT

Resumíndomos esquematicamente o exposto ata agora, as falas do val do río Ellas afástanse do dominio lingüístico leonés e, malia algunhas semellanzas propias de fala arraiana, adscribíense ó dominio lingüístico dos romances ibéricos occidentais, é dicir, galego e portugués, xa que, diacronicamente, a súa orixe reside nas repoboacións destes lugares con colonos galegos.

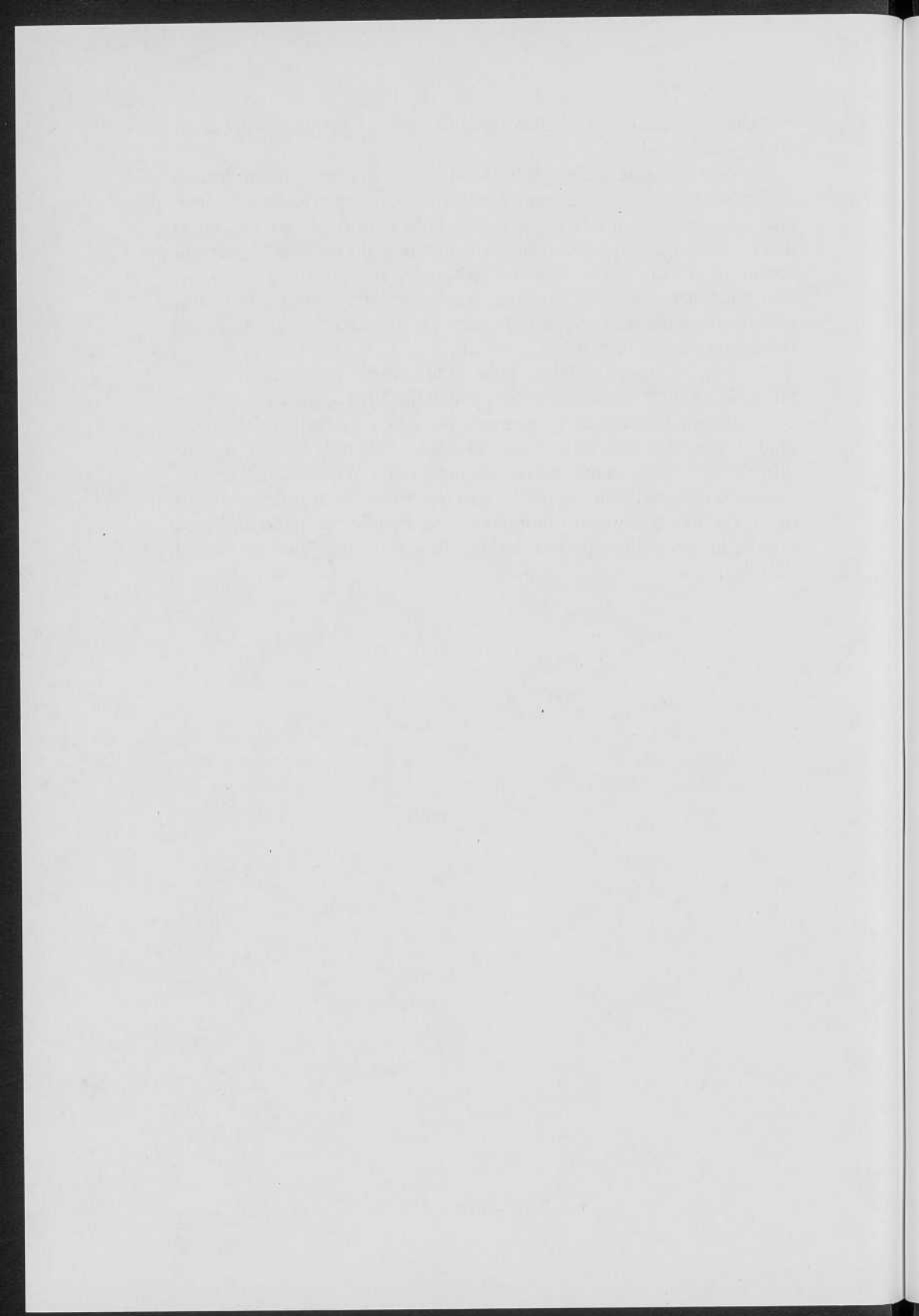
Fenómenos como a non ditongación do *É* e do *Ó* latinos, a caída do -N- e do -L- intervocálicos latinos nas voces patrimoniais, a non palatalización de L- e N-, as evolucións de -NN- e -LL-, etc., son trazos lingüísticos que o afastan definitivamente do astur-leonés; outros fenómenos como o resultado /tʃ/ dos grupos latinos PL-, FL-, KL-, o mantemento do F- (aspirado en tódalas falas veciñas, astur-leonesas e castelás, dentro do estado español), os ditongos decrecentes, etc., etc. se ben non son exclusivos do galego e do portugués, si que son característicos na xeneralidade das súas falas.

Pola ausencia de forma propia para pronome persoal dativo de P2 (teísmo), terminación de P5 dos perfectos verbais en -STES, ditongo OI no canto de OU (*dois, coisa, toiro...*), ausencia de -N nas P1 dos perfectos da CII e CIII (*comí, viví*), polo SNP das P6 dos perfectos (*colleran, cantaran, viviran*), estas falas aproxímanse ó portugués e afástanse do galego común -sen embargo a case totalidade destes fenómenos viven en distintas falas galegas- polo que habería quen se

inclinase a pensar que, dentro das falas galego-portuguesas, é máis portuguesa ca galega.

Non obstante, debemos ter sempre moi presentes un bo listado de fenómenos lingüísticos, tanto fonolóxicos coma morfolóxicos e léxicos, que decantan a adscrición destas falas cara ó galego: existencia dos fonemas /ɲ/ e /tʃ/, vocalismo oral, ausencia do fonema labiodental sonoro /v/, P3 dos perfectos fortes rematados en -o (*dixo, fixo ~ fido*), non palatalización do -s, práctica inexistencia de fonemas sibilantes sonoros, terminacións -eo, -ea; plurais tipo *cancións ~ canciós*; resultados tipo *mañán, man, serán...* etc., etc.

Son, en resumo, falas cunha compoñente galega moi importante, á que se lle engaden ou sobrepoñen distintos fenómenos comúns co portugués, co castelán e, en menor medida, co astur-leonés; e, asemade, son falas cun forte xorne arcaizante (*o mu, a múa, estoxar -aforrar-*, etc.) que tamén tiveron evolución de seu debido ó illamento secular ó que estiveron sometidas. Isto que vimos de afirmar coidamos que sería doadamente corroborado por un estudio profundo do léxico e unha investigación rigorosa da gramática das falas "galegas" do val do Ellas.

MODIFICACIÓN DE ACTITUDES LINGÜÍSTICAS DIGLÓSCAS: PROPOSTA DUN PROGRAMA DE INTERVENCIÓN EDUCATIVA

Mª LUÍSA ALONSO ESCONTRELA
E.U.F.P.E.X.B. Pontevedra

Introducción

Este traballo encádrase dentro do campo das actitudes lingüísticas e da súa educación -desenvolvemento e/ou modificación- no ámbito escolar. O que se pretende é:

1.- Utilizar un constructo teórico -o modelo da acción razoada de Fishbein e Arjen- das actitudes e a súa relación coa conducta para detectar, analizar, comprender e diagnosticar as actitudes lingüísticas cara ó idioma galego, que subxacen no comportamento lingüístico diglósico.

Trátase, xa que logo, de construír un marco teórico capaz de fundamentar, xustificar e xerar programas de intervención educativa.

2.- Elaborar, desenvolver e avaliar un programa de intervención educativa para modificar as actitudes lingüísticas cara ó idioma galego.

Galicia ten sido caracterizada polos sociolingüistas como unha sociedade diglósica (Alonso Montero, 1973). De termos en conta que unha situación social deste tipo se caracteriza, entre outras cousas, polas *actitudes negativas* que desenvolveu respecto a un idioma -neste caso, respecto ó galego- podemos entender a importancia que adquire unha intervención educativa sistemática encamiñada a modificar as devanditas actitudes. Isto non quere dicir que pretenda reducir a diglosia a un problema actitudinal. A cuestión é, por descontado, abondo complexa como para pretender resolvela a través dun só factor. Son consciente, polo tanto, de que o que aquí trato é unha dimensión do problema.

Identificación e descrición do problema

A identificación do problema efectúase por vía experimental. En efecto, como profesora de Pedagogía na Escola Universitaria de Formación do Profesorado de E.X.B. de Pontevedra, observo que a mocidade que accede ós estudos de Maxisterio se expresa entre si e cos profesores case exclusivamente en castelán, tanto no contexto formal intraaula coma no informal dos corredores, cafetería, etc. Dáme a impresión que o número de alumnos que se expresan habitual ou preferentemente en galego descende ano tras ano.

Problemátizo esa observación a través dunha reflexión. Efectivamente, chámame a atención que, transcorridos xa varios anos desde a introducción do galego como materia e como vehículo de instrución en sociais no curriculum de E.X.B. e B.U.P., non se observen cambios no comportamento lingüístico de rapaces e rapazas que pasaron por ámbolos niveis educativos. Semella daquela que a escola se manifesta incapaz de contribuír ó desenvolvemento de competencias lingüísticas en galego dos seus alumnos e, secasí, á transformación dunha sociedade diglósica nunha sociedade bilingüe.

Non se me escapa que o comportamento lingüístico do individuo e da sociedade está determinado por múltiples variables interrelacións -socioeconómicas, ideolóxicas, culturais, lingüísticas- e que son igualmente varios os contextos que o determinan -familiar, escolar, social-. Lonxe, polo tanto, da miña intención imputar unicamente á escola as causas do comportamento lingüístico dos galegos, pois como sinala Rubal (1987b, p. 49) "...o destino das linguas non se decide nas escolas, senón fundamentalmente fóra delas".

De tódolos xeitos, a afirmación anterior non nos pode facer esquecer que o comportamento lingüístico dunha comunidade si garda relación coa escola e, concretamente, co modelo educativo e máis cos programas curriculares lingüísticos que nela se implanten. Penso, en efecto, que, como sostén Portas (1991, p. 164) "...xunto ao modelo familiar, é principalmente a través do ensino que se forxan as pautas de comportamento lingüístico das camadas máis novas da sociedade". Trátase, logo, de que a escola, que foi "o lugar privilexiado para o proceso de desgaleguización dos rapaces" (Monteagudo e outros, 1986, p. 39), sexa agora tamén eficaz, pero en aras doutro obxectivo: o da galeguización dos escolares.

O paso seguinte vén dado pola investigación bibliográfica. Refírome a aqueles estudos sociolingüísticos que ofrecen unha análise e diagnóstico da situación do galego na Comunidade Autónoma. Concretamente, os seguintes: O de Del Campo e outros (1977); Ruíz

Fuentes e Pérez Vilariño (1977) -ámbolos dous sobre o conxunto da poboación-, o Informe Foessa (1970) e o traballo de Ayestarán y De la Cueva (1974), relativos ás amas de casa; o de Rojo (1979), referido ás actitudes do profesorado de EXB; e aqueloutros traballos, máis significativos a efectos desta investigación, que diagnostican as competencias e o comportamento lingüístico de profesores e alumnos. Refírome, concretamente, ós de Mauro Fernández (1983); Monteagudo e outros (1986); Rubal e Rodríguez Neira (1987); Rodríguez Neira e López Martínez (1988) e Pérez Vilariño (1991).

Se ben os datos e diagnósticos proporcionados por cada un deles dos distintos sectores da poboación non son aplicables ó conxunto da mesma, cabe, non embargantes, unha xeneralización respecto a un dobre proceso:

1.- O da desgaleguización nunhas camadas da poboación -clase sociocultural baixa e hábitat rural- como consecuencia do proceso de urbanización e industrialización de Galicia e da difusión dos medios de comunicación de masas no mundo rural.

En efecto, a medida que Galicia, a partir dos anos sesenta, entra nun proceso de desenvolvemento vaise perdendo o uso habitual do galego naquelas camadas de poboación e hábitat tradicionalmente "conservadores" do idioma. Non fai falla enfatizar que este proceso nos obriga a ser certamente pesimistas verbo do futuro do galego, aínda cando nos últimos anos o ritmo de desgaleguización diminuíu, sendo, xa que logo, menor entre os nenos actuais e os pais ca entre estes e os seus.

2.- O de galeguización doutros sectores -clase sociocultural media e hábitat urbano-, que queren recupera-lo idioma galego perdido en xeracións precedentes. Isto indica un proceso de busca da propia identidade por parte das clases medias urbanas. Neste sentido di Francisco Rodríguez (1991, p. 74) referenciando a Ramón Piñeiro que "o galego estaría precisamente nunha etapa de conquista da Galiza urbana, o que significaría, no seu criterio, a conquista do futuro".

A galeguización é, segundo Santamarina (1991, p. 8), un proceso paradóxico, porque "a medida que decrece a autenticidade, é dicir, a medida que a Galicia tradicional vai esmorecendo, vai tamén aumentando a consciencia de identidade e con ela a revalorización do idioma e o sentimento de ameaza".

O proceso de galeguización poderíase interpretar a primeira vista con certo optimismo polo que respecta ó futuro do noso idioma. Sen embargo, o feito de que a diferenza desgaleguización-galeguiza-

ción favoreza a aquela, obríganos a mante-lo pesimismo porque, en efecto, de xeración a xeración, descende o número de persoas que falan o galego.

A situación do idioma galego entre a poboación estudantil, así como as relacións entre o estudio do galego no ámbito escolar e o seu coñecemento e uso foron analizadas por algúns autores. Estoume a referir concretamente a Mauro Fernández (1983), Rubal e Rodríguez Neira (1987), Rodríguez Neira e López Martínez (1988). Os seus traballos poñen de relevo dúas cousas:

1.- Unha relación significativa entre *competencia escrita e lectora* en galego -ser quen de escribilo e lelo correctamente- e o *telo cursado como materia* na escola -EXB e/ou BUP-. Polo contrario, constatan ausencia de relación significativa entre *competencia oral* -ser quen de falar correctamente o galego- e *escolaridade*. A competencia oral é alta -¿?- pero está mais relacionada co idioma materno, a clase social e o hábitat ca coa escolaridade.

Unha consideración inmediata ó respecto lévanos a un cuestionamento do modelo de ensino-aprendizaxe, porque se produce aquel que sendo indesexable para a aprendizaxe dunha lingua extranxeira, dado que enfatiza a dimensión escrita e gramatical e abandona a comunicación oral, é "inquietante cando se trata dunha lingua na que se está necesariamente inmerso polo feito de vivir en Galicia" (Fernández, 1983, p. 206).

2.- Un marcado desfasamento entre dúas competencias lingüísticas: a competencia *coñecemento do galego* -coas tres subcompetencias anteriormente expresadas: ser quen de falar, escribir e le-lo galego- e a competencia *conducta lingüística* -uso efectivo do idioma galego como vehículo habitual de comunicación-. Mentres un 80% dos universitarios de Santiago manifestan unha alta competencia no coñecemento do galego, só un 20% o fala habitualmente en contextos informais e un 10% en formais. Só un 5% o utiliza como vehículo de comunicación escrita (Rodríguez Neira e López Martínez, 1988).

Perante tal diagnóstico caben múltiples interrogantes, se ben dúas semellan, sen dúbida, inevitables. En primeiro lugar, ¿a que se debe ese desfasamento entre a competencia *coñecemento do galego* e a competencia *conducta/uso habitual do galego*? ¿Como se explica que unha alta porcentaxe de xoves estudantes galegos sexan quen de falar, escribir e ler sen dificultade o idioma propio da Comunidade e, sen embargo, non o falan, non o escriben, non o len habitualmente? A razón é coñecida: estriba nas actitudes negativas que adquiriron, de maneira máis ou menos consciente, cara ó seu propio idioma a través

dos distintos contextos sociais. Porque iso é, en definitiva, unha sociedade diglósica: aquela que xerou avaliacións afectivas negativas cara a unha lingua, neste caso, de seu.

A segunda pregunta podería formularse así: ¿Que responsabilidade cabe atribuírle á escola? Non pretendo, desde logo, ser exhaustiva na resposta, pero entendo que verbo disto caben, alomenos, tres puntualizacións:

1.- Que un modelo educativo lingüístico que utilice a lingua débil só como materia e non como vehículo de instrucción, senón en todas alomenos en varias materias, o que fai é perpetuar a desigualdade entre aquela e a lingua forte, como sinalan coñecidos e representativos autores (Lambert e Tucker, 1972; Fishman, 1976; Siguan e Mackey, 1989; Ninyoles, 1991).

2.- Que tendo a diglosia implicacións actitudinais, a escola non pode reduci-la súa intervención a programas exclusivamente filolóxicos e obviar unha intervención sistemática e intencional encamiñada a cambiar as actitudes negativas cara a un idioma, neste caso cara ó galego, en actitudes positivas cara a ese valor cultural. En efecto, numerosos autores salientan que un compoñente esencial na educación bilingüe nunha sociedade diglósica é o actitudinal (Lambert e outros, 1964; Fishman, 1979; Cooper e Fishman, 1982; Bouchard e Giles, 1982; Gardner, 1982).

Esta tendencia que demanda da escola unha atención ás actitudes lingüísticas podémola observar tamén en diversos autores galegos. Un bo exemplo pode se-lo seguinte texto de Rábade (1991, p. 65 e 66) "...As alumnas e alumnos que nos chegan ás aulas non traen tampouco unha actitude afectiva positiva clara para o idioma de Galicia. É unha institución escolar, xa desde a infancia, deberá traballar con insistencia este aspecto nuclear, pois só el posibilita a aprendizaxe posterior, así como a instalación consciente e duradeira no referido código..."

Cabe tamén referencia-lo actual Deseño Curricular Base de Educación Primaria editado pola Xunta de Galicia (1991), no que de maneira moi explícita se pode constatar que, por fin, se ampliou o concepto de contidos de ensinanza a aqueles que se refiren a valores e actitudes, cun peso, aproximado, do 30%. Polo que atinxe á importancia que os DCB asignan ás actitudes lingüísticas, nada mellor que transcribir un pequeno parágrafo: "...as actitudes contrarias, contextuais e familiares, e, en xeral, os prexuízos sobre a L2 inflúen negativamente na súa aprendizaxe, así coma as actitudes non belixerantes, abertas e amigables, facilitan o proceso. Cómpre, pois, ter en conta estes aspectos á hora de deseñar a aplicación dun programa de ensino

bilingüe nunha sociedade con comportamentos diglósicos coma a galega".

3.- Que, en definitiva, a escola é unha institución configuradora de actitudes de todo tipo, polo tanto, tamén lingüísticas. Foino, sempre, a través máis do curriculum oculto ca do explícito. É hora de que enfrente ese labor de maneira explícita, intencional e sistemática.

Isto non quere dicir que o problema diglósico se poida superar con tratamentos exclusivamente pedagóxicos (Ninyoles, 1991; Rodríguez, 1991). O que pode face-la escola é coadxuvar na súa superación.

Marco teórico: O concepto de actitude e de actitude lingüística

Se na diglosia subxacen actitudes negativas cara a un idioma e se as actitudes, permítaseme reiterar, se educan nos distintos contextos sociais, a escola debe facer un esforzo importante a fin de desenvolver actitudes positivas cara ó idioma galego e de modificar aquelas negativas que xa o alumno posúe.

Pero non se pode intervir pedagoxicamente naquilo que se descoñece. Xa que logo, haberá que considera-lo concepto de actitude para pasar logo a especifica-lo de actitude lingüística.

As actitudes foron obxecto de múltiples investigacións. En efecto, dispomos de distintos modelos, entre os que vou sobrancea-lo de Fishben e Ajzen (1975), modificado por Ajzen e Fishbein (1980), incluído dentro da "teoría da acción razoada", que foi utilizado por investigadores españois como marco teórico para diversos estudos (Be-coña, 1986; Escámez, Ortega e Saura, 1987; Escámez, Ortega e Gil, 1989; Ortega e Mínguez, 1988; Ortega e Saura, 1990).

A importancia do modelo ponse axiña de relevo ó considerármolas súas posibilidades, porque, efectivamente:

É un modelo explicativo das actitudes e predictivo () da conducta en tanto permite unha concepción global daquelas, da súa natureza, compoñentes e incidencia na conducta.

*É un modelo operativo, porque proporciona criterios para identifica-los compoñentes/variables das actitudes e a construción de instrumentos de medición.

*É un modelo orientativo en tanto facilita pautas para unha intervención pedagóxica encamiñada á educación das actitudes.

En resumo, poderíase dicir que é un modelo científico-tecnolóxico.

Os autores entenden por actitude a valoración afectiva positiva ou negativa dun obxecto social, que predispón e orienta a conducta do suxeito. A partir desa definición desenvolven un modelo multifactorial (a corrente tradicional, pola contra, concebía as actitudes de forma unifactorial. Allport identificábaas coa idea ou crenza que orienta a acción; Thurstone coa avaliación afectiva dun obxecto social; Bandura coa resposta cara a un obxecto), segundo o cal a actitude está integrada por catro factores:

O factor cognoscitivo ou crenzas conductuais, relativo ó que a persoa pensa, cre, opina verbo do obxecto de actitude e ás consecuencias que se derivan da conducta do suxeito relativa a ese obxecto. A información relevante que o suxeito foi amoreando en sobre o obxecto ó longo da educación informal, formal, non formal. (Exemplo: o que as persoas pensan/cren sobre o idioma galego e sobre as consecuencias de falar habitualmente galego).

Verbo do elemento cognoscitivo/crenzas conductuais cómpre destacar dous aspectos. Un, que non tódalas crenzas relativas a un obxecto social sustentan as actitudes do suxeito cara a ese obxecto, senón só as máis relevantes ou sobresaíntes. Outro, que as crenzas son de varios tipos, dentro dos cales hai que incluí-las prescritivas, é dicir, os valores.

O factor afectivo, o máis característico da actitude (a propia actitude), relativo ó que a persoa sente respecto ó obxecto social, a como o valora. (Exemplo: valoración afectiva positiva ou negativa do idioma galego e do seu uso).

O compoñente conativo ou intención fai referencia á conducta que a persoa pensa realizar. Finalmente, o compoñente conductual, relativo ós actos observables que o suxeito realiza (Exemplo: intención de falar galego e conducta efectiva, falalo/non falalo).

En definitiva, o importante é entendermos que a conducta humana non é inconsciente, senón que está influenciada, que non determinada -hai outras variables extraactitudinais, que o propio modelo considera, pero que non gardan relación con esta investigación- polas actitudes e estas dependen das crenzas sobranceiras que o suxeito ten verbo do obxecto social e da conducta relacionada con ese obxecto.

Dito doutro xeito, a variable cognoscitiva ou crenzas conductuais é a independente; a conducta é a dependente. As demais variables teñen un estatus intercambiable. En efecto, a actitude é dependente con respecto ás crenzas e independente con respecto á intención. Esta é dependente con respecto á actitude e dependente con respecto á conducta. Un esquema significativo podería ser:

VALORACIÓN COGNOSCITIVA	VALORACIÓN ACTITUDE	VALORACIÓN CONATIVA	VALORACIÓN CONDUCTUAL
Crenzas verbo dun obxecto social	→ Valoración afec- tiva, positiva / ne- gativa dun obxec- to social.	→ Intención de realizar unha conducta rela- cionada co ob- xecto social	Actos observables que o suxeito realiza con refe- rencia ó obxecto social

Cómpre advertir que nesta investigación non traballo coas catro variables mencionadas (crenzas conductuais, actitude ou compoñente afectivo, intención e conducta) porque, sobre todo esta última, esixiría estudos lonxitudinais e, posiblemente, traballo en equipo. Limitóme ás dúas primeiras: crenzas conductuais (variable independente) e actitudes (variable dependente).

¿Como conceptualizámo-las actitudes lingüísticas a partir do modelo exposto? Entendémolas como a valoración positiva ou negativa dunha lingua e do seu uso -neste caso, do galego e do seu uso- que supón unhas informacións, opinións, crenzas sobre a mesma e o seu uso e que predispón e orienta a conducta lingüística habitual -uso/non uso do idioma galego como vehículo habitual de comunicación.

Hipóteses

O modelo de Fishbein e Ajzen constitúe unha valiosa fonte de hipóteses, porque permite identifica-las variables actitudinais e porque orienta a intervención pedagóxica, como previamente indiquei. Efectivamente, neste segundo senso fai posible a definición da que podemos denominar hipótese tecnolóxica ou hipótese de traballo. As hipóteses desta investigación son:

a.- Hipótese xeral substantiva

As crenzas conductuais sobranceiras dos escolares verbo do idioma galego e do seu uso sustentan as actitudes negativas sobre o mesmo.

b.- Hipótese tecnolóxica/de traballo

Unha intervención pedagóxica que incida no cambio das crenzas lingüísticas sobranceiras sobre o idioma galego e o seu uso orixi-

ará un cambio das actitudes negativas cara a ese valor cultural en positivas.

c.- Hipótese operativa

A diferenza de medias entre un pretest e un posttest de actitudes lingüísticas será significativa naquel grupo -experimental- sometido a un programa de intervención educativa encamiñado a cambiar as crenzas sobranceiras dos escolares verbo do idioma galego.

Estratexia da investigación

Definición das variables

Procedemos a definir nominal e operativamente as variables:

1.- Variable independente: crenzas conductuais:

1.1.- Definición nominal: as crenzas sobranceiras que os escolares teñen sobre o idioma galego e o seu uso.

1.2.- Definición operativa:

- a) Crenzas verbo de falar habitualmente o galego en distintos contextos sociais (familiar, amigos, compañeiros escolar, laboral, urbano, rural, entre persoas cultas).
- b) Crenzas sobre as vantaxes ou desvantaxes de falar habitualmente o galego (ningunha vantaxe, utilidade de atopar traballo, fai máis cultas ás persoas, fai máis culto o pobo galego, favorece a identidade do pobo galego, illa a Galicia dos demais pobos de España).
- c) Crenzas verbo de escribir habitualmente o galego (asuntos da vida normal de relación, exames, poesía, historia, matemáticas).

2.- Variable dependente: Actitudes:

2.1.- Definición nominal: Valoración/avaliación afectiva positiva ou negativa do idioma galego e do seu uso habitual.

2.2.- Definición operativa:

- a) Valoración afectiva positiva (agradable, activo, valioso, útil, culto, intelixente, evolucionado, bo, fermoso).
- b) Valoración afectiva negativa (desagradable, pasivo, indiferente, inútil, inculto, torpe, atrasado, malo, feo).

Poboación e mostra

A investigación centrouse na Escola Universitaria de Formación de Profesorado de EXB de Pontevedra. O alumnado, cunha media de idade de 20 anos, pertencen á clase e media e media-baixa.

A mostra compóñena noventa e seis alumnos e alumnas de primeiro curso distribuídos en tres grupos.

Deseño da investigación

É unha investigación cuasi experimental, na que se utilizan os grupos naturais xa constituídos por orde alfabética de apelidos. Decídese ó chou os tres grupos constituídos da investigación:

Grupo A: Experimental	Pretest	Programa de intervención nas crenzas	Postest
Grupo B: Control	Pretest	-----	Postest
Grupo C: Placebo	Pretest	Programa placebo de intervención (filolóxico)	Postest

O instrumento do diagnóstico

O instrumento de diagnóstico (pretest-postest) consta de tres partes:

1ª.- Composta por aqueles "items" que se refiren á identificación dos suxeitos (idade, sexo, clase social, lingua materna, tipos de centros onde cursou EXB, BUP e COU, conducta lingüística).

2ª.- Composta por aqueles "items" (27) que se refiren á *identificación das crenzas sobranceiras* (variable independente) dos suxeitos sobre o idioma galego e o seu uso habitual. Utilízanse escalas de probabilidade subxectiva tipo Liker.

3ª.- Composta por aqueles "items" (30) que se refiren á *media das actitudes* (variable dependente) dos suxeitos cara ó idioma galego e cara ó seu uso habitual. Utilízanse escalas bipolares de diferencial semántico tipo Osgoord.

O instrumento foi construído a partir de sucesivas aplicacións en alumnos de BUP e de Maxisterio, así como da revisión por parte de dous expertos.

Programa de intervención educativa

Unha vez identificadas as crenzas e medidas as actitudes nos tres grupos -experimental, control e placebo- deseñouse un programa de intervención educativa.

Obxectivo xeral

1.- Modifica-las crenzas lingüísticas sobranceiras sobre o galego.

Obxectivos específicos

1.- Modifica-las crenzas verbo de falar habitualmente o galego nos distintos contextos sociais.

2.- Modifica-las crenzas verbo de escribir habitualmente en galego.

3.- Modifica-las crenzas verbo das vantaxes e desvantaxes de falar habitualmente o galego.

Contidos

Os contidos do programa están constituídos polas crenzas relevantes sobre o idioma galego e o seu uso identificadas nos suxeitos da mostra a través do pretest: falar galego non é útil porque non nos axuda a atopar traballo nin a mellorar económica nin socialmente; non é necesario para mante-la identidade do pobo galego (enfoque social); falar habitualmente galego contribúe a illar Galicia dos demais pobos de España; o galego é un idioma só apropiado para falar no ámbito familiar, pero non para ensinalles a falar (lingua materna) ós fillos; moi pouco apropiado para a relación amorosa noivo/a e para o contexto escolar; si apropiado para falar entre persoas cultas. En canto á conducta lingüística escrita en galego pensan que tan só é verdadeiramente aceptable para escribir poesía.

A crenza subxacente a todas elas é que os suxeitos da mostra **non identifican o idioma galego como un valor cultural.**

Estas son, pois, as principais crenzas identificadas, que, reitero, constitúen os contidos do programa de intervención.

Estratexia do programa

As posibilidades dun artigo non permiten ir máis alá dunha referencia ós modelos cognitivos de intervención educativa postos en práctica, así como ós métodos/técnicas utilizados.

a) Modelo de *participación activa*. Foi este o modelo principal. Como o seu nome indica, propugna a participación activa do suxeito no proceso de *ensinanza-aprendizaxe*. No caso concreto deste programa, consiste en que os suxeitos-mostra clarificasen, valorasen, cuestionasen, etc., as súas crenzas sobre o idioma galego e o seu uso habitual. Poderíamos dicir que se trata dun modelo de *concienciación*. Algunhas das técnicas utilizadas foron: clarificación de valores, análise crítica de textos, estudio de casos, libro-forum, role-playing, método CEP de Edward de Bono, etc. Como é sabido, todas estas técnicas requiren dinámicas de grupo.

b) Modelo de *comunicación persuasiva*. Consiste, como sinala Moscovici (1979) nunha comunicación unidireccional, xeralmente verbal, pola cal se dirixen mensaxes argumentados ós suxeitos coa intención de modifica-las súas crenzas. Non se utiliza dinámica de grupo; o alumno é máis receptivo ca activo.

Programa placebo

Deseñouse un programa paralelo (cos mesmos modelos e técnicas de *ensinanza-aprendizaxe*), pero *exclusivamente filolóxico*, para desenvolver no grupo placebo. Con este programa preténdese:

*Controla-las expectativas de éxito dos suxeitos, posto que todos -grupo experimental e placebo- eran conscientes de que se estaba desenvolvendo un programa de intervención encamiñado á modificación de actitudes.

*Comprobar se os programas exclusivamente filolóxicos son válidos para modificar actitudes lingüísticas.

Tempo

Tres meses. Hora e media semanal.

Análise dos resultados

1.1	MEDIAS			t (1,30)
	PRETEST	POSTEST	DIFERENCIA	
Control	4,69	4,57	-0,12	-1,54
Experimental	4,36	5,15	,78	9,43
Placebo	4,59	4,61	,02	,26
F ₉₀	2,29	6,74	33,16	

Na táboa 1.1 resúmese a análise das diferencias estatísticas en función de distintas probas:

1.- A análise dos resultados do pretest pon de relevo que non hai diferencias significativas entre os grupos control, experimental e placebo, polo que podemos asumir unha homoxeneidade base entre eles.

2.- A proba F das diferencias pretest entre grupos resulta significativa ($F = 6,47$), o que demostra que o programa de intervención nas crenzas sobranceiras sobre o idioma galego (variable independente) produciu efectos no cambio das actitudes lingüísticas.

Este efecto resulta especialmente claro ó controla-las diferencias entre os grupos mediante a análise de varianza dos incrementos post-pretest. É dicir, se se analizan as diferencias entre os incrementos logrados polo grupo experimental, control e placebo ($F = 33,16$).

3.- As probas t dentro de cada grupo corroboran as conclusións apuntadas. No grupo experimental dáse un incremento significativo na valoración do galego (actitudes lingüísticas), mentres que tal incremento non se produce no grupo control e placebo.

4.- En tódalas probas estatísticas apuntadas podemos observar que non hai diferencias significativas entre o grupo control (non sometido a programa de intervención) e o placebo (sometido a programa de intervención exclusivamente filolóxico).

Conclusións

De forma sucinta cabe indicar, a partir dos resultados obtidos, as seguintes conclusións:

1.- Que o programa de intervención educativa aplicado, encamiñado a modificar actitudes a partir do cambio de crenzas e

mediante modelos pedagóxicos de participación activa e comunicación persuasiva foi eficaz.

2.- Que o programa placebo de intervención educativa, exclusivamente filolóxico, que non incidía nas crenzas sobre o idioma galego, senón nos coñecementos gramaticais, non é eficaz para modificar actitudes.

3.- Que modifica-las actitudes negativas cara a un idioma, neste caso cara ó galego, supón incidir na dimensión cognitiva con programas de concienciación. Neste senso, o modelo de Fishbein e Ajzen lévanos a unha proposta de intervención pedagóxica nas actitudes ben distinta da tradicional. En efecto, esta entendía que modificar actitudes supuña incidir directamente na afectividade do ser humano, dado que esta é a característica fundamental daquelas, sen ter en conta que a dimensión afectiva é dependente da cognitiva.

Non obstante, e xa para rematar, quero matizar que esta é *unha*, que non *única*, proposta de intervención educativa. Rexeito calquera monismo tanto conceptual-explicativo das actitudes coma de intervención pedagóxica. Hai outras vías para modificar actitudes. Neste traballo só investiguei unha delas.

Bibliografía

- Ajzen, I., Fishbein, M. (1980): *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Alonso Montero, J. (1973): *Informe -dramático- sobre la lengua gallega*. Akal, Madrid.
- Ayestaran, M. y Cueva, J. de la (1974): *Las familias de la provincia de Pontevedra en 1974*. Instituto de Ciencias de la Familia, Sevilla.
- Becoña, L. (1986): *La relación actitud-conducta*. Imprenta Celta Coruña. Distribuido por Grial, Santiago de Compostela.
- Bouchard, E. y Giles, H. (1982): *Attitudes towards language variation*. Edwards Arnold, London.
- Cajide, X. (1989): *Modelos de ensino bilingüe axeitados á realidade galega*. Xunta de Galicia, Santiago de Compostela.
- Campo del, S., Navarro, S. y Tezanos, J.F. (1977): *La cuestión regional española*. Edicusa, Madrid.
- Cooper, R.L. y Fishman, J.A. (1974): "The study of language attitudes". En *International Journal of the Sociology of Language*. (Language Attitudes), nº 3.
- Escamez, J. y Ortega, P. (1986): *La enseñanza de actitudes y valores*. Nau Llibres, Valencia.

- Escamez, J., Ortega, P. y Saura, P. (1987): "Educar en la solidaridad: programa pedagógico. En *Revista Española de Pedagogía*, nº 3.
- Escamez, J., Ortega, P. y Gil, R. (1989): "Programa pedagógico para educar en la tolerancia". En *Revista Española de Pedagogía*, nº 182.
- Fernández, M. (1983): "La situación de la lengua en Galicia. La lengua de los escolares". En Siguan, M. (Coord.): *Lenguas y educación en el ámbito del Estado Español*. Edic. de la Universidad de Barcelona.
- Fishbein, M. y Ajzen, I. (1975): *Belief, attitude, intention and behavior. An introduction to theory and research*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Fishman, J.A. (1976): *Bilingual education: a sociolinguistic perspective*. Rowley, Newburg House.
- (1979): *Sociología del lenguaje*. Cátedra, Madrid.
- Foessa (Informe) (1970): *Informe sociológico sobre la situación social de España: 1970*. Fundación Foessa-Euroamérica, Madrid.
- Gardner, R.C. (1982): "Lenguaje attitudes and language learning". En Bouchard, E. y Siles, H.: *Attitudes*.
- Lambert, W. y Tucker, G.R. (1972): *Bilingual education of children. The St. Lambert experiment*. Rowley Newbury House.
- Monteagudo e outros (1986): *Aspectos sociolingüísticos do bilingüismo en Galicia, segundo os alumnos de 2ª etapa de EXB*. Velograf, Santiago de Compostela.
- Moscovici, S. (1974): *Psicología social*. Paidós Ibérica, Barcelona.
- Ninyoles, R.L. (1991): *Estructura social e política lingüística*. Irindo, Vigo.
- Ortega, P. y Mínguez, R. (1988): "La tolerancia como finalidad educativa". En IX Congreso Nacional de Pedagogía: *La calidad de los centros educativos*. Alicante.
- Ortega, . y Saura, C. (1990): "La cooperación solidaria como objetivo educativo". En *Revista de Ciencias de la Educación*, nº 142.
- Portas, M. (1991): *Lingua e sociedade na Galiza*. Edic. Bahía, A Coruña.
- Rodríguez, F. (1991): *Conflicto lingüístico e ideoloxía na Galiza*. Ediciones Laiovento, Santiago de Compostela.
- Rodríguez Neira, M. y López Martínez, M.S. (1988): *O galego na universidade*. Concello da Cultura, Santiago de Compostela.
- Rojo, G. (1979): *Aproximación a las actitudes lingüísticas del profesorado de EGB en Galicia*. ICE da Universidade de Santiago de Compostela.

- Rubal, X. (1987): "Situación actual y perspectivas de la educación bilingüe en Galicia". En Siguan, M. (Coord.): *Lenguas y educación en Europa*. ICE, Universidad de Barcelona.
- Rubal, X. y Rodríguez Neira, M. (1987): *O galego no ensino público non universitario*. Consello da Cultura, Santiago de Compostela.
- Ruíz Fuentes, R. y Pérez Vilarino, J. (1977): *Vivir en Galicia*. Edic. Felmar, Madrid.
- Santamarina, A. (1991): "Prólogo". en Ninyoles, R.L.: *Estructura social e política lingüística*. Irindo, Vigo.
- Siguán, M. (coord.) (1983): *Lenguas y educación en el ámbito del Estado Español*. ICE, Universidad de Barcelona.
- Siguán, M. y Mackey, W. (1989): *Educación y bilingüismo*. Santillana/Unesco.

SOCIOLINGÜÍSTICA E DIDÁCTICA DA LINGUA EN GALICIA. APROXIMACIÓN Ó PENSAMENTO DOS FUTUROS PROFESORES DE LINGUA

BIETTO SILVA-VALDIVIA
ICE da Universidade de Santiago

Introducción

As conductas explicitan, como é sabido, actitudes ou valoracións afectivas que, por súa vez, se asentan normalmente en crenzas ou opinións de tipo intelectual. Cómpre, pois, explorar nestas últimas para poder explicar cumpridamente por qué se van xerando afectos ou desafectos ante unha realidade ou obxecto determinado e cómo estes se acaban manifestando nun comportamento concreto.

No que se refire á lingua, hai en Galicia unha longa historia ategada de feitos e acontecementos que poden explicar posturas tan diversas como as que van desde o tan mentado *autoodio* ata a *lealdade* militante, pasando pola cada vez máis xeneralizada de aceptación acrítica do actual '*statu quo*'. Trátase unhas veces de decisións que se enmarcan na esfera do público (político-administrativas, socioeconómicas, educativas, etc.) e outras de experiencias moito máis persoais e vivenciais que van facendo que arredor do idioma do país se vaian tecendo todo tipo de connotacións e que se vaia convertendo así en espello de frustracións, devezos, negacións e sodariedades colectivas.

Esa percepción conflictiva da lingua galega é unha proba definitiva da preponderancia que se lle ha de dar á dimensión social dos idiomas, especialmente cando estes se desenvolven en situacións de non normalización e de competencia con outro idioma dominante. De aí que sexa tan necesaria unha política lingüística con obxectivos moi claros que vaia liberándoo desas eivas históricas ata acadar que os seus usuarios non teñan que loitar con máis fantasmas cós das súas propias limitacións expresivas.

É precisamente esta falta de compromiso colectivo para conseguila normalidade do idioma galego e a inexistencia dunha actuación

pública cun proxecto definido e consecuente o que ten feito que se fora derivando esta responsabilidade cara ó profesor de lingua galega, como última reserva dunha causa abandonada. E nesta visión simplista e mesmo maniquea dos *roles* profesionais aparece tamén a figura do profesor de lingua española, ó que se lle asigna (ou asume por si mesmo, segundo os casos) o papel de antagonista natural. Pode que nalgúns situacións estes estereotipos teñan correspondencia na realidade; pero, como queira que sexa, parece claro que nin a didáctica dunha lingua se pode identificar con filias ou fobias, nin a normalización lingüística dunha comunidade de falantes se pode acadar pola vía reduccionista da delegación.

Por esta razón, e doce anos xa despois da introducción do galego no *curriculum* escolar, con diversas disposicións legais referidas á lingua vixentes neste momento e formalmente tamén con distintas institucións 'normalizadoras' en funcionamento, pode resultar clarificador saber qué pensan os futuros profesores de lingua galega e de lingua española da relación social e académica entre os dous idiomas e do compromiso que uns e outros han de asumir nun hipotético proceso de redefinición dos espazos que aqueles deben ocupar en Galicia.

Colectivo analizado

Os datos que se comentan a seguir derívanse dun estudio realizado con 140 alumnos do Curso para a obtención do Certificado de Aptitude Pedagóxica que organiza o ICE da Universidade de Santiago. Estes alumnos, licenciados en Filoloxía Hispánica (Galego-Portugués ou Español), responderon a un cuestionario anónimo e remitido por correo na primavera de 1991.

Atendendo á especialidade realizada, á lingua da que pretendían ser profesores e ó idioma de uso habitual, este colectivo distribuíase do seguinte xeito:

	Galego	Español	Os dous/indistinta.
Licenciado en	51 (36%)	74 (53%)	15 (11%)
Profesor de	58 (41%)	63 (45%)	19 (14%)
Idioma habitual	57 (41%)	49 (35%)	34 (24%)

No cruzamento destas dúas últimas variables apréciase unha correspondencia importante entre a lingua de instalación e aquela da que aspiran a ser profesores (coa excepción máis relevante de 4 gale-

gofalantes que indican optar por seren docentes de lingua española), o que nos permitirá a partir de aquí referírmonos ás dúas indistintamente. Tamén por razóns de simplificación denominaremos 'bilingües' ós encuestados que manifestaron falar habitualmente os dous idiomas.

Análise de resultados

Ante un tema destas características, o primeiro aspecto que había que analizar era a opinión dos encuestados sobre a función social que deben cumprir o galego e o castelán na nosa Comunidade. Esa opinión explorouse a través de dúas preguntas complementarias tal como se detalla a seguir:

CUESTIÓN Nº 1: *¿Cal debe se-lo idioma de relación social en Galicia?
(Galego, Castelán, os dous indistintamente)*

Os resultados, totais e desglosados segundo a lingua habitual do encuestado, foron os seguintes:

	Galegofal.	castelanfal.	Bilingües	Total
Castelán	0	0	0	0
Galego	56	8	14	78 (56%)
Os dous	1	41	20	62 (44%)

Como se pode observar, o monolingüismo en castelán queda absolutamente rexeitado polo colectivo analizado. As outras dúas opcións -a do monolingüismo en galego e a dun presunto e indefinido bilingüismo social- reparten as preferencias dos encuestados nunhas porcentaxes relativamente próximas, pero sempre favorables ó primeiro.

A variable 'lingua de uso habitual' resulta bastante relevante neste caso para discriminar entre a opción monolingüe-galego e a alternativa 'bilingüe': os galegofalantes son case unánimes a favor do primeiro, mentres que os castelánfalantes -e, en menor medida, os que se declaran 'bilingües- mostran preferencia pola segunda.

CUESTIÓN Nº 2: *Se respondiches GALEGO ou CASTELÁN, ¿recoñeceríaslle algunha función específica á outra lingua en Galicia?*

Na formulación desta pregunta quedaban excluídas tódolas respostas que na Cuestión nº 1 se inclinaron pola opción os dous, por entender que neste caso se lles asignaba funcións semellantes ós dous idiomas. O carácter de complementariedade desta pregunta respecto da anterior fai que non interesen as opinións dos que se manifestaron

a favor da alternativa 'bilingüe', e tamén que as respostas (afirmativas ou negativas) que se dean nesta 2ª cuestión haxa que referilas en tódolos casos ó castelán.

Interesaba saber se os que defendían que o idioma de relación social en Galicia debe ser só un (neste caso o galego) lle recoñecían algunha función específica á outra lingua.

Os resultados, desdoblados segundo a variable 'lingua de uso habitual' son os seguintes:

	Galegofal.	Castelanfal.	Bilingües	Total
Si	32	4	6	42 (54%)
Non	18	4	6	28 (36%)
NS/NC	6	0	2	8 (10%)
Total	56 (71%)	8 (10%)	14 (18%)	78 (100%)

A maior parte das respostas a esta pregunta pertencían a individuos galegofalantes, por seren estes os que na cuestión anterior se manifestaban máis decididamente pola opinión monolingüe-galego.

Como se pode apreciar no cadro, a maioría (54%) entende que si se lle debe recoñecer unha función específica ó castelán en Galicia, fronte a un 36% que defenden posturas máis radicalmente exclusivistas e a un 10% de indecisos.

Na aclaración que se lles pedía á resposta afirmativa, entre as funcións que se lle asignaban á lingua española en Galicia destacaban de forma absolutamente maioritaria a de "relación co exterior / cos que veñen de fóra" (32 respostas sobre un total de 39).

CUESTIÓN Nº 3: Dada a situación actual das linguas galega e española, pensas que o ensino no nivel de secundaria debería ser:
 Todo en galego / Maioritariamente en galego / En galego e en castelán a partes iguais / Maioritariamente en castelán / Todo en castelán.

Despois de se definiren sobre a función social dos dous idiomas, demandábaselle a súa opinión sobre o seu uso nun ámbito específico: o académico.

Recóllense a seguir os resultados, diferenciando distintos grupos segundo a variable 'lingua de uso habitual'.

	Todo Galego	Máis Galego	Galego e Castelán	Máis Castelán	Todo Castelán	NS/NC
Galegofal.	44	11	2	0	0	0
Casteláfal.	11	7	24	2	1	4
Bilingües	10	12	9	0	0	3
Total	65	30	35	2	1	7
	(47%)	(21%)	(25%)	(1%)	(1%)	(5%)

A opinión destes futuros profesores sobre o papel vehicular que deben cumprilo galego e o castelán no ensino é, como se ve, bastante coherente coa función social que lles atribuían nas preguntas anteriores. Globalmente, reclámase un protagonismo dominante para o galego por preto do 70% dos enquisados (case o 50% na opción de todo en galego), mentres que a porcentaxe dos que defenden un maior protagonismo do castelán resulta insignificante e os que se inclinan por un uso equitativo dos dous idiomas representan un 25% do total.

Atendendo á lingua de instalación -bastante coincidente, como xa se indicou coa variable 'lingua da que pretenden ser profesores', apréciase unha diferenza de relativa importancia: os galegofalantes son case unánimes na reivindicación dun protagonismo claro do galego no ensino (77% 'todo en galego' e 19% 'maioritariamente en galego'), mentres que os castelanfalantes se reparten maioritariamente entre as opcións favorables ó galego (36%) e a que reclama un emprego equilibrado dos dous (49%).

Cómpre subliñar, finalmente, que a pregunta se refería ó idioma vehicular do ensino 'no nivel de secundaria', polo que non é posible saber se a opinión dos enquisados variaría de se tratar doutra etapa educativa.

CUESTION Nº 4: ¿De que maneira cres que afecta a situación de non normalización lingüística que se vive en Galicia ó ensino da lingua galega e da lingua española?

Partíase da hipótese de que a lingua socialmente menos prestixiada é a que soporta tamén no ámbito académico e didáctico as eivas propias desa desconsideración social, pero pretendíase comprobar se tamén no ensino da lingua dominante se manifestaban dalgún xeito as consecuencias desta non normalización.

Os resultados, tal como se pode observar a continuación confirman esa presunción: máis dun 96% das respostas manifestan que o ensino da lingua galega se atopa moi ou bastante condicionado pola situación social en que vive o idioma; pero existe unha non despreziable porcentaxe de enquisados (40%) que opinan o mesmo respecto do

ensino da lingua española en Galicia, e só un 14% entende que non lle afecta nada.

	Moito	Bastante	Pouco	Nada	NS/NC
L. Galega	108 (77%)	27 (19%)	3 (2%)	0	2 (1%)
L. Española	18 (13%)	38 (27%)	56 (40%)	20 (14%)	8 (6%)

É imposible facer unha valoración cualitativa do sentido que se lle dá a este condicionamento extraacadémico no ensino-aprendizaxe das dúas linguas de uso social en Galicia; pero o que si se aprecia é unha relación bastante clara entre a lingua de instalación (e da que pretenden ser profesores) e o grao de influencia que se lle atribúe a esa situación de non normalización lingüística. É dicir, aínda recoñecendo globalmente que as consecuencias negativas se manifestan de xeito especial na didáctica da lingua galega, cada colectivo tende á subliñar as distorsións que sofre o ensino do idioma propio, independentemente de que sexa este o galego ou o castelán.

CUESTION Nº 5: ¿En que medida cres que se deben preocupar os profesores de lingua galega e de lingua española de promover actitudes favorables cara á lingua galega?

É doutrina común hoxe na literatura pedagóxica que as actitudes e os valores son contidos específicos que se han de ter en conta na práctica docente. Por outra banda, e na liña do que e dicía na introducción, parecía oportuno coñecer se estes futuros profesores asumían esta demanda pedagóxico-social e se, en consecuencia, se inscribían en paradigmas profesionais de compromiso crítico co medio, ou se optaban por posturas máis tecnicistas.

Os resultados globais foron os seguintes:

	Moito	Bastante	Pouco	Nada	NS/NC
Prof.	129	5	0	1	5
L. Galega	(92%)	(3,5%)	(1%)	(3,5%)	
Prof.	96	34	2	3	5
L. Española	(69%)	(24%)	(1,5%)	(2%)	(3,5%)

Malia a vaguidade da expresión "actitudes favorables", podemos dicir que hai unha opinión case unánime sobre a conveniencia de que os profesores das dúas linguas teñan presente esta cuestión na súa actividade docente (arredor dun 95% das respostas en ámbolos dous casos, se sumámo-las opcións moito e bastante).

Especialmente significativo resulta o feito de que tamén ó profesor de lingua española se lle demanda con claridade esta preocupa-

ción, e sen que aquí as variables 'lingua de uso habitual' e 'lingua de exercicio profesional' fagan variar de forma apreciable os resultados: non hai ningún futuro profesor de lingua galega que entenda que o profesor de lingua española se deba preocupar pouco ou nada de promover este tipo de actitudes, e só 2 dos que pretenden exercer como profesores desta última entenden que é unha cuestión que non lles debe preocupar nada.

CUESTION Nº 6: ¿En xeral, cres que os profesores de lingua galega e de lingua española promoven actitudes favorables cara á lingua galega?

Se a opinión dos aspirantes a profesores era case unánime en relación coa conveniencia de favorecer actitudes positivas cara ó galego, a súa valoración do que realmente está sucedendo é bastante máis negativa, tal como se pode apreciar no cadro seguinte:

	Moito	Bastante	Pouco	Nada	NS/NC
Prof.	31	65	36	2	6
L. Galega	(23%)	(47%)	(26%)	(1%)	(4%)
Prof.	1	18	81	36	4
L. Española	(1%)	(13%)	(58%)	(26%)	(3%)

A análise comparativa destes datos cos da pregunta anterior indica que, na opinión dos encuestados, existe un desaxuste importante entre o interese que debería ter esta cuestión para os profesores en exercicio e o que realmente lle prestan. En relación cos profesores de lingua galega, hai unha porcentaxe importante que consideran que promoven bastante ese tipo de actitudes; pero máis de un cuarto do total opinan que esta preocupación é escasa. No tocante ós docentes de lingua española ás posturas son moito máis tallantes: arredor dun 85% manifestan que a súa actuación é pouco ou nada favorable.

Tampouco aquí atopamos diferencias significativas segundo a lingua de instalación, como non sexa unha maior tendencia dos castellanfalantes a situarse na zona máis indefinida da escala (bastante / pouco), fronte ós galegofalantes que se inclinan por opcións máis marcadas (nada). Desta maneira, obsérvase unha lixeira mellor consideración por parte daqueles do papel que está a xogar o profesor de lingua española respecto da lingua galega (só un 14% responde nada), mentres que escollen esta resposta máis do 41% dos galegofalantes.

Nas dúas preguntas seguintes tratábase de coñecer cal era, en concreto, o papel que lle asignaban ó profesor de lingua española na normalización da lingua galega.

Existe a crenza estereotipada, alomenos en certos sectores, de que a situación social do galego non ten por qué ocupar ós docentes da outra lingua oficial de Galicia. Máis aínda, partindo de principios supostamente profesionalizadores, preténdese nalgúñas ocasións que os profesores de lingua española sexan a conciencia vixiante dun estatus de privilexio académico e social da lingua que 'representan', identificación esta que non se dá en ningunha outra materia curricular e que demostra claramente que non se trata de argumentos técnicos ou profesionais, senón ideolóxicos.

Pero a falla dun proxecto lingüístico asumido politicamente o que está conseguindo é que a indefinición e o 'deixar facer' se convertan nas únicas pautas reguladoras dunha situación absolutamente caótica tanto no ámbito académico como no social, que non garante unha mellor aprendizaxe do castelán nin unha identificación máis solidaria co idioma propio de Galicia. A dificultade para deseñar un proxecto didáctico eficaz nunha situación tan complexa e confusa como a que estamos a vivir é o que está a levar a algúns profesores de lingua española a demandar tamén eles unha clarificación do papel social que han de xoga-los dous idiomas oficiais de Galicia e os pasos que se han de dar desde o sistema educativo para conseguilo.

As preguntas que se lles dirixiron ós futuros profesores destas dúas linguas querían recoller tanto estas preocupacións estritamente profesionais como o transfondo inevitavelmente ideolóxico que hai sempre detrás dunha opción lingüística en Galicia. Estas foron as súas respostas:

CUESTION Nº 7: *¿Consideras que resulta contradictorio ou improcedente que un profesor de lingua española se sinta comprometido coa normalización da lingua galega?*

A opinión aquí foi practicamente unánime: o 96,4% dos enquisados responderon de xeito negativo, e só 5 (o 3,6% restante) se manifestaron afirmativamente. E pode ser tamén significativo o feito de que, destas 5 respostas, 3 pertencen a suxeitos galegofalantes e que aspiran a ser profesores desa lingua e 2 a individuos castelánfalantes que pretenden exercer como docentes desa asignatura. É dicir, non hai a penas ningunha reserva (teórica e profesional) para aceptar que un profesor de lingua española se sinta solidario e comprometido coa lingua galega; e na minoría discrepante non se aprecian razóns que se poidan asociar con opcións lingüísticas concretas, nin no persoal nin no profesional.

CUESTION Nº 8: *No seu caso, ¿en que situacións e de que maneira cres que se pode manifestar ese compromiso?*

As opcións que se lle ofrecían recollían de forma xenérica distintos ámbitos ou modalidades nas que pode pensa-lo profesor de lingua española para mostra-lo seu compromiso coa lingua galega, sen que loxicamente se presupuxera que todas fosen adecuadas nin sequera que unhas o fosen máis ca outras. Por outra banda, a súa formulación buscaba graduar de menor a maior estas fórmulas de compromiso, de maneira que cada unha implicaba a tódalas anteriores. As respostas foron as seguintes:

	<i>Frecuencia</i>	<i>Porcentaxe</i>
- Unicamente fóra do ámbito escolar	0	0
- Só fóra da clase de lingua/ltra. espla.	6	4.3
- Tamén na clase de l./ltra. espla., pero empregando o castelán	81	57.9
- Impartindo as clases de l./ltra. espla. en galego	41	29.3
- Outras fórmulas	9	6.4
- NS/NC	3	2.1

Como se pode observar, as respostas concentráronse na situación de aula, co conflito -ineludible nese caso- sobre a lingua que ha de servir de vehículo de instrución. A gran maioría (preto do 60%) entende que a clase de lingua e literatura española é un lugar indicado para mostrar un compromiso coa normalización da lingua galega, pero sempre que se faga en castelán; e arredor dun 30% defende que ese compromiso se manifeste impartindo as clases en galego.

O debate sobre o idioma en que se debe impartir-la materia de lingua e literatura española aparece tamén nas respostas incluídas en "Outras fórmulas": algunhas distinguen entre clase de lingua (en galego) e de literatura (en castelán); outras condicionano ó tipo de Centro e de alumnos, e, finalmente, algunha xustifica explicitamente o uso do galego "mentres a situación non se normaliza". Non parece arriscado pensar, sen embargo, que esta é a xustificación implícita do 30% que se inclina abertamente por que a clase de lingua e literatura española se imparta en galego, o que demostra a necesidade dunha normalización social deste idioma que permita libera-lo ámbito académico -e, en concreto, certas áreas curriculares- de demandas que non deberían ser da súa competencia.

En canto á distribución destas respostas de acordo coa variable 'lingua de instalación galego/castelán', hai que dicir que a diferenza é simplemente de grao: en ámbolos dous casos a maioría entende que o compromiso coa lingua galega na clase de español se debe facer desde este idioma e non en galego; pero, mentres no caso dos gale-

gofalantes a proporción é do 50% fronte ó 43%, entre os castelanfalantes a relación é do 63% fronte ó 18%.

Un último bloque de preguntas referíase á conveniencia dunha colaboración didáctica entre as dúas asignaturas, ós aspectos que debería abranguer e ás dificultades para que se faga efectiva.

Respecto ó primeiro, as respostas son case unánimes sobre o carácter positivo desa cooperación (globalmente, máis dun 90% entenden que é 'moi' ou 'bastante' conveniente); pero esta necesidade é máis sentida aínda polos que aspiran a ser profesores de galego ca polos de español, tal como se demostra na porcentaxe dos que elixiron a opción 'moi' conveniente: 72% entre os primeiros e só 57% entre os segundos.

En canto ás modalidades que debería adoptar esta coordinación-colaboración, as opinións centráronse en catro grandes liñas:

	% / Total
- Na unificación da terminoloxía e métodos de análise lingüística	58%
- No reparto de contidos teóricos ou en temas concretos	44%
- En relación coas actitudes lingüísticas	59%
- No conxunto da programación	74%

Polo que se refire ás dificultades para que esta colaboración se faga efectiva, destacáronse os seguintes factores:

	% / Total
- A rixidez dos horarios	24%
- A comodidade ou individualismo	79%
- Prevenções ideolóxicas ou distinta concepción do papel das dúas linguas	84%

En resumo, pódese dicir que se sente moi maioritariamente a necesidade da cooperación didáctica entre as dúas asignaturas, e que se demanda mesmo -probablemente sen moita consciencia do que isto supón- que afecte ó conxunto da programación (selección de obxectivos e contidos, metodoloxía, etc.); pero que, ó mesmo tempo, se detectan importantes dificultades de tipo persoal e ideolóxico para que se faga efectiva. Ese 84% de enquisados que apuntan a este último tipo de factores son unha proba máis da importancia dos condicionamentos sociolingüísticos na didáctica das dúas linguas de uso social no territorio galego.

Consideracións finais

Unha cuestión aínda non resolta -nin sequera debatida- hoxe en Galicia é o papel que debe xoga-la fonte sociolingüística na configuración da didáctica das dúas linguas oficiais do País.

No que se refire á lingua española, é frecuente que se ignore de xeito absoluto; e, en canto á lingua galega, é posible atoparse coas posturas máis contrapostas: desde os que teñen como referente practicamente único a anómala situación social do idioma, ata os que prefiren instalarse nunha falsa normalidade e actuar coma se se tratase dunha disciplina sen máis condicionamentos cós de calquera outra lingua.

Loxicamente, o situarse nunha ou noutra perspectiva implica unha intervención didáctica claramente diferenciada, tanto na selección de obxectivos e contidos, como na propia metodoloxía e nos criterios de avaliación. Parece claro que non é fácil manter indefinidamente para a lingua galega pautas pedagóxicas diferenciadas sen que isto leve a unha valoración especial da mesma -normalmente pexorativa- dentro do sistema educativo; pero unha didáctica descontextualizada e aproblematicadora é discutible que poida acadar resultados satisfactorios, nin no académico nin no social.

A demanda ha de ser, como se deduce dos propios datos deste estudio, a clarificación dos *roles* sociais dos dous idiomas, mediante unha actuación político-administrativa que poña orde na esquizofrenia lingüística que se vive hoxe en Galicia; pero, mentres isto non sucede, parece imprescindible abrir un debate no ámbito escolar no que se conxuguen os métodos de análise lingüística máis axeitados (pragmática, gramática do texto, sociolingüística da interacción...) cunha metodoloxía de orientación comunicativa e cunha definición clara do medio psico e sociolingüístico en que se desenvolve o acto didáctico. Un debate no que sería coñveniente que participasen docentes das dúas linguas, por razóns de eficacia pedagóxica e tamén social. Se as valoracións recollidas neste estudio son indicativas do sentir deses dous colectivos, a empresa non debería ser imposible.

A NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA NA RADIO E A TELEVISIÓN DE GALICIA. PROPOSTAS DUN XORNALISTA

XOSÉ M. PÉREZ

R.T.G.

Moito se ten discutido sobre a influencia dos medios de comunicación no proceso de normalización lingüística. Hoxe en día, avaliable xa a experiencia de seis anos de Televisión de Galicia e da Radio Galega, non haberá quen cuestione a importancia de contar cuns instrumentos coma estes para asenta-la nosa lingua e fomenta-lo seu uso. Ante a patente inhibición, raiana no desprezo, de case toda a prensa galega polo noso idioma¹, TVG e RG seguen a se-lo referente obrigado para os que nos preocupamos pola normalización lingüística deste país.

Radio e televisión autonómicas son, nestes momentos, ó meu xuízo, un dos mellores instrumentos dos que dispomos para estende-lo uso do idioma galego. De aí que cumpra defendelas das agresións que sofren a cotío por parte de axentes políticos e empresariais supeditados a intereses opostos ós que defende o espírito da Lei de Creación da CRTVG². Esa defensa debe converterse en ofensiva e incluír tamén a reivindicación de que se potencie a súa estrutura e se reforce a súa

¹ Exceptuando algún caso como o de *A Nosa Terra*, o galego segue a ter unha presenza testemuñal nos xornais galegos. Só artigos de opinión e excepcionalmente algunha noticia son redactadas no noso idioma. Segue a ser unha práctica coitá a de traducir ó castelán comunicados escritos en galego e a de reproducir en castelán citas textuais, aínda que as palabras foran pronunciadas en galego. Xusto é recoñecer tamén que algúns xornais, como Diario 16 de Galicia ou El Correo Gallego, están a dar tímidos pasos no camiño da extensión do galego.

² Nos principios xerais da programación da CRTVG dise: "especial papel correspóndelles á TVG e á Radiotelevisión á hora de contribuír á normalización da lingua galega e á difusión da cultura propia de Galicia. É indubidable a influencia que a TV e a Radio poden e deben exercer de cara á difusión eficaz das vixentes normas lingüísticas que faciliten, de maneira cada vez máis normal e polo uso repetido, o dominio do idioma galego. En moitas ocasións, a simple expresión oral da linguaxe correcta servirá para ir fomentando o seu uso adecuado entre os usuarios da Radio e a Televisión de Galicia".

presencia coa creación de novas canles. A "invasión" de emisoras privadas e o espectacular desenvolvemento das telecomunicacións xogan en contra nosa. A sempre temida e por algúns desexada "aldea global" de Mc Luhan está cada vez máis preto de ser unha realidade. Ducias de emisoras de radio e televisión en lingua castelá ou inglesa chaman hoxe ás portas das casas dos galegos. A cultura da coca-cola e do flamenco estende o seu manto uniformizador eclipsando as manifestacións propias do noso país, transformando a "identidade galega" nun recordo e o noso idioma nunha reliquia.

A cegueira, non quero pensar que interesada, de moitos políticos está coartando as posibilidades dos medios públicos de Galicia. Sen apoio, sen recursos, non pode haber produción propia. Os profesionais da radio e da televisión vense obrigados a galeguizar produtos totalmente alleos á nosa cultura, á nosa realidade. A penuria é tal que, en non poucas ocasións ata a lingua galega desaparece da programación. Esta circunstancia podémola tamén apoñer á desidia ou á falta de concienciación dos propios rectores dos medios, indiferentes ante a emisión de películas ou publicidade en castelán. Esa falta de recursos ten outras repercusións que quizais non perciban os menos avisados. Son a consecuencia dunha lóxica cadea. Sen diñeiro non hai instrumentos técnicos nin persoal; sen eles non se poden recolle-los acontecementos "in situ"; débese recorrer, por tanto, ó que chega de fóra. O resultado é: temáticas alleas, protagonistas de distinta fala e incluso crónicas recollidas doutros medios (por suposto en castelán). Velaí as dificultades para loitar contra a devandita uniformización macluhiana.

A maior parte das noticias divulgadas pola TVG e a RG son redactadas utilizando como base os datos recollidos por axencias con sede en Madrid. Por suposto, os teletipos destas axencias están redactados en castelán (deixemos a un lado que obviamente os contidos están subxectivados por unha avaliación allea ó noso país). O xornalista debe traducilos ó galego e adaptalos á linguaxe televisiva ou radiofónica. A premura de tempo en moitos casos e a falta de capacidade noutros dan como resultado a elaboración de textos con expresións foráneas e sintaxe castelá. A autocrítica non é mala. Por tanto, os xornalistas debemos recoñecer que recorremos a temática e protagonistas doutros puntos do estado por simple mimetismo con grandes medios de comunicación. Vaia na nosa defensa o feito de que a prensa, a radio e a televisión estatais marcan moitas veces a noticia e o interese público. Na nosa contra pode alegarse que a falta de imaxinación ou, moitas veces, o descoñecemento do noso medio lévannos a

busca-lo protagonista ou o acontecemento alén a nosa terra³. A consecuencia é a proliferación de entrevistas e testemuños noutros idiomas (por certo, o castelán nunca se traduce ou subtitula). Sabido é que os medios de comunicación crean ídolos, modelos a imitar. A xente outorga ás persoas que habitualmente aparecen nos medios un prestixio ás veces inxustificado. Mal camiño seguimos se a nosa radio e a nosa televisión consagran figuras foráneas e conceden un rol preponderante á lingua do estado.

A carencia de medios é un dos atrancos cos que topan radio e televisión galegas para cumprila función encomendada polos seus creadores. O exposto ata aquí é só unha chamada de atención sobre o perigo, non irreal, que corremos de vernos na necesidade de prescindir dun dos máis eficaces instrumentos normalizadores cos que agora contamos. O que segue é un pequeno chamamento para que os especialistas na materia fagan un esforzo na procura de solucións para os problemas lingüísticos ós que se enfrontan cada día os xornalistas e profesionais da radio e a televisión de Galicia.

Son dos que manteñen a tese de que para que os medios de comunicación actúen como axentes normalizadores deben someterse primeiro a un proceso de normalización. Radio Galega e TVG non pasaron aínda por el. Para que un redactor ou un locutor poida comunicar en galego non só ten que coñecer-lo idioma, ten tamén que saber cómo usalo. Neste punto encontramos tres paradigmas:

A. Quen non coñece a lingua ou non é capaz de utilizala con corrección.

B. Quen non se preocupa por expresarse axeitadamente.

C. Quen, concienciado pola transcendencia do seu traballo, ansía desempeñalo coa responsabilidade que a sociedade lle debe esixir.

Sobre os dous primeiros casos sobran os comentarios. Non fai falta escaravellar moito para que agromen. É unha lacra que temo que arrastren os nosos medios durante anos, sobre todo se os seus directivos continúan demostrando indiferencia e desprezo polo idioma, sempre susceptible de ser relegado a un segundo termo por conceptos máis superficiais ou rendibles que ó lector non lle custará adiviñar. O último dos casos, o do profesional interesado na mellor utilización da lingua, é o que me preocupa agora.

³ ¡Cantas veces temos que aturar aburridas entrevistas con persoeiros mil veces vistos cando ó noso carón temos xente con moito que dicir! ¡Quen non escoitou opinións de sisudos expertos doutras zonas do estado sobre economía, política internacional ou dereito, cando, no noso país, hai persoas versadas nesas cuestións que poderían ofrecer un valioso comentario!

Calquera "doutrina científica" referida á comunicación en radio ou televisión establece como característica básica da linguaxe nestes medios a intelixibilidade. As palabras e a sintaxe empregadas deben cumprilos requisitos de claridade, propiedade e sinxeleza para que o que o comunicador quere transmitir sexa facilmente comprensible para o oínte. Propiedade nas palabras escollidas (deben expresar un concepto sen propiciar equívocos ou malas interpretacións): sinxeleza na construción das oracións para que o oínte poida segui-lo fio do relato sen dificultades; claridade na semántica, sobran os xogos de palabras susceptibles de despita-lo destinatario da información. Todos estes requisitos son imprescindibles nunha forma de comunicación mediatizada por condicionamentos técnicos e tarada polo seu sentido unidireccional.

As características que acabo de comentar condicionan enormemente a liberdade expresiva do xornalista ó realiza-lo seu traballo. O profesional hase de someter a unhas normas que limitan a súa creatividade. Moitas veces esa limitación lévase a extremos grotescos, xeralmente por falta de habilidade do comunicador. Así temos que "sufrir" textos clónicos, monótonos, e expresións manidas e repetitivas, case todas copiadas do castelán, idioma con maior tradición xornalística⁴. É entón cando é necesario o labor do asesor lingüístico. Eles son os que deben acuñar un corpo lingüístico (palabras, expresións, xiros, vocábulos técnicos) axeitado ó medio no que vai ser empregado. Trataríase de "educar" en galego ó xornalista, proporcionándolle os aparellos que necesita para realiza-lo seu labor.

O que estou a reclamar é basicamente un *libro de estilo*. Un manual que lles aporte ós profesionais solución ós problemas de utilización da linguaxe e resolva as dúbidas que poidan xurdir no exercicio do traballo. Este libro de estilo tería que especificar claramente qué arcaísmos son susceptibles de seren utilizados; tamén qué neoloxismos son aceptables; debería relaciona-los topónimos estranxeiros especificando a súa pronuncia; en suma, debe ser un compendio de regras elementais que orienten a tódolos que participamos no proceso da comunicación de masas e permitan a uniformización de criterios.

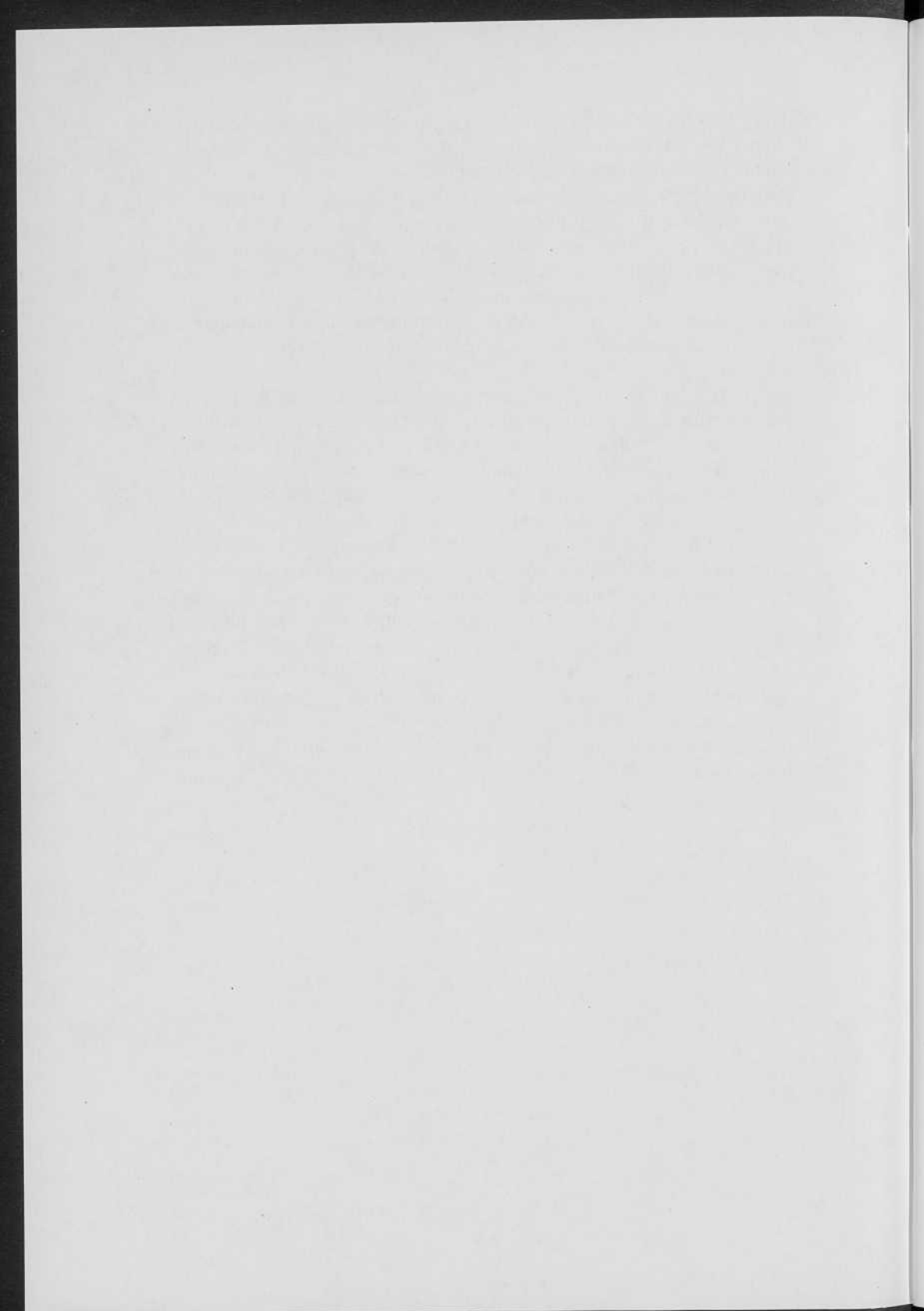
A elaboración dun libro de estilo require ó meu parecer, un debate previo sobre cal debe ser ese modelo estándar de linguaxe xornalística que convén asumir. A discusión non pode ser coto pechado

⁴ O castelán, como outras linguas, desenvolveu unha xerga xornalística, un estilo de comunicar noticias que se rexe por regras propias. Ata agora, os xornalistas galegos recibían a súa formación en lingua castelá. É moi natural, polo tanto, que o seu modelo de referencia sexa alleo e que na súa escrita recorran ó léxico e a fórmulas sintácticas do idioma estatal.

para os estudiosos da nosa lingua. Os profesionais teñen moito que dicir. Eles son os que comunican, os que coñecen as características, limitacións e posibilidades do seu medio e poden realizar unha valiosa contribución ó debate. Antes de seguir adiante coa miña proposta quero deixar claro que a última palabra nesta discusión deben tela os lingüistas, pero tamén creo que non se debe despreza-la opinión dos profesionais dos medios, que como usuarios habituais do instrumento (a palabra), saben das lagoas do léxico galego, dos problemas que pode causa-lo emprego dalgúñas expresións, ou da implantación, xa asentada e inevitable, de voces estranxeiras ou procedentes do castelán.

Ata aquí estoume a referir á necesidade de establecer unhas regras xerais sobre a linguaxe que se empregará en programas informativos ou de divulgación. Pero, a radio e a televisión son moito máis ca iso. Hai espazos musicais, infantís, humorísticos... un amplo abano que abre as portas a outro estudio: a linguaxe coloquial nos medios de comunicación. ¿Como debe se-la fala neste tipo de programas?

¿Cabe o uso de variantes dialectais? ¿Pódense usar estas variedades de xeito indiscriminado? ¿Son aceptables os vulgarismos? ¿Son permisibles determinadas transgresións da norma por parte de mozos e rapaces? A proposta de debate está aí. Agora fai falta que alguén a recolla e comece o traballo. Chegou o momento de facelo se non queremos que o idioma na radio e na televisión de Galicia continúe marcado pola anarquía. Un traballo serio, meticuloso e respectuoso coas características dos medios pode facilitarlles ós profesionais os recursos necesarios para desenvolver con maior tino o seu labor. Sairán gañando eles, os oíntes e a lingua.

MEDIDAS PREVIAS Á POSTA EN MARCHA DUN PLAN DE NORMALIZACIÓN DOCENTE

HELENA VILLAR JANEIRO

XESÚS RÁBADE PAREDES

Coordinadores Docentes de Lingua Galega

Documento de apoio para os equipos de normalización dos Centros de Educación infantil, E.X.B., Educación especial e E.P.A.*

1. Plan de normalización

1.1. Características

-O plan de normalización é un proxecto educativo que forma parte do Plan Xeral do Centro (Orde de 15 de xullo de 1991, que regula o funcionamento dos centros para o curso 1991-92).

-É un plan comprensivo, xa que abarca e compromete a toda a comunidade educativa dos centros de Galicia.

-Ten unha base legal (Lei de Normalización Lingüística 3/1983 de 15 de xuño; Decreto 135/1983 de 8 de setembro; Orde de 1 de marzo de 1988; Circular nº 13 da Dirección Xeral de Política Lingüística de 26 de agosto de 1991 sobre o ensino e o uso do idioma, dirixida ós directores).

-Desenvólvese en dous niveis: *Xeral*, para o uso do idioma, e *específico*, para o ensino en galego.

-Parte da análise do contexto, é dicir, das características lingüísticas da comunidade escolar, do seu medio e do estado de normalización no que se atopa a escola.

* O presente Documento forma parte dunha serie de medidas de apoio que, como Coordinadores Docentes da Área de Lingua Galega e Literatura, vimos presentando, desde febreiro de 1992, a uns cincuenta centros de Ensino Xeral Básico. Encamiñado en concreto a prepara-lo plan de normalización do curso próximo nos referidos centros, *Cadernos de lingua* considerou conveniente incluílo dentro das súas páxinas para poñelo a disposición daqueles ensinantes do país ós que lles poida ser de utilidade.

-É progresivo: Configúrase coa formulación de obxectivos e estratexias que os desenvolvan, ós que se lles asigna temporalización (Plan anual de Centro).

-É avaliable: Analízanse os resultados para remove-las causas dos aspectos negativos (Memoria anual de Centro).

-Desenvólvese en forma de espiral: A análise tómase sempre como punto de partida para as accións sucesivas.

1.2. Responsabilidades

-As accións específicas do plan normalizador deben estar debidamente adxudicadas desde a súa redacción, sendo o seu cumprimento responsabilidade compartida por toda a comunidade escolar.

-O *Equipo de normalización* configúrase, segundo este principio, como un órgano técnico, coordinador e asesor para accións específicas, pero nunca será o responsable único da normalización do centro.

1.3. Ámbitos

-O plan comprende tódolos ámbitos educativos:

-Aspectos administrativos:

-Redacción de documentos internos e externos, boletíns de notas, etc.

-Aspectos de relación coa comunidade:

-Comunicacións, anuncios, avisos, etc.

-Aspectos pedagóxicos:

-Plan de utilización do galego como lingua vehicular e de alfabetización nos primeiros ciclos.

-Aspectos organizativos:

-Relacións con elementos galeguizadores da comunidade, normalización da(s) biblioteca(s), adquisición de prensa con presenza de lingua galega, etc.

1.4. Fases

Funcionando o plan a modo de espiral (os logros acadados serven de inicio para posteriores accións), consta das seguintes fases:

-Avaliación inicial de:

-País

-Alumnos

- Profesores
- Persoal non docente
- Medio.

-Concreción anual -non Plan de Centro- formulada en obxectivos, deseño das estratexias pertinentes para levalos a cabo, temporalización e adxudicación de responsabilidades.

-Revisión periódica e seguimento puntual para reconducir e reforzar determinadas extratexias.

-Avaliación anual, que servirá de *feed back* e de punto de partida para a planificación do curso seguinte.

2. Avaliación inicial

Para facer do galego lingua de uso normal nunha realidade tan complexa como é un centro educativo, cómpre avaliar tecnicamente a situación de partida. Só cunha avaliación seria e responsable poderemos actuar posteriormente sobre a realidade examinada.

Desenvolverase durante o derradeiro trimestre deste curso escolar para fundamenta-la acción do próximo ano académico.

Servirase de procedementos minimamente fiables (enquisa sociolingüística, estudio sociolingüístico do medio...) que, obrigatoriamente, han de ser complementados con outras técnicas cualitativas, propias tamén da recollida de datos (entrevistas, observacións directas...).

As informacións que se tiren detectarán as necesidades, orientarán a actuación inmediata e servirán para priorizar accións naquel sector da comunidade que máis o necesite.

Nunca serán utilizados tales datos como pretexto para xustifica-la permanencia en posicións estáticas e antinormalizadoras.

2.1. A enquisa sociolingüística

Servirá de base para detecta-las necesidades de actuación urxente e dela extraeremos datos para:

-Realizar unha análise da competencia idiomática e das actitudes lingüísticas da comunidade escolar: profesores, pais, alumnos...

-Fundamenta-la acción normalizadora nos diferentes ámbitos sinalados anteriormente.

2.1.1. Cuestionario base.

Estes cuestionarios poden conter preguntas directas e indirectas, así como ítems de valoración, e han de ser suficientemente comprensivos da realidade como para que nos poñan de manifesto, cando menos, os aspectos seguintes:

a) Profesores

- Prexuízos idiomáticos.
- Disponibilidade para o plan de normalización nos seus diversos aspectos.
- Capacitación real e académica na lingua.
- Cambios modificados segundo a introducción de determinadas variables.
- Desenvolvemento lonxitudinal de capacidades e actitudes.

b) Pais

- Lingua maioritaria do medio.
- Lingua de instalación das familias, independente dos cambios na transmisión ós máis novos.
- Lingua na que deben ser alfabetizados e escolarizados os primeiros ciclos.
- Cambio de lingua familiar e prexuízos idiomáticos.
- A institución educativa como motor do cambio lingüístico.
- Grao de estima da comunidade pola lingua propia de Galicia.
- Capacidade comunicativa nos niveis oral e escrito.
- Desenvolvemento lonxitudinal de capacidades e actitudes.
- Cambios modificados segundo a introducción de determinadas variables.

c) Alumnos

- Grao de competencia idiomática.
- Motores de competencia idiomática: familia, centro educativo, medio...
- Grao e campos fundamentais de socialización en lingua galega.
- Prexuízos idiomáticos.
- Lingua na que o alumno acadou mellor dominio a través da escolarización.
- Desenvolvemento lonxitudinal de capacidades e actitudes.
- Grao de estima que os alumnos teñen pola lingua propia de Galicia.
- Reformulacións para a didáctica da lingua.

Todos estes datos han ir acompañados dun estudio sobre os posicionamentos normalizadores do medio e das institucións públicas ou privadas que exercen influencia na comunidade escolar:

- A.P.A.
- Outras institucións docentes
- Asociacións de estudantes
- Concello
- Asociacións culturais
- Asociacións veciñais
- Bibliotecas públicas
- ...

Pola súa comprensividade, e a título de exemplo, acompañamos un modelo de cuestionario utilizado pola profesora Xulia Fernández nun traballo de investigación que está levando a cabo en varios centros da provincia de Lugo.

2.1.2. Delimitación de responsabilidades

Tomamos como exemplo os cuestionarios que han cumprimentar pais e alumnos, por se-lo seu tratamento o que consideramos máis complexo.

ACCIONES	RESPONSABLES	TEMPORALIZACIÓN
Redacción:	Equipo de normalización.	
-Asesoramentos: Técnico: Estatístico: Tecnolóxico:	Coordinadores Docentes de Galego. Departamento de Matemáticas. Departamento de Informática.	
-Plantilla de tipificación de resultados.	Equipo de normalización.	
-Aval e presentación pública.	Director do Centro.	
Distribución e recollida de protocolos.	Titores	
Tratamento parcial de resultados.	Titores	
Tratamento global de resultados.	Equipo de normalización.	

Guillermo Rojo, F. Fernández Rei, Roxelio Martínez e Francisco Campos (1991): *As linguaxes dos medios de comunicación escritos en Galicia*, edicións LEA, colección comunicación, Santiago. 125 pp.

Os días 31 de marzo e 1 de abril de 1990 celebrouse no Mosteiro dos Milagres (Ourense) o seminario "Novas linguaxes nos Medios de Comunicación en Galicia", organizado polo Instituto de Estudos da Comunicación (IECO). Neste seminario dous lingüistas, un publicista e un xornalista reflexionaron sobre a análise da linguaxe da prensa galega e a apertura de camiños innovadores na comunicación en Galicia.

Dous anos máis tarde sae á rúa o resultado impreso deste seminario baixo o título "As linguaxes dos medios de comunicación escritos en Galicia" que é o libro que presentamos agora nestas liñas.

O libro consta dun artigo de cada un dos especialistas citados e remata cun resumo do coloquio/debate co que se puxo fin ó seminario no Mosteiro dos Milagres. As últimas 22 páxinas son unha serie de apéndice documentais elaborados por Francisco Campos Freire e extraídos de diversos estudos e informes de revistas especializadas do sector. Estes apéndice complementan o seu relatorio sobre **a reconversión tecnolóxica da prensa galega** e constitúen, ó meu entender, unha recolección valiosísima e moi útil de datos estatísticos sobre perfís de audiencias dos distintos medios de comunicación, tiradas dos xornais, distribución do tempo de ocio, investimentos publicitarios, facturación, etc... sempre interesantes para calquera estudo que se desexa facer sobre calquera aspecto e dende calquera óptica, dos medios de comunicación en Galicia.

Vexamos con certo vagar cada un dos estudos presentados no libro:

A linguaxe nos medios escritos: Uso e abuso de Guillermo Rojo.

Aborda o investigador Guillermo Rojo neste estudo, o grao de corrección e incorrección da lingua empregada polos nosos xornais. A lingua na que se centra é o español e a súa tese é desdramatizadora. Vén a concluír, este estudioso, que a lingua empregada polos nosos xornalistas non é, en realidade, máis abusiva ca outra calquera dado que como nos ensina a lingüística moderna a lingua non é unha entidade ben definida senón que téñen no seu interior unha serie de variables relacionadas cos parámetros de tempo, lugar, estrato social e situación concreta- pero o que a diferencia é que, ó empregar tantas variantes distintas e distantes da estándar, se produce un verdadeiro "rebumbio" (p.21) de normas que abraia ó espectador. En resumo, fóra dos abusos lingüísticos que para Rojo non son máis "que os que se poden detectar en calquera outro ámbito da actividade lingüística" (p.24), o único que hai na lingua dos medios de comu-

nicación son "usos non coincidentes coa norma académica ou con algunha outra norma de función semellante" (p.22).

Podemos concordar ou non coa visión deste investigador pero o que si parece evidente é que Rojo establece esta tese para o que el mesmo denomina unha "comunidade lingüística normal" (p.19) e talvez aí estea a raíz do problema. Galicia non é, nin moito menos, unha comunidade lingüística normal polo que cando se fan afirmacións do tipo "*en español de Galicia pódese dicir la señora que conocíáramos en Madrid e case todo o mundo sabe que iso non se di en español estándar*" (p.24) é que non se reparou no grao real de coñecemento do "español estándar" en Galicia.

O español dos medios de comunicación non é, pola experiencia e os datos dos que dispoño, tan correcto, eficaz e elegante como se podería desprender do estudio de Guillermo Rojo e malia non ter, evidentemente, os problemas que ten o galego, presenta en xeral unha carencia de riqueza expositiva, unha pobreza e confusión léxica e unha sintaxe pobre, con anacolutos e solecismos frecuentes.

É certo, como moi ben di Rojo, que moitas veces a lingua vai máis rápido cá norma polo que esta ha de axearse á realidade lingüística; A R.A.E ten que aceptar cambios semánticos xa consolidados na sociedade pero... ¿e se estes cambios teñen, se cadra, só un ou dous anos de antigüidade? ¿e se mesmo sabemos quen foi o locutor que introduciu, pola súa ignorancia, este cambio? ¿podemos, ó abeiro dunha pretendida liberdade comunicativa, modifica-las estruturas lingüísticas e lexitima-la pobreza idiomática dalgúns redactores?

Unha chea de variantes individuais poden chegar a producir un cambio lingüístico pero agora, un número moi reducido de variantes individuais condicionan, nun curto espazo de tempo, os hábitos idiomáticos de toda unha sociedade... ¿É iso lexítimo?

A lingua galega na prensa escrita: interferencias lingüísticas de Francisco Fernández Rei.

Trátase dun estudio pormenorizado e abondoso en datos, da lingua galega dos xornais editados en Galicia. Este estudio ten como base a análise dos xornais galegos da semana do 19 ó 25 de marzo de 1990 e establece, na primeira parte da súa exposición, unha comparación con outro estudio realizado no ano 1977 por este mesmo estudioso en colaboración con Rosario Alvarez Blanco para a revista *Teima*. Desta comparación despréndese a idea de que, malia tódolos esforzos, os avances tanto en cantidade coma en calidade non foron os esperados. Nesta altura, non deixa de sorprendeme como Fernández Rei, despois de deixar claro que a impericia lingüística e a tradución mimética do castelán seguen a inza-las nosas redaccións, pode nun pequeno parágrafo, paradoxalmente, facer unha laudatio dos xornalistas actuais chegando a afirmar que "*non hai dúbida de que a calidade do galego que hoxe pode lerse é, en xeral, boa. Nótase corrección tanto nos poucos xornalistas que o usan coma nos colaboradores*" (P.33). Parece que hai unha contradicción entre o que el mesmo expón ó longo do estudio e este parágrafo que máis ben parece unha *captatio benevolentiae* dirixida ós xornalistas asistentes

ó seminario, ca unha convicción real derivada do estudio e reflexión dos datos que o investigador manexa.

Realiza despois un estudio polo miúdo do uso do galego na prensa, xornal por xornal, e incluso o tratamento que se fai da toponimia e hidronimia. Resulta, se cadra, un tanto excesivo e farragoso e hai que lamentar que o desfase entre a redacción do estudio e a súa publicación deixase atrasados os datos recén saídos do prelo. Estoume a referir ó cambio que se produciu na prensa galega coa nova dirección tomada por *Diario 16 de Galicia* que desde hai xa máis dun ano comezou a publicar entre un 35 e un 40% en galego e, o que é moito máis importante, este tanto por cento distribúese por igual en tódalas seccións do xornal.

No estudio puramente lingüístico, Fernández Rei fai un repaso ós problemas máis chamativos do galego nos medios de comunicación con especial atención á morfosintaxe e ó léxico. Aborda tamén os dous fenómenos máis frecuentes en toda lingua minorizada: a interferencia e o diferencialismo. Estudia algúns cambios e nivelacións semánticas e remata o artigo facendo un pequeno repaso da influencia do galego no español de Galicia; este punto vén confirma-la nosa discrepancia con respecto a algunhas das afirmacións vertidas por Guillermo Rojo no seu relatorio, a propósito do grao de coñecemento do español estándar en Galicia.

O estudio é serio e rigoroso como adoita traballar este grande investigador, aínda que botamos de menos un pouco máis de profundidade e exhaustividade na parte lingüística. A sintaxe, o estilo e o modo de redacción a penas se tratan, e nos outros campos queda a impresión de que talvez non se insistiu todo o que se debería, quedándose nunha revisión e denuncia dos erros máis típicos.

A linguaxe publicitaria de Roxelio Martínez Bouza.

A publicidade supera na nosa sociedade o campo mercantil e consumista para se converter nun modelo de comunicación. Desde esta perspectiva para Martínez Bouza a publicidade xa non ten como función básica a promoción de vendas senón que se expón como unha relación de gratuidade, de entrega doutros valores a través dese obxecto. A publicidade adquire, deste xeito, unha serie de valores polisémicos e permite no seu interior unha gran variedade de rexistros e linguaxes nun abano de calidade desde o máis intelixente e sutil ó mais necio e simple.

Fai unha análise de modelos e exemplos de retórica publicitaria coa mestura de linguaxes (iconográficos, lingüísticos...) e conclúe que a función prioritaria da publicidade é a da persuasión. Recoñece que a ética social choca, ás veces, coas prácticas publicitarias pero defende este medio de persuasión como algo que socialmente funciona e que economicamente é rendible. O debate entre a publicidade e os seus límites é traducido por este especialista en termos culturais entre cultura urbana e industrial (publicista), e cultura rural e agraria (non publicista). Considera, ademais, que a publicidade fomenta a creatividade artística e mesmo que hai unha interrelación entre as dúas linguaxes. A boa publicidade, ó seu xuízo, é aquela que recrea o mundo real e o converte en máis atractivo e suxerente; para isto o que fai é un "*compendio de miles de disciplinas, desde científicas ata económicas, sociolóxicas, etcétera*" (p.72).

Creo que a reflexión e a polémica está servida con esta análise dunha linguaxe, talvez aínda un pouco descoidada pola socioloxía e sociolingüística actual, pero que hai que renderse ante a súa impresionante influencia na sociedade. Resístome a acepta-la visión de Martínez Bouza da publicidade e a cultura urbana fronte á cultura popular como dous conceptos contrapostos e irreconciliables, pero non deixo de sorprendeme a súa visión desta linguaxe e non deixa de remoerme os miolos a reflexión de Román Gubern con que remata o seu estudo: "...tódalas mensaxes que o home emite son persuasivas, é dicir, que precisamente é o publicitario o único que non engana a ningún sobre a súa presunta identidade e propósitos, porque non se disfraz do mito da obxectividade nin do mito da neutralidade nin do mito da imparcialidade". (p.72)

Linguaxe gráfica e proceso de reconversión tecnolóxica da prensa galega de Francisco Campos Freire.

O deseño editorial e tratamento gráfico da prensa sufriu, nos últimos anos, unha revolución tecnolóxica que someteu ás empresas xornalísticas a profundas transformacións que fixeron abanea-las febles estruturas financeiras, xeralmente de carácter familiar, dos xornais galegos. O xornalista Francisco Campos fai un pouco de historia a través da evolución tecnolóxica dos nosos xornais desde a linotipia á informática co diario *El País* como modelo de referencia na concepción gráfica do xornal do novo réxime. Cómpre destacar da súa exposición o feito de vincula-la transformación da redacción en fábrica de periódicos, coas repercusións sociolaborais nos traballadores e coa degradación ortográfica e estilística dos propios textos xornalísticos.

Remata o estudo cunhas cantas aproximacións ó que deben se-las pautas que ha segui-lo xornal do futuro. Un xornal que terá que buscar novas fórmulas gráficas e expresivas no campo da videocultura e aproximarse a outros temas a fin de achegarse á xente nova. Dirixímonos cara o xornal sen papel; o hipertexto onde, aproveitando as técnicas do teletexto e videotexto, o lector busque o que queira e aberto á información con texto, imaxe e voz.

En resumo e un pouco a xeito de conclusión, estamos ante un libro que trata, talvez non coa suficiente profundidade, o tema apaixonante da linguaxe nos medios de comunicación. Así e todo, é importante que se comece a falar e a tomar en consideración estes temas en Galicia; que filólogos, sociolingüistas, sociólogos, xornalistas reflexionen e profundicen sobre o fenómeno da comunicación de masas xa que a lingua do futuro, a sociedade do futuro, depende en gran parte da súa evolución. As desfeitas na lingua non poderán acabar coa comunicación nin, por tanto, co idioma pero o que non poderemos conservar será o seu correcto dominio. Como escribín nalgures, o correcto dominio do idioma é ferramenta imprescindible para xerar pensamentos correctos que cómpren para un bo pulso intelectual da sociedade. E unha sociedade máis intelixente ha ser, sen dúbida, unha sociedade máis libre.

ALBERTE GONZÁLEZ MONTAÑÉS

Artigas, Rosa (coord.) *A l'entorn de la gramàtica textual*. Suplemento núm.8, *COM ensenyar català als adults*, outubro 1991, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1991, 70 pp.

A lingüística textual naceu no cabo dos anos sesenta coma unha corrente de aproximación á linguaxe. Esta nova doutrina forma parte dun conxunto de disciplinas orientadas á análise do discurso: estudos literarios, antropoloxía, semiótica, socioloxía e comunicación social. No tocante á lingüística, os primeiros ensaios feitos no terreo da análise do discurso procuraban xustifica-la necesidade de que o exame dos feitos lingüísticos sobrepasase os límites sinalados pola oración (o fragmento escrito contido entre dous puntos) e retomase a vereda sinalada pola antiga retórica. Os primeiros investigadores, seguindo as pautas tracexadas por outros analistas do discurso, demostraron como as normas de competencia lingüística avantan por riba dos lindes oracionais e se estenden para a constitución de estruturas superiores. Tamén algunhas propiedades e fenómenos sintácticos (pronominalización, determinación, uso das conxuncións e dos adverbios, etc.) semellan máis doados de explicar polo seu valor referencial no texto. As obxeccións que o estruturalismo e a gramática tradicional lle apuñan a esta nova perspectiva de análise lingüística centrábanse no seu carácter heteroxéneo, nos vínculos que a aproximaban á retórica, á estilística, á poética, á psicolingüística, á teoría da literatura, etc. Amais disto, as ferramentas das doutrinas lingüísticas vixentes non eran as axeitadas para as novas necesidades de análise. O apartado da tipoloxía textual e os conceptos de coherencia e cohesión eran os que supoñían unha maior dificultade de adaptación; a tipoloxía textual é coma unha caste de morfoloxía pero as unidades que estudia teñen unhas cualidades moi particulares.

A lingüística textual supuxo un enriquecemento dos estudos lingüísticos ó achegar non só unha nova perspectiva de análise, senón tamén ó aproxima-la investigación lingüística á unidade de comunicación real, o discurso. A súa propiedade e pertinencia dentro da descrición das linguas determínaa o feito de que a competencia lingüística non só rexe a construción de oracións, senón tamén o seu agrupamento en secuencias gramaticais e coherentes, cun sentido unitario.

A revista catalana *COM* ofrécenos no seu suplemento número oito unha aproximación á disciplina máis estrictamente lingüística da ciencia do texto, a gramática textual. Rosa Artigas coordinou a edición dun conxunto de colaboracións que teñen como finalidade proporcionar unha bibliografía básica en catalán sobre esta doutrina. No capítulo introductorio a editora considera a necesidade de contar cos estudos da ciencia do discurso dentro da lingüística. As análises estruturalistas restrínxense a segmentos inferiores da unidade comunicativa, e as aproximacións pragmáticas só evidencian as relacións dos participantes da comunicación coas mensaxes. Segundo a profesora catalana, o feito de considera-los falantes no acto lingüístico e a visión da lingua coma unha entidade dinámica e plural constitúen os aspectos máis interesantes da nova disci-

plina. A súa intención ó reuni-los artigos foi establecer un marco conceptual básico e presentar algúns exemplos das súas aplicacións a textos cataláns.

1. *El com i el perquè de la lingüística textual*, por Jaume Casassas. O primeiro apartado deste artigo contén un resumido repaso das correntes lingüísticas do século XX. A aparición da lingüística textual (LT) relaciónase coa relevancia que se lles deu ás cuestións ligadas á semántica e á pragmática. A nova disciplina nace en Europa (Weinrich, Propp, Petöfi e Van Dijk) e axiña os estudos textuais serán ensaiados nos países anglosaxóns por autores procedentes do estruturalismo. Casassas establece as conexións da ciencia do texto coa retórica clásica, en canto que esta se ocupaba das estruturas globais do discurso. O fin da LT é describi-la competencia textual, a capacidade do falante para crear textos que constitúan unidades comunicativas coherentes. No último apartado do artigo descríbense as utilidades que outras disciplinas non lingüísticas tiran da ciencia do texto. Dende os estudos de psicoloxía cognitiva ata os de lóxica souberon aproveita-las ferramentas que proporciona a nova corrente.

Tanto nesta sección coma na adicada ás orixes da LT estraña a ausencia de referencias ás relacións da ciencia textual cos estudos literarios. É preciso lembrar que os conceptos de coherencia e tipoloxía textual foron definidos por primeira vez en ensaios de análise de textos literarios (Propp).

2. *La modalització dels enunciats*, por Ferran Lozano. Os aproveitamentos da compoñente pragmática da análise textual constitúen o núcleo do segundo artigo. Lozano realiza unha proposta de aproximación ó texto baseada no recoñecemento das marcas de subxectividade coas que o emisor singulariza o seu discurso. Os graos da modalización ("marca que o locutor imprime no seu enunciado") e os xeitos en que esta se manifesta no discurso serven para establecer unha tipoloxía textual de utilidade non só na análise de textos literarios. A rendibilidade deste tipo de análises demóstrase nas dúas aplicacións prácticas que pechan o artigo. Este par de exemplos axudan a comprender-la argumentación teórica inicial, aínda que tódolos apartados da análise dos textos non sexan tratados co mesmo detalle (p.ex. repárase na pouca importancia que se lles presta ás estruturas lingüísticas).

3. *Tipologies textuais*, por Marta Fdez-Villanueva i Jané. Dende a fixación dos principios da LT reconeceuse a necesidade de establecer unha clasificación das formas textuais. A autora deste artigo, despois de advertirnos da inexistencia dunha tipoloxía textual universalmente aceptada, establece e repasa as condicións que debe cumprir calquera tipoloxía (homoxeneidade, monotipismo, exahustividade e rigorosidade) e os elementos que a definen. Na investigación para o asentamento dunha morfoloxía textual seguíronse tres procedementos: o establecemento dunha tipoloxía textual a partir das características internas (lingüísticas) da unidade analizada; a disposición de variedades textuais avaliando factores contextuais (pragmáticos); e a combinación destes dous factores (lingüísticos e pragmáticos). Fernández-Villanueva ofrece mostras do desenvolvemento de cada un dos procedementos de clasificación. O método utilizado por Weinrich no seu libro *Sprache und Texten* sérvelle para exemplificar unha tipoloxía baseada nas

características lingüísticas do texto, sobre todo en cuestións relacionadas coa morfoloxía e a sintaxe. As investigacións realizadas por Rieser, Sitta, Schmidt e Glinz demostran as posibilidades das aproximacións que caracterizan os textos segundo criterios formais; nestes métodos téñense en conta tanto as características da recepción (factores socio-lóxicos) como as situacións comunicativas concretas. O método de Barbara Sandig é o paradigma que exemplifica o último procedemento de clasificación textual, o método mixto, que valora riscos textuais internos e tamén factores relacionados coa pragmática. Para a autora do artigo, os procedementos repasados non cumpren as características necesarias para consideralos bases de tipoloxías. A maioría deles describen só algunhas das posibilidades formais de realización dos textos. No apartado final recoméndase a utilización no ensino de linguas dunha tipoloxía flexible que combine a consideración dos criterios lingüísticos do texto coa observación dos factores relacionados coa pragmática.

4. *Text i cohesió* por Enric Vallduví. Despois de defini-lo texto como a unidade supraoracional máxima e a cohesión como o conxunto de criterios que determinan a aceptabilidade dun texto, Vallduví repasa a feito cada un destes requirimentos. En primeiro lugar céntrase na continuidade do fío temático e no xeito de se manifestar esta na estruturación da unidade textual. A seguir, avalía a importancia das normas que rexen a organización dos elementos das unidades discursivas. A terceira pauta que considera atinxe á importancia das partículas discursivas (conectores) como sinaladores da organización semántica do texto. Os dous últimos criterios dos que se ocupa son os de carácter lingüístico. 'O falar de relacións de referencia alude á función cohesiva de certos elementos lingüísticos (pronomes átonos, indefinidos, artigos, etc) e ás súas repercusións estruturais. O último criterio valorado é o da envoltura informacional das oracións, todo o que respecta ás relacións entre a progresión temática e as estruturas informativas dos segmentos oracionais do texto.

Anque o autor nos avise de que só tratará algúns dos criterios que determinan a cohesión textual, a escolla que fai non nos parece suficientemente matizada. Coincidimos con el en que a continuidade do fío temático ou a axeitada ordenación e articulación dos segmentos textuais son factores que definen un texto ben composto; pero non pensámo-lo mesmo das partículas discursivas, dos marcadores referenciais ou das embalaxes informativas das oracións. Estes tres últimos non son criterios, como o autor os chama, senón manifestacións formais da organización semántica e sintáctica dun texto. Coas partículas discursivas, cos pronomes átonos e coa ordenación dos membros da oración o que facemos é axudar á estruturación da información dentro do texto, dámoslle ó lector aqueles marcos polos que el se debe fiar na lectura. Daquela, non se trata de criterios teóricos senón de formas lingüísticas que evidencian uns conceptos abstractos.

5. *La progressió temàtica* por Joan Bellès. A elaboración correcta dun texto poucas veces se ensina seguindo un método científico e sistematizado. O mestre case sempre se vale do razoamento intuitivo e inexacto para explicar por que un texto se estima ben ou mal redactado. O autor deste artigo aproxímanos a aqueles factores que

determinan a sucesión ordenada e coherente da información. Na primeira sección aténdese a tódolos aspectos que relacionan o nivel sintáctico coa progresión temática. De xeito semellante, a estruturación da información nas oracións simples analízase a partir dos conceptos de tema, rema e foco. As oracións complexas son estudias para comprender cal é o carácter que máis prevalece nelas e que tipo de esquemas determinan con máis frecuencia. No segundo apartado analiza a estrutura da información no interior dos textos. Utilizando exemplos descríbese o funcionamento dalgúns tipos de progresión temática (progresión lineal, p. con tema constante, p. con tema derivado, etc.) e o xeito en que se distribúen neles o tema e o rema.

O detalle co que se analiza a estrutura informativa da oración non atopa o seu equilibrio no apartado adicado ó texto. Se observámo-la organización dos segmentos oracionais dos textos que exemplifican a segunda sección do artigo, axiña nos decatamos da relación existente entre esta e a tipoloxía textual. Creo que sería interesante conxugar e aproveitar mellor as análises dos dous apartados.

6. *La determinació* por Isidor Marí. Neste breve artigo analízase o valor no texto da distinción entre elementos determinados e indeterminados. Despois de observar-lo funcionamento do artigo cos nomes comúns e de se referir, con demasiada brevidade, á determinación dos nomes propios, defínese a determinación como unha propiedade semántica adscrita ó "sintagma nominal" que non se formaliza unicamente por medio do artigo. Por último, conéctase a distinción entre definido e indefinido coa organización da información dentro do texto; como exemplo ofrécese a análise dunha narración literaria.

7. *Els connectors* por Josep M. Castellà. Seguindo a liña de análise da relación dos elementos lingüísticos coa organización textual, o artigo de Castellà aborda o estudo dos conectores dende unha perspectiva textual. No conxunto que el chama conectores inclúe non só as preposicións, conxuncións e algúns adverbios, senón tamén tódalas locucións, constituídas por algún deses elementos, que se utilizan como nexos. Os conectores defínense como marcas explícitas das relacións semánticas e pragmáticas que se establecen dentro do texto. As unidades que unen poden ser frases, oracións ou parágrafos. As funcións esenciais que desempeñan son as de referencia (remisión entre elementos lingüísticos) e conexión (relación entre elementos contiguos). Para o autor os intentos de clasificación dos conectores réxense por tres criterios: o tipo de organización sintáctica que determinan (subordinación e coordinación), as cualidades semánticas dos textos nos que se insiren (dialécticos, espacio-temporais e metatextuais) e as relacións semánticas que poden establecer (conxunción, disxunción, condición e contraste).

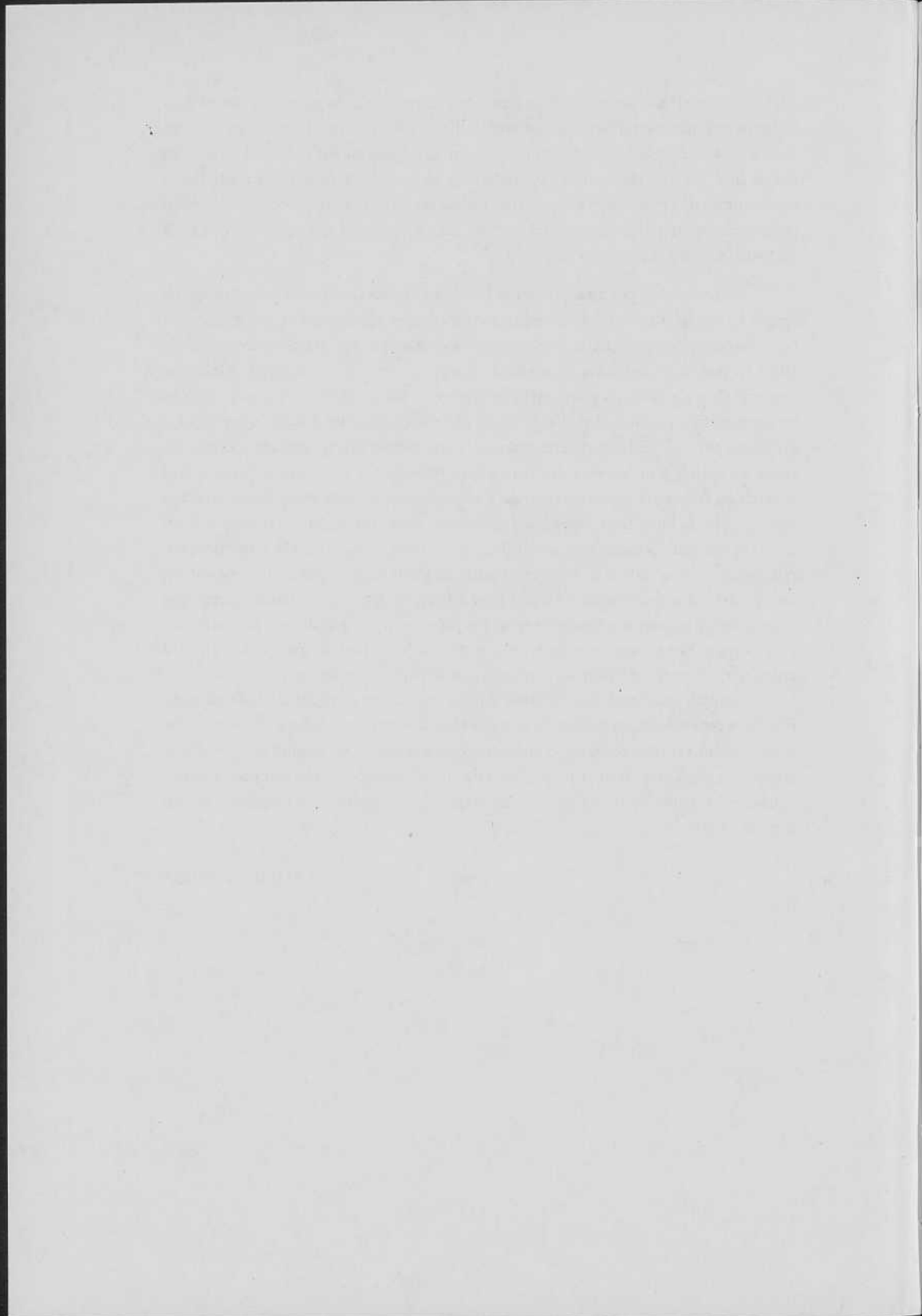
Sen gardar moita relación coas seccións anteriores, nos últimos apartados do artigo trátanse dous tipos de conectores que o autor considera especiais. Os metatextuais, que fan patente "a organización do discurso" e "o progreso da información", de xeito máis sinxelo, os que unen oracións independentes ou fragmentos de texto superiores; e os discursivos, que non son definidos polas unidades que aglutinan, senón polo tipo de texto no que aparecen (*discourse makers*, son os propios da lingua falada). Estas

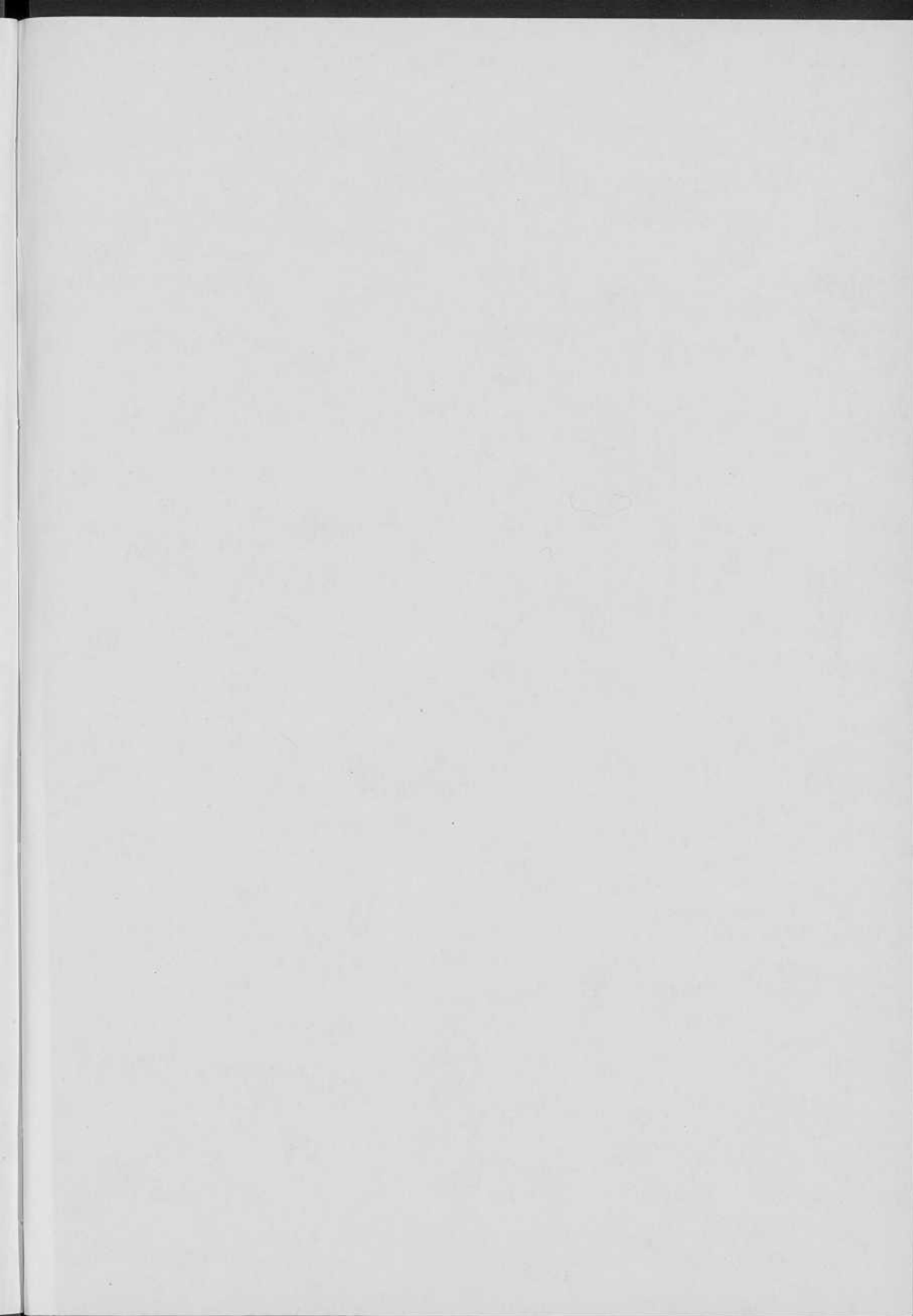
dúas clases de elementos de conexión non teñen ningunha marca específica que os faga distintos dos que o autor describe con anterioridade. Os primeiros ben podían incluírse dentro da sección adicada ós diferentes elementos que son unidos polos conectores, xa que as súas funcións (referencia e conexión) son as mesmas. E os últimos, aínda que o seu bautismo non o recibiran na gramática textual senón nos estudos sobre textos orais, podían citarse coma uns marcadores textuais máis propios, ou que aparecen con máis asiduidade, no discurso falado

8. *Dues ideas per millorar un text escrit* por Daniel Cassany. O último artigo da revista recolle as propostas das investigacións realizadas nos últimos anos sobre a composición do texto escrito. Estas investigacións, moi relacionadas co desenvolvemento da LT e a psicoloxía cognitiva, servénlle a Daniel Cassany, autor do libro *Descrivre escriure. Com s'aprèn a escriure*, para nos ofrecer un par de técnicas coas que mellorar un texto escrito. As dúas fórmulas de axuda procuran facilitarlle ó lector o seu labor e preparalo para ler un texto determinado. As técnicas prometidas consisten no uso dos sinais de lectura e no manexo dos marcadores textuais. Os sinais serven como pistas situadas no texto para marca-las palabras e ideas de interese; son sinais dende un título dun capítulo ou unha frase resume ata as mesmas marcas tipográficas (negra, cursiva, etc.). Os marcadores textuais en realidade non son unha técnica distinta á anterior, sinxelamente, e como podemos observar no cadro de Linda Flower que o autor reproduce, un tipo máis dos sinais antes referidos (sinais verbais). Estes marcadores serven para organiza-los fragmentos extensos de texto (*en primeiro lugar, por último, para concluír*, etc.) ou para estruturar segmentos máis curtos (*xa que, porque, polo tanto*, etc.). O artigo péchase cunha relación dos distintos tipos de marcadores textuais.

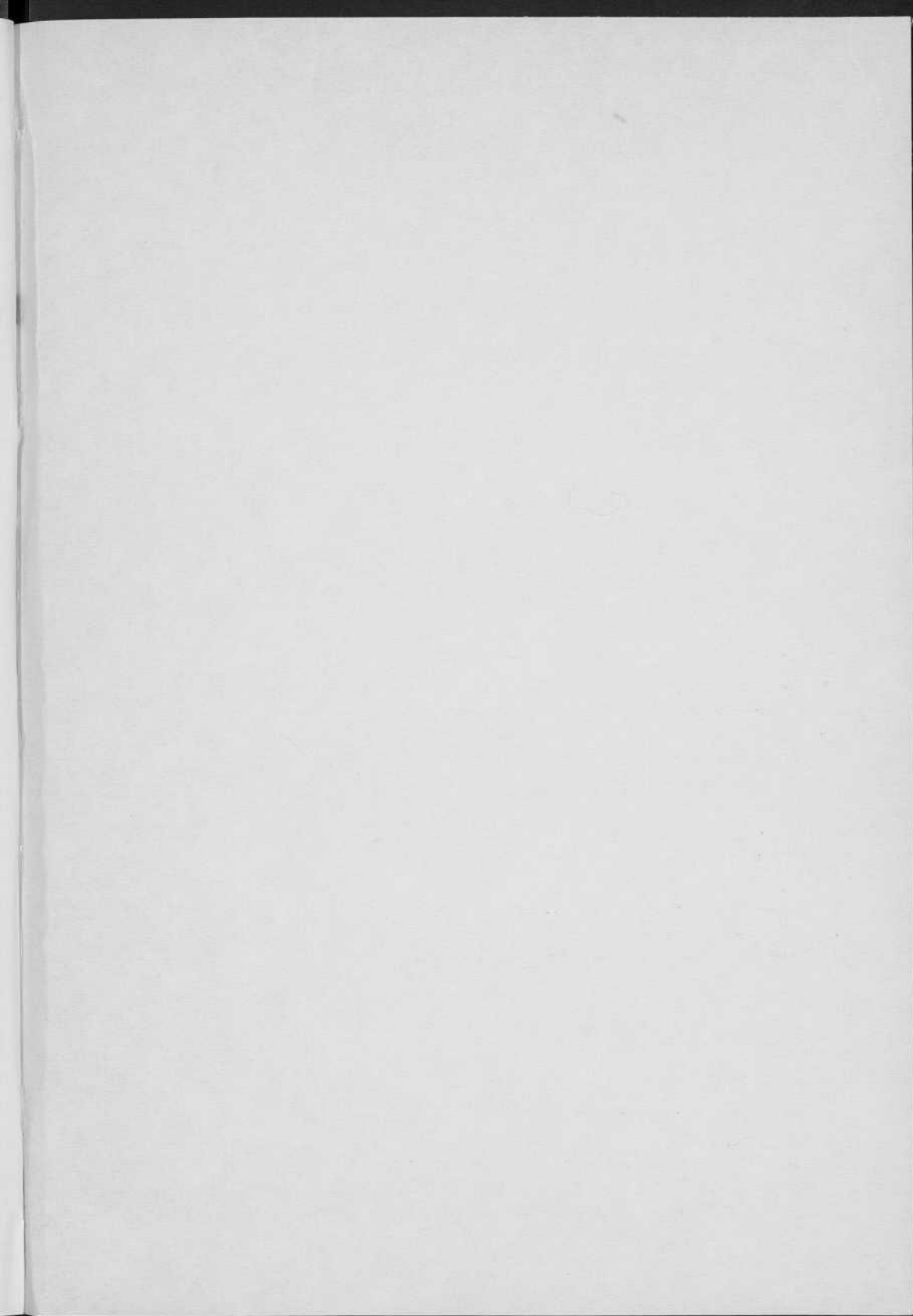
Anque as achegas dos distintos autores resulten de desigual calidade, as reco-rencias e repeticións ben podían ser evitadas pola man da coordinadora, o conxunto das colaboracións resulta proveitoso e interesante para se iniciar no estudio das disciplinas textuais. A lingüística textual proporcionanos unha visión do fenómeno comunicativo moi suxestiva para os estudos gramaticais e tamén para o deseño dos programas educativos de lingua.

XULIO C. SOUSA

CONTIDO

- 5 J. KABATEK
O príncipe Louis Lucien Bonaparte, precursor da lingüística galega
- 27 X. VARELA
Estudio dalgúns valores do pronome *un*
- 47 D. GARCÍA REPRESAS
A afirmación
- 65 X. A. FERNÁNDEZ SALGADO
Actos de reformulación conversacional: a corrección
- 77 A. PALACIO
Espinela e xerigonza: pedras de precio no teatro de Cunqueiro
- 85 X. H. COSTAS GONZÁLEZ
Breve caracterización das falas (fundamentalmente galegas) do Val do Río das Ellas
- 109 Mª L. ALONSO ESCONTRELA
Modificación de actitudes lingüísticas diglósicas: Proposta dun programa de intervención educativa
- 125 B. SILVA-VALDIVIA
Sociolingüística e didáctica da lingua en Galicia. Aproximación ó pensamento dos futuros profesores de lingua
- 137 X. M. PÉREZ
A normalización lingüística na radio e a televisión de Galicia. Propostas dun xornalista
- 143 H. VILLAR JANEIRO - X. RÁBADE PAREDES
Medidas previas á posta en marcha dun plan de normalización docente

Cadernos de lingua